

MARIJA MOJCA PETERNEL

*NE ŠKODUJ NARAVI,
KI TE RAZVESELJUJE
S SVOJO LEPOTO*

*K OBLIKOVANJU NARAVOVARSTVENE MISLI
NA SLOVENSKEM OD SREDINE 19. STOLETJA
DO ZAČETKA PRVE SVETOVNE VOJNE*

UNIVERZA
V LJUBLJANI

FF

Filozofska
fakulteta

NE ŠKODUJ NARAVI, KI TE RAZVESELJUJE S SVOJO LEPOTO

K oblikovanju naravovarstvene misli na Slovenskem od sredine 19. stoletja do začetka prve svetovne vojne

Avtorica: *Marija Mojca Peternel*

Recenzenta: *Bojan Balkovec, Mojca Šorn*

Lektorica: *Eva Vrtnjak*

Tehnično urejanje in prelom: *Irena Hvala*

Slika na naslovnici: *pixabay.com*

Citat na naslovnici: »*Zehn Gebote zum Naturschutz*«, *General Anzeiger der Münchner Neueste Nachrichten und Münchener Anzeiger: volkswirtschaftliche, alpine und Sportzeitung*, 25. 9. 1912, št. 490, nepaginirano.

Založila: Založba Univerze v Ljubljani

Za založbo: Gregor Majdič, rektor Univerze v Ljubljani

Izdala: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Za izdajatelja: Mojca Schlamberger Brezar, dekanja Filozofske fakultete

Ljubljana, 2025

Prva izdaja

Tisk: Birografika Bori, d. o. o.

Naklada: 150 izvodov

Cena: 19,90 EUR

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije v okviru Javnega razpisa za sofinanciranje izdajanja znanstvenih monografij.

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (izjema so fotografije). / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).

Prva e-izdaja. Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na <https://ebooks.uni-lj.si/ZalozbaUL>
DOI: 10.4312/9789612976910

Katalogna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga

COBISS.SI-ID=252682243

ISBN 978-961-297-692-7

E-knjiga

COBISS.SI-ID=252462339

ISBN 978-961-297-691-0 (PDF)

KAZALO

UVODNIK	5
PREDGOVOR	9
UVOD	13
<i>Zgodnji razvoj naravovarstvene misli in prakse na Slovenskem</i>	20
I. DEL	27
VARSTVO ŽIVALI	29
PRIZADEVANJA PRVIH DRUŠTEV PROTI MUČENJU ŽIVALI	33
ULOGA TISKA PRI OBLIKOVANJU JAVNEGA MNENJA O ŽIVALIH	47
<i>Der Tierfreund</i>	51
<i>Obraznava prispevkov o živalih v širšem tisku</i>	53
ZAKLJUČEK	69
II. DEL	71
VARSTVO RASTLIN	73
DRUŠTVO ZA ZAŠČITO IN GOJENJE ALPSKIH RASTLIN	75
PRIZADEVANJA ZA ZAŠČITO ALPSKEGA CVETJA NA SLOVENSKEM NA PRIMERU KRANJSKE IN PRIMORSKE PODRUŽNICE NEMŠKEGA IN AVSTRIJSKEGA PLANINSKEGA DRUŠTVA	81
NARAVNI SPOMENIKI	87
<i>Prizadevanja za ustanovitev naravnih parkov na Slovenskem</i>	89
ULOGA TISKA PRI OBLIKOVANJU JAVNEGA MNENJA O ZAŠČITI RASTLIN	95
<i>Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins</i>	95
<i>Obraznava naravovarstvenih tem in varovanja rastlin v širšem tisku</i>	100
ZAKLJUČEK	105
III. DEL	107
TURISTIČNO DRUŠTVO PRIJATELJEV PRIRODE	109
PODRUŽNICA NATURFREUNDE V MARIBORU	119
<i>Razmere v Mariboru na prelomu iz 19. v 20. stoletje</i>	119

<i>Ustanovitev in delovanje podružnice Naturfreunde v Mariboru</i>	121
<i>Zaton mariborske podružnice Naturfreunde</i>	124
PODRUŽNICA NATURFREUNDE NA JESENICAH	127
<i>Razmere na Jesenicah na prelomu iz 19. v 20. stoletje</i>	127
<i>Ustanovitev in delovanje podružnice Naturfreunde na Jesenicah</i>	128
<i>Zaton jeseniške podružnice Naturfreunde</i>	131
PODOBA DRUŠTVA NATURFREUNDE V TISKU	133
ZAKLJUČEK	137
SKLEPNA BESEDA	139
ZUSAMMENFASSUNG	143
POVZETEK	147
SUMMARY	149
VIRI IN LITERATURA	151
<i>Literatura</i>	151
<i>Viri</i>	160
PRILOGE	169
<i>Priloga 1: Člani vodstvenega odbora mariborske podružnice društva Naturfreunde</i>	169
<i>Priloga 2: Člani vodstvenega odbora jeseniške podružnice društva Naturfreunde</i>	173
IMENSKO KAZALO	175

Kratice

AS – Arhiv Republike Slovenije
 AAVI – Archiv Alpenverein Innsbruck
 DuOeAV – Deutscher und Oesterreichischer Alpenverein
 OeTC – Oesterreichischer Touristenclub
 OeAV – Oesterreichischer Alpenverein
 DAV – Deutscher Alpenverein
 PZS – Planinska zveza Slovenije
 SPD – Slovensko planinsko društvo

UVODNIK

Po vidnih, a mednarodno spregledanih uspehih slovenske znanosti na področju zgodovine naravovarstva v drugi polovici 19. in v zgodnjem 20. stoletju,¹ delo doc. dr. Marije Mojce Peternel *Ne škoduj naravi, ki te razveseljuje s svojo lepoto: K oblikovanju naravovarstvene misli na Slovenskem od sredine 19. stoletja do začetka prve svetovne vojne* prinaša izbor vsebin o naravovarstvenih temah iz časopisja v nemškem jeziku od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne, ki je bilo relevantno (tudi) na slovenskem ozemlju. Večina časopisov, ki jih v tem delu obravnava dr. Peternel, je bila na Slovenskem do zdaj deležna le omejene raziskovalne pozornosti, kar je verjetno ena od dolgoročnih posledic zgodovine nacionalizmov. Slednji so zaznamovali tudi naravoslovno srenjo,² obiskovalke in obiskovalce narave ter njim namenjeno infrastrukturo v naravi na ozemlju današnje Slovenije.³ Avtorica poudarja, da v knjigi predstavlja izbor naravovarstvenih vsebin obravnavanih časopisov, s čimer ponuja

-
- 1 Med številnimi deli po poglobljenosti izstopa doktorska disertacija Romane Erhatic Širnik (Romana Erhatic Širnik, *Varstvo ptic v 19. in 20. stoletju na slovenskem ozemlju* (Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, 2011). Referenčni članek Anne-Katharine Wöbse disertacije Erhatic Širnik ne omenja niti v navedbi maloštevilnih obstoječih prikazov zgodovine sprememb človeškega odnosa do ptic v Evropi (gl. Anne-Katharine Wöbse, »Counting Birds: Protecting European Avifauna and Habitats«, *Greening Europe: Environmental Protection in the Long Twentieth Century—A Handbook*. München in Dunaj: De Gruyter Oldenbourg, 2022, str. 19 in 41).
 - 2 Gl. tudi Nada Praprotnik in Ciril Mlinar, »Botaniki, njihovo delo in herbarijske zbirke praprotnic in semen v Prirodoslovnem muzeju Slovenije«, *Scopolia: revija Prirodoslovnega muzeja Slovenije* (2015), št. 83–84, str. 1–414.
 - 3 Gl. tudi Peter Mikša in Matija Zorn, »Nacionalni boj za gore in slovenska identiteta«, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 92 (2015), št. 1, str. 67–88.

izhodišče za nadaljnje sistematično raziskovanje tiskanih in arhivskih virov o zgodovini naravovarstva v obravnavanem obdobju. Za nadaljnje raziskovalke in raziskovalce je pomembno, da pri tem predstavi tudi tedanji institucionalni kontekst (nemških) društev in njihovih podružnic, relevantnih na področju varovanja narave na ozemlju današnje Slovenije, in njihova glasila.

Med obdobjem, ki ga obravnava delo dr. Peternel, in sedanostjo je človekovo obremenjevanje okolja na svetovni ravni eksponentno naraslo. Naravovarstvene problematike so zato danes bolj aktualne kot kdaj koli prej. Hkrati so se spremenili temeljni izzivi naravovarstva – danes med osrednje izzive ne spada več, denimo, trganje in ruvanje alpskega cvetja, o čemer beremo v pričujoči monografiji, temveč (ne)ohranjanje vrstno bogatih habitatnih tipov in raznolikih habitatov, katerih obstoj je odvisen od ekstenzivnega kmetijstva s tisočletno zgodovino. Živimo v obdobju množičnega izumiranja rastlinskih in živalskih vrst, glavni razlog zanj pa je premajhna pozornost, namenjena ravnovesju med intenzivnim in ekstenzivnim kmetijstvom v pokrajinah razvitih držav, in sicer na način, ki bi bil pravičen do kmeta. To zadeva vse nas, ne le v vlogi pridelovalcev, ampak tudi v vlogi potrošnikov hrane. Kakšen je vpliv naših prehranjevalnih navad na biodiverziteti? V kolikšni meri to sploh lahko vemo? Mehanizmi, kot so pravične tržne razmere za proizvode ekstenzivnega kmetijstva in pravična kmetijsko-okoljska plačila, spadajo med temelje trajnostnega razvoja, in tu Slovenijo čaka še veliko dela.⁴ Slovensko kmetijstvo je trenutno v tranziciji, ki poteka v znamenju močne intenzifikacije, hkrati opuščanja za kmetijstvo manj primernih zemljišč, oboje pa vodi v izgubljanje vrstnega bogastva kmetijskih ekosistemov. Populacije travniških ptic so v Sloveniji v desetletju 2008–2018 upadle za okoli 40 odstotkov, predvsem zaradi intenzifikacije travništva na eni strani in zaraščanja opustelih kmetijskih zemljišč na drugi. V upadu ptičjih populacij zaradi vpliva prehranske verige odseva izginjanje travniških cvetlic in živali, s katerimi se ptice hranijo.⁵

Nemški sociolog, filozof in kulturni zgodovinar Norbert Elias je v delu *O procesu civiliziranja* predstavil, kako se je od srednjega veka do 20. stoletja pomikal prag nelagodja, saj so se spreminjala pojmovanja družbeno sprejemljivega

4 Žiga Zwitter in Leonid Rasran, *Historical Biodiversity in the Alps: Grassland Agroecosystems in the Last Millennium*. (Dunaj: Avstrijska akademija znanosti, 2025), poglavja 1.2, 10 in 11. Gl. tudi Dragica Jaksetič (intervju z dr. Mitjo Kaligaričem), »Travniki našega otroštva«, *Delo, Sobotna priloga* (23. marec 2019), str. 20–22.

5 Tanja Šumrada, Primož Kmecl in Emil Erjavec, »Do the EU's Common Agricultural Policy Funds Negatively Affect the Diversity of Farmland Birds? Evidence from Slovenia«, *Agriculture, Ecosystems and Environment* 306 (2021), članek 107200, str. 1–14.

vedenja. Proces civiliziranja človeške družbe pa se še ni zaključil in znanje je eden temeljnih mehanizmov, ki nam lahko pomaga ustvariti pravičnejši, bolj civiliziran svet, v katerem bi (1) potrošnik občutil nelagodje pri nakupu večjega deleža intenzivno pridelane hrane, kot je to potrebno, (2) neohranjanje zadostnega deleža vrstno bogatih habitatov in nezagotavljanje ustrezne povezanosti med njimi v pokrajini postalo nesprejemljivo, (3) kmetje pa bili ustrezno plačani.⁶ Zapisi o vlogi šolskega sistema na področju spreminjanja neustreznega odnosa ljudi do drugih živih bitij, ki jih je dr. Peternel izluščila iz nemškega in slovenskega časopisja v zgodnjem 20. stoletju, torej posegajo na izjemno aktualno področje. Znanje je eden temeljev, potrebnih za demokratično podporo ukrepom, ki lahko preprečijo nadaljnji množični upad populacij številnih organizmov in, slednjič, njihovo izumrtje, tako značilno za kulturne pokrajine številnih srednjeevropskih, zahodnoevropskih in severnoevropskih držav. Spremembe človeških vrednot, ki temeljijo na znanju, so ključne za to, da bo trajnostni razvoj s svojim gospodarskim, okoljskim in družbenim temeljem postal stvarnost, ne le ideja. Pomen znanja na tem področju nam ilustrira odnos do gorskega cvetja. Medtem ko so se pogledi, da ga ne kaže pretirano nabirati in ruvati s koreninami, pojavili ravno v obdobju, ki ga obravnava pričujoča monografija, smo to v nadaljevanju 20. stoletja postopoma ponotranjili. Kot je v referatu na mednarodnem srečanju *Alpski forum* leta 2024 poudaril dr. Peter Skoberne – hodite danes po gorah s šopkom planik in deležni boste zgražanja številnih, ki jih boste srečali. Vendar gre pri preprečitvi množičnega izumiranja rastlinskih in živalskih vrst, ki vključuje spremembe v kmetijstvu in delovanju trga, za kompleksnejši izziv – z ravnovesjem med intenzivnim in ekstenzivnim kmetijstvom je potrebno ohraniti ustrezen življenjskih standard ljudi in hkrati preprečiti nadaljevanje množičnega izumiranja drugih živih bitij. Vse skupaj zahteva obsežna sredstva in le prebivalstvo, ki je izobraženo o okoljskem odtisu sodobnega človeka, lahko razume, zakaj je vlaganje potrebnih sredstev v trajnostni razvoj edina etično sprejemljiva odločitev.

doc. dr. Žiga Zwitter,
 Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete UL,
 predstavnik regije Hrvaška-Srbija-Slovenija
 v Evropskem okoljskozgodovinskem združenju⁷

6 Zwitter, Rasran, *Historical Biodiversity in the Alps*, poglavji 10 in 11.

7 Zapis je nastal v sklopu programa *Slovenska zgodovina* Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Deset zapovedi k varstvu narave⁸

Ne škoduj naravi, ki te razveseljuje s svojo lepoto.

Ne onesnažuj narave z odvrženimi papirji, razbitim steklom, pločevinkami in drugimi odpadki.

Ne kali miru v naravi s hrupom in norčevanjem.

Ne podiraj ali izkopavaj rastlin s koreninami in gomolji.

Ne trgaj ali lomi vej dreves ali grmovnic.

Ne piši po lubju debel in balvanih.

Ne trgaj cvetja za spomin v ogromnih količinah, razen toliko, kolikor je primerno.

Ne zbiraj rastlin, žuželk in drugih naravnih teles, če se z njimi ne želiš resno ukvarjati; ne kradi ptičjih jajc.

Ne ubijaj kuščarjev, mlakaric, žab in drugih živali.

Spodbujaj otroke in nevedne odrasle k spoštovanju narave.

8 »Zehn Gebote zum Naturschutz,« *General Anzeiger der Münchner Neueste Nachrichten und Münchener Anzeiger: volkswirtschaftliche, alpine und Sportzeitung*, 25. 9. 1912, št. 490, nepaginirano.

PREDGOVOR

Uvodnih deset zapovedi pri sodobnem bralcu zaradi precej aktualne problematike verjetno ne vzbudi prav veliko pozornosti, zagotovo pa pogled na datum njihove objave to percepcijo spremeni. Zahteve je namreč pred dobrimi 100 leti natisnil münchenski *General Anzeiger* in prav starost objave ter vsebinska atraktivnost sta glavna razloga, zakaj smo jih postavili na začetek pričujočega dela. Čeprav smo za njegov uvod uporabili besedilo nemškega časopisa, gre že na tem mestu opozoriti, da so se tovrstne ideje in misli pojavljale že pred tem tudi v slovenskih, denimo v Bleiweisovih *Novicah*.⁹

Kot vidimo, so pričujoče zapovedi celostne, saj človeka pozivajo k zaščiti vse narave, tako živali kot rastlin. Pri takratni bralni publiki so želele vzbuditi drugačen odnos do narave in živih bitij ter jih spodbuditi k sistematičnemu ravnanju z odpadki. Ne gre torej samo za prepovedi, ampak ponujajo tudi rešitve: ponotranjeno razumevanje te problematike so želeli doseči že pri otrocih, kar bi se na dolgi rok pozitivno odražalo v celotni družbi. Na resnost pristopa

9 *Kmetijske in rokodelske novice* so izhajale tedensko, urejal jih je Janez Bleiweis. Namenjene so bile najprej v pomoč kmetom in obrtnikom, kasneje pa so objavljale prispevke s področja leposlovja, konservativne politike, kulture in dopisov iz raznih krajev. Pomembne so bile predvsem zaradi utrjevanja slovenskega knjižnega jezika, splošnega sprejema gajice in nasploh zaradi vsestranskega kulturnega razvoja slovenskega naroda. *Digitalna knjižnica Slovenije*, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:spr-PHSRICDU>, pridobljeno 22. 7. 2024.

O bralni publiki gl. Franc Rozman, »Socialna struktura naročnikov 'Novic' v letu 1845«, *Zgodovinski časopis* 24 (1970), št. 1–2, str. 81–89, ter Irena Selišnik in Marta Verginella, »Kmetijske in rokodelske novice in razvoj bralne javnosti«, *Janez Bleiweis, Novice in modernizacija slovenske družbe* (Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2021), str. 146–163.

k problemu pa nenazadnje kaže tudi oblika formulacije, ki posnema dekalog kot temelj krščanstva. Gledano v celoti gre torej za prebujanje odgovornosti in zavesti predvsem pri tistih, ki do narave niso imeli ustreznega odnosa.

O vsem tem bo tekla beseda tudi v pričujočem delu, v katerem smo želeli prikazati začetke in širjenje tovrstnih idej na Slovenskem. Šlo je za nazor oziroma za družbeno gibanje v širšem evropskem prostoru, ki se je najprej dotaknilo mest in je počasi prodiralo v vse dele habsburške monarhije, torej tudi v takratni slovenski prostor. Tako bomo med drugim videli, kako so gorohodci tistega časa prav na osnovi odnosa do narave oblikovali novo kulturno skupnost, vzajemnost, ki je kljub izbiri nemškega jezika – v našem prostoru pogosto jezik komunikacije med slovenskimi izobraženci, torej tistimi, ki so zaključili več kot osnovno šolo – presegla meje narodne zavesti. Naraščajoči nacionalni pojavi so se v obravnavanem času sicer res vraščali v vse pore življenja, a vendarle niso popolnoma prevladali.

Delo želi poleg začetkov organiziranih oblik delovanja na področju varovanja narave v obdobju od druge polovice 19. stoletja do začetka prve svetovne vojne predstaviti še odnos javnosti do te, danes zelo aktualne problematike. Vtis o splošni družbeni naravnosti je prikazan na podlagi časopisnih virov, saj so ti ogledalo časa, v katerem izhajajo. Študija bo temeljila na pregledu ne le ozko usmerjenih, torej tematskih časopisov, kot sta bila denimo *Der Naturfreund* ali *Der Tierfreund*, ampak tudi številnih drugih, ki so prosto dostopni na spletnih straneh Avstrijske narodne knjižnice¹⁰ in na nemškem časopisnem portalu¹¹. Ob virih gre omeniti še ohranjena letna poročila društva Verein zum Schutz und Pflege der Alpenpflanzen, shranjena na spletnem portalu knjižnice *Alpenverein*.¹² Študija pretežno v nemščini ohranjenih tiskanih virov je posledica dejstva, da je bila nemščina v obravnavanem obdobju na Slovenskem jezik številnih intelektualcev, ki so te časopise brali.

V uvodnem delu knjige bodo na kratko predstavljene zgodovinske razmere širšega evropskega prostora, ki so vodile do vse večjega ozaveščanja o naravni dediščini. Vzporedno z njimi bodo navedena temeljna izhodišča oziroma pogoji za nastanek organiziranega okoljevarstvenega gibanja v takratnem slovenskem prostoru kot posledica dogajanj onkraj Karavank. Zapis bo upošteval

10 Österreichische Nationalbibliothek, <https://anno.onb.ac.at/>, pridobljeno 20. 6. 2024.

11 Deutsches Zeitungsportal, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/>, pridobljeno 20. 6. 2024.

12 Alpenverein Deutschland, https://bibliothek.alpenverein.de/webOPAC/03_andere_Vereine_und_Verbaende/01_Verein zum Schutz der Bergwelt VZSB/01_Berichte_1901-1928/, pridobljeno 20. 6. 2024.

kronološki kriterij, zato bodo najprej obravnavana prizadevanja za zaščito živali in v tem okviru tudi društva proti mučenju živali. Osrednja tema drugega dela bosta varstvo in skrb za rastlinski svet. Tretji del knjige bo namenjen Turističnemu društvu prijateljev prirode (Touristenverein Naturfreunde), ki je s podružnicami delovalo tudi na Slovenskem in se je prav tako zavzemalo za varovanje okolja.

Pregled virov smo časovno zamejili z začetkom prve svetovne vojne iz dveh razlogov. Na eni strani smo izhajali iz dejstva, da se je z njenim izbruhom pozornost javnosti obrnila k človeku in je narava ostajala v ozadju. Drug razlog sloni na dejstvu, da je po letu 1919 takratni slovenski prostor doživel povsem nov družbenopolitični kontekst in koncept.

Na tem mestu še pojasnilo o zapisovanju imen:

- Zapisi nemških osebnih imen so skladni s tistimi v virih, saj se slovenjenje zaradi možnosti napak ni zdelo smiselno. Imena Johann si denimo ne bi upali z gotovostjo sloveniti kot Janez, saj je oseba po svoji nacionalni zavesti morda pripadala Nemcem, zato slovenjenje ne bi bilo primerno. Ob tem gre opozoriti še na različna zapisovanja imen in priimkov istih oseb: tako je bil priimek Bratschitsch lahko zapisan tudi slovensko – Bračič.
- Imena nemških društev so večinoma poslovenjena.
- Pri navajanju imena osrednjega glasila društva *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins* je v besedilu upoštevan modernejši zapis, ki se je uveljavil po letu 1902 namesto starega *Mittheilungen*, v sklicu je oblika, ki je bila natisnjena na številki. Ker je bil datum v glavi omenjenega glasila naveden v različnih oblikah ali pa ga celo ni, je v sklicih zaradi poenotenja zapisana samo številka in ne datum, kar je sicer običajno pri navajanju periodičnega tiska.
- Pri osebah, navedenih v virih, pogosto ni bilo mogoče ugotoviti celotnega imena, zato so njihovi zapisi pomanjkljivi oziroma enaki navedbam v virih.

UVOD

Narava v najširšem smislu ima za Slovence od nekdaj izjemen pomen. Če je to bolj ali manj znano in splošno sprejeto, pa se morda premalo zavedamo, da smo mdr. prav zaradi narave dosegli svojo mednarodno prepoznavnost. Naš prostor je v zgodovini postal širše znan verjetno prav zaradi domnevnega popotovanja Argonavtov.¹³ Določneje pa je mednarodno zaslovel mnogo pozneje z objavami o Cerknškem jezeru,¹⁴ ki so Valvazorju¹⁵ prinesle celo članstvo v angleški kraljevski akademiji znanosti.¹⁶ Mednarodni

13 O tem gl. Marjeta Šašel Kos, *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu* (Ljubljana: SAZU, 1986).

14 Janez Vajkard Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*. (Laybach: zu finden bey Wolfgang Moritz Endter, Buchhändlern in Nürnberg, 1689). O Cerknškem jezeru gl. R Shaw, Trevor. *Valvasor – a common error about his publications on Cerknško jezero, Slovenia = Valvasor – splošna pomota glede njegovih objav o Cerknškem jezeru, Slovenija* (Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2004), Davorin Tome, »Cerknško jezero«, Vrezec (et al.), *Scopoli: kranjska narava in rojstvo moderne naravoslovne znanosti na Slovenskem: ob 300-letnici rojstva velikega naravoslovca Joannesa Antoniusa Scopolija (1723–1788)* (Ljubljana: Prirodoslovni muzej Slovenije, 2023), str. 150–157. Peter Habič, »Valvasorjev in današnji pogled na presihanje Cerknškega jezera«, *Valvasorjev zbornik: ob 300-letnici izida Slave vojvodine Kranjske: referati s simpozija v Ljubljani 1989* (Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti: Odbor za proslavo 300-letnice izida Valvasorjeve Slave, 1990), str. 226–231.

15 Janez Vajkard Valvazor (* 28. 5. 1641, Ljubljana; † sept./okt. 1693, Krško), polihistor, zbiralec, založnik. *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi759993/>, pridobljeno 23. 2. 2024.

16 O tem gl. Mira Miladinović Zalaznik, »Tri Valvasorjeva pisma v Londonu«, *Slovenska kronika XIX. stoletja (1884–1899)*, 2003, zv. 3, str. 201–202, Johann Weikhard Valvasor, »Korespondenca J. V. Valvasorja z Royal Society«, *Naše jame: glasilo Jamarske zveze Slovenije*, 35 (1993), št. 2, str. 124–126, ter Maria Bidovec Sinkovič in Boris Golec, »Valvasor in Edmond Halley:

vtis o takratnem slovenskem prostoru je nekoliko pozneje s svojimi deli in objavami med drugimi krepil botanik in idrijski zdravnik Giovanni Antonio Scopoli.¹⁷ Odkritje blagajevga volčina (*Daphne blagayana*) je na Kranjsko privabilo tudi kronane glave. Saški kralj Friedrich August¹⁸ ga je želel videti v živo in je obiskal Polhov Gradec leta 1838, torej že kmalu po najdbi »kraljeve rože«.¹⁹ Narava slovenskega prostora ga je na Kranjsko ponovno pripeljala nekaj let pozneje, leta 1841, ko je med drugim prenočil v Bohinju, v hiši prav tako vsestranskega in mednarodno znanega, a takrat že pokojnega Žige Zoisa.²⁰ Zoisov brat Karl, znani botanik, je že v obdobju 1785–1790 na Brdu urejal grajski park, sadil domače in tuje drevesne vrste ter alpske rastline – ta nasad velja za prvi botanični vrt na Slovenskem.²¹

Še posebno pa je mednarodno pozornost pritegnil vzpeti svet slovenskega prostora, zlasti svet Alp. V drugi polovici 17. stoletja se je predvsem Zahodnim

o vprašanju polihistorjevega članstva v angleški Kraljevi družbi (Royal Society) in posledicah prekinjenih stikov z njo«, *Zgodovinski časopis* 69 (2015), št. 3/4, str. 324–335.

- 17 Giovanni Antonio Scopoli (* 3. 6. 1723, Cavalese, Val di Fiemme; † 8. 5. 1788, Pavia), zdravnik, naravoslovec. Zmagoslav Bufon, »Scopoli, Giovanni Antonio«. *Slovenska biografija*, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi554298/#slovenski-biografski-leksikon>, pridobljeno 30. 11. 2023.
- 18 Friedrich August II (* 12. 5. 1797, Dresden; † 9. 8. 1854, Brennbüchel (Tirolska), saški kralj. Neue Deutsche Biographie (Berlin: Duncker & Humblot, 1961), zv. 5, str. 576–576.
- 19 Praprotnik, »Botaniki, njihovo delo in herbarijske zbirke praprotnic in semenk v Prirodoslovnem muzeju Slovenije«, str. 168.
- 20 Henrik Costa, *Reiseerrinerungen aus Krain* (Laibach: Druck der Eger'schen Gubernial-Buchdruckerei, 1848), str. 352–366. O tem gl. Eva Holz, »Potovanje po slovenskih deželah v času od propada Ilirskih provinc do uvedbe železnice, ko še niso izumili turizma«, *Razvoj turizma v Sloveniji: zbornik referatov* (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996), str. 54 (vse 48–57). Žiga Zois (* 23. 11. 1747, Trst, † 10. 11. 1819, Ljubljana), slovenski razsvetljenec, gospodarstvenik, podjetnik, mecen in mineralog. Martin Jevnikar, »Zois pl. Edelstein, Žiga (1747–1819)«, *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi872726/>, pridobljeno 20. 7. 2024.
- 21 Karel Filip Evgen pl. Edelstein, (* 18. 11. 1756, Ljubljana, † 29. 10. 1799, Trst), botanik. *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi872055/>, pridobljeno 17. 7. 2024. Nada Praprotnik, »Zois pl. Edelstein, Karel Filip Evgen, baron (1756–1799)«, *Slovenska biografija*, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi872055/#slovenski-biografski-leksikon>, pridobljeno 20. 7. 2024. O tem gl. Robert Brus in Domen Gajšek, *The Introduction of Non-Native Tree Species to Present-Day Slovenia, Man, nature and environment between the northern Adriatic and the eastern Alps in premodern times* (Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete in Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2014), str. 380–392. Več o zgodovini botaničnega raziskovanja zlasti na območju Alp in Karavank ter o botanikah gl. Tone Wraber, »Iz zgodovine botaničnih raziskav v Julijskih Alpah in Karavankah«, *Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik*, 1969, št. 2, str. 269–293.

Alpam posvečal švicarski zdravnik in raziskovalec Johann Jakob Scheuchzer.²² Velik interes za alpsko pokrajino je na začetku 18. stoletja vzbudil švicarski zdravnik in botanik Albrecht von Haller²³ z objavo dela *Alpe*²⁴. Po njegovem izidu je namreč vse več slikarjev, glasbenikov in naravoslovcev želelo spoznati očarljivost tega območja. V slovenskem prostoru gre iz tistega časa še enkrat spomniti na zdravnika in naravoslovca Giovannija Antonia Scopolija, ki je deloval v Idriji v začetku šestdesetih let 18. stoletja, spoznaval bohinjski del Julijskih Alp in Porezen na Tolminskem.²⁵

Duh romantike je v 19. stoletju še okrepil čustveno doživljanje (alpske) pokrajine v širših družbenih krogih po svetu.²⁶ Iz tega obdobja je znano delo *Alpski vodnik* (1863–68), dokumentirani odraz poznavanja celotnega alpskega prostora. Njegov avtor John Ball²⁷ je bil prvi predsednik angleškega Alpskega kluba.²⁸ Glede na vse večje zanimanje za vzpeti svet ni čudno, da so v šestdesetih letih 19. stoletja v Švici, Italiji ter Nemčiji začeli ustanavljati planinska društva.²⁹

-
- 22 Johann Jakob Scheuchzer (* 2. 8. 1672, Zürich; † 23. 6. 1733, Zürich), zdravnik. Marti Hanspeter, Johann Jakob Scheuchzer, *Historisches Lexikon der Schweiz*, <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/014622/2012-11-20/>, pridobljeno 30. 11. 2021.
- 23 Albrecht Viktor Haller (* 16. 10. 1708, Bern; † 12. 12. 1777, Bern), zdravnik, botanik, pesnik. *Historisches Lexikon der Schweiz*, <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/010656/2009-11-05/>, pridobljeno 30. 11. 2023.
- 24 Albrecht Haller, *Die Alpen* (Berlin: Akademie-Verlag, 1959).
- 25 Bufon, »Scopoli, Giovanni Antonio«. *Slovenska biografija*, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi554298/#slovenski-biografski-leksikon>, pridobljeno 30. 11. 2023.
O Scopolijevem življenju in delu na Slovenskem gl. Viktor Petkovšek, *J. A. Scopoli, njegovo življenje in delo v slovenskem prostoru* (Ljubljana: SAZU, 1977).
- 26 Helmut Tiefenhalter, »Wandern und Wanderwege in der Anfangszeit des Voralerberger Fremdenverkehrs«, *Sonderdruck aus Montfort, Vierteljahresschrift für Geschichte und Gegenwart Vorarlbergs*, 55 (2003), str. 48; Janez Mlinar, »V senci gora. Oblikovanje Zgornjesavske doline kot turistične destinacije«, *Triglav 240* (Ljubljana: Založba ZRC, 2018), str. 180–181.
- 27 John Ball (* 20. 8. 1818, Dublin; † 21. 10. 1889, London), politik, naravoslovec in alpinist. Suzanne Schär Pfister, »Ball, John«, *Historisches Lexikon der Schweiz*, <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/044468/2001-12-07/>, pridobljeno 2. 10. 2021. John Ball, *The Alpine Guide, Central Alps* (London: Longmans, Green & Co, 1866).
- 28 Rudolf Werner Soukup, »...zum Frommen der Wissenschaft und zum genaueren Verständnis der Natur der Alpen. Bedeutende Naturwissenschaftler als Gründungsväter europäischer alpinistischer Vereine.« www.rudolf-werner-soukup.at/, pridobljeno 1. 10. 2021, Publikationen/Dokumente/Gruendungsvaeter_alpiner_Vereine.pdf, 5. *Alpski klub* (Alpine club) – ustanovljen v Londonu leta 1857. *Alpine club*, <http://www.alpine-club.org.uk/>, pridobljeno 21. 12. 2021.
- 29 Anneliese Gidl, *Alpenverein. Die Städte entdecken die Alpen* (Wien: Köln, Weimar, 2007), str. 67–76 in *Alpenverein Österreich*, <https://www.alpenverein.at/portal/der-verein/geschichte/>, pridobljeno 23. 10. 2021.

Za dogajanje v vzpetem svetu takratnega slovenskega prostora sta bili pomembni vsaj dve središči. Prvo je bilo na Dunaju, kjer je bilo leta 1862 ustanovljeno Avstrijsko planinsko društvo (Oesterreichischer Alpenverein – OeAV). Takratni odnos do Alp se precej slikovito odraža v vabilu za včlanitev v omejeno društvo: »Našega časa ne zaznamujejo le izumi, odkritja na področju vseh naravoslovnih znanosti ter njihova uporaba v industriji in trgovini. V današnjem času je ljubezen do narave in njeno poznavanje postala skupna last vse družbe. Od konca prejšnjega stoletja alpski svet vsako leto obišče vse več ljubiteljev narave različnih narodov in družbenih slojev.«³⁰ Nekaj let pozneje, 2. avgusta leta 1896, je bil prav tako na Dunaju ustanovljen Avstrijski turistovski klub (Oesterreichischer Touristenclub – OeTC),³¹ ki je s svojimi podružnicami prav tako deloval v takratnem slovenskem prostoru.

Drugo središče planinstva sredi 19. stoletja je bil München, kjer je živelo večje število premožnih meščanov in je vladalo širše zanimanje za Alpe. Njihova bližina ter ustrezne pravne in gospodarske razmere so bili odlični pogoji za ustanovitev planinskega društva. Tako je 9. maja 1869 prišlo do ustanovitve Nemškega planinskega društva (Deutscher Alpenverein – DAV), ki so ga večinoma sestavljali nezadovoljni člani OeAV. Dejavnosti OeAV so bile namreč sprva usmerjene skoraj izključno v znanstveno raziskovanje alpskega sveta, kar je kmalu privedlo do trenj znotraj društva.³² Ob ustanovitvi DAV pa je bilo jasno zapisano, da gre zgolj za društvo vseh ljubiteljev alpskega sveta – ne glede na politične meje –, ki želi s svojim delovanjem vzpeti svet približati čim širši množici.³³

Po nekajletnem samostojnem delovanju društev OeAV in DAV se je 23. avgusta 1873 na nekdanjem strelišču pri gradu Gayenhofen v Bludenzu nato zgodila njuna združitev v Nemško in avstrijsko planinsko društvo (Deutscher und Oesterreichischer Alpenverein – DuOeAV).³⁴ Osnovni namen društva DuOeAV je bilo širiti védenje o Alpah v takratni Nemčiji in Avstriji. To so želeli doseči z različnimi akcijami: z založništvom literarnih in umetniških del, izgradnjo in izboljšanjem poti in nastanitvenih objektov v vzpetem svetu, organiziranjem vodništva, izvajanjem meteoroloških meritev, organizacijo

30 Gidl, *Alpenverein*, str. 18.

31 »Neuer Verein«, *Morgen Post*, 26. 4. 1869, št. 115, str. 4 in »Der Oesterreichische Touristen-Klub in Wien«, *Neues Fremden-Blatt*, 5. 8. 1869, št. 215, nepaginirano.

32 Gidl, *Alpenverein*, str. 67–76.

33 »Zum Anfang«, *Zeitschrift des Deutschen Alpenvereins*, 1869, zv. 1, str. 2.

34 Gidl, *Alpenverein*, str. 67–76 in *Alpenverein Österreich*, <https://www.alpenverein.at/portal/der-verein/geschichte>, pridobljeno 23. 10. 2021.

družabnih srečanj in predavanj ter s podporo podjetjem, ki delujejo za uresničitev društvenih ciljev.³⁵ Temelje delovanja društva so predstavljale podružnice, v katerih se je dejansko odvijalo društveno življenje. Takšna struktura naj bi na eni strani omogočala široko vključitev prebivalstva na geografsko čim širšem prostoru, na drugi pa zagotavljala precejšnjo avtonomijo. Podružnice so namreč imele svoja vodstva, ki so po svoje, a v skladu s smernicami DuOeAV, gojila društveno življenje in odločala o nalogah ter oblikah dela.³⁶ Društvo je v obravnavanem času z osmimi podružnicami pokrivalo pravzaprav ves takratni slovenski prostor in je v vzpetem svetu zapustilo še danes vidne sledi.³⁷

Razlog za nekaj več besed o planinskih društvih je v njihovi vidni vlogi pri prebujanju okoljevarstvene zavesti, zlasti rastlinskega sveta. Kot bomo videli, so se društva precej dobro zavedala posledic množičnega obiska takratnih gorohodcev in so s konkretnimi akcijami tudi že prispevala k varovanju okolja. Dediščina omenjenih prizadevanj se danes kaže v aktualni ureditvi Planinske zveze Slovenije (PZS). V njenem okviru namreč deluje Komisija za varstvo gorske narave, katere glavna naloga je usklajevanje in pospeševanje dejavnosti planinske organizacije na področju varovanja gorske narave.³⁸

Ob omembi planinskih društev ne gre pozabiti na posamezne gorohodce tistega časa, ki so javnost začeli ozaveščati na okoljevarstvenem področju. Ker je bilo prvo planinsko društvo ustanovljeno na angleških tleh, gre iz tega prostora kot primer omeniti angleškega alpinista, a tudi kulturnega kritika in slikarja Johna Ruskina,³⁹ ki se je v svojih predavanjih in besedilih ukvarjal s številnimi področji, kot so geologija in mineralogija, literatura, glasba, etika ter tudi s pokrajino in kulturno dediščino Anglije. V svojih delih se je zavzemal za čisti zrak⁴⁰ in tudi v časopisih opozarjal na onesnaženja narave. Tako je leta 1876

35 Johannes Emmer, *Verfassung und Verwaltung des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins* (Berlin: Verlag des DuOeAV, 1892), str. 3.

36 Gidl, *Alpenverein*, 87.

37 O društvu DuOeAV gl. Marija Mojca Peternel, »Ljubiteljem kranjskih Alp!«: *Kranjska podružnica Nemskega in avstrijskega planinskega društva* (Ljubljana: Založba Univerze, 2023) in Marija Mojca Peternel, *V višine in globine: nadaljevanje zgodbe o podružnicah Nemskega in avstrijskega planinskega društva na Slovenskem* (Ljubljana: Založba Univerze, 2024).

38 Komisija za varstvo gorske narave, <https://kvgn.pzs.si/>, pridobljeno 22. 6. 2024.

39 John Ruskin (* 8. 2. 1819, London; † 20. 1. 1900, Coniston, Lancashire.), slikar, karikaturist. William Gershom Collingwood, *The Life and Work of John Ruskin 1–2*, (London: Methuen [1905], str. 27, 403.

40 John Ruskin, *Wie wir arbeiten und wirtschaften müssen* (prevod Jakob Reis) (Straßburg: Verlag Heitz und Mündel, 1898), str. 281.

v časopisu *Punch*⁴¹ (Slika 1) objavljena karikatura odraz Ruskinove podpore protestu, organiziranemu proti predlagani širitvi železnice na območju Lake District (Cumbria).⁴² Omenjena širitev naj bi po mnenju protestnikov še povečala industrijsko onesnaženje. Ruskin jih je podprl, se močno zavzel za zaščito lepote tamkajšnje narave in bil izrazito proti vdorom tirov in vsega, kar je povezanega z njimi.⁴³

Slika 1: »Lady of the lake Loquitur«, *Punch*, 5. 2. 1876, str. 34

Skrb za naravo se je v 19. stoletju vse pogostejše pojavlja tudi na odru javnega življenja današnjega skupnega evropskega prostora, h kateremu je pripadalo takratno slovensko območje. Razlog za to je dejstvo, da so slednji pridobivali izobrazbo v centrih onkraj Karavank, torej na Dunaju, v Gradcu ali južneje v Trstu oziroma vzhodno v Zagrebu. Jezik izobražencev v tem času torej ni označeval nacionalne opredeljenosti, kar kaže biografija alpinista, pisatelja, a

tudi botanika Juliusa Kugyja,⁴⁴ ki ga bomo v nadaljevanju še omenjali. Njegova življenjska pot ni bila samo nemška, saj je bil sin slovenskih staršev in vnuk pesnika Janeza Vesela Koseskega,⁴⁵ predvsem pa človek, ki se je zaradi družbenega položaja in izobrazbe razglašal za pripadnika nemške kulture. Da v tem času pri vzgoji ni bila prisotna nacionalna nota, pričajo njegove besede:

41 *Punch* (bivši *The London Charivari*) je bil satirični časopis, ki je v Londonu izhajal od leta 1841. Marion Harry Alexander Spielmann, *The History of „Punch“* (London, Paris, Melbourne: Cassell and Company, 1895).

42 Joan Abse, *John Ruskin: The Passionate Moralists* (NY: Knopf, 1981), str. 156.

43 Reinhard Falter, »Apotheker, Dr. phil. H. c. Carl Schmolz (1859–1928)«, *Blätter zur bayerischen Naturschutzgeschichte* (München: Bayerisches Staatsministerium für Umwelt, Gesundheit und Verbraucherschutz, 2008), št. 3. nepaginirano.

44 Julius Kugy (* 19. 7. 1858, Gorica; † 5. 2. 1944, Trst), pravnik, alpinist, humanist. *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi308558>, pridobljeno 10. 7. 2022.

45 Janez Vesel Koseski (* 12. 9. 1798, Koseze pri Moravčah; † 26. 3. 1884, Trst), pesnik, prevajalec in pravnik. *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi778833/>, pridobljeno 11. 11. 2022.

»Vzgojeni smo bili v domoljubnem smislu kot dobri Staroavstrijci, a brez šovinističnih pretiravanj, brez vika in krika.«⁴⁶

Ker bo nadaljnje pisanje temeljilo na analizi po večini v nemškem jeziku tiskanih časopisov, ki so jih torej brali tudi na Slovenskem, in ker se je v imenih takratnih društvih na Slovenskem pojavljala beseda *Naturschutz* (varstvo narave), velja omeniti njenega iznajditelja, skladatelja in glasbenega pedagoga Ernsta Rudorffa.⁴⁷ Občutljivi umetnik svojih misli in dejanj namreč ni omejil le na svet glasbe, marveč je bila njegova pozornost usmerjena tudi na resničnost, ki ga je obdajala, na naravo in pokrajino ter njene spremembe. Opazoval je namreč, kako izvajanje zakonsko predpisanih kmetijskih reform preoblikuje njemu ljubo pokrajino in življenjske razmere ljudi. Zaradi gradnje cest so bile odstranjene žive meje in grmičevje, spremenjene so bile poti rek ter uničena polja. Vse bolj spremenjena podoba pokrajine ga je spodbudila k odločitvi, da bo vso svojo energijo vložil v njeno zaščito, kar je sicer dolga leta ostalo neopazeno. V takratnih turistih je videl ljudi, katerih skupna značilnost po njegovem ni bilo nič drugega kot iskanje vseh možnih lepot sveta za svojo zabavo. Tovrstni užitki, širjenje turizma ter krepljenje estetskega čuta pod vplivom romantike pa je po njegovem mnenju že nakazovalo občutne posledice v naravi.⁴⁸

Rudorff je želel poiskati vrednote, na katerih naj bi temeljilo življenje v skladu z naravo in je na podlagi zgodovinskih dejstev poskušal ustvariti kulturni in nacionalni ideal. Zadržanemu in introvertiranemu umetniku sprva ni uspelo pridobiti javnosti za svojo kritiko civilizacije. Leta 1888 je imel na konferenci Splošnega združenja nemških zgodovinskih in antičnih društev v Potsdamu referat z naslovom *Predlog za zaščito naravnih pokrajin* (*Antrag auf Schutz der landschaftlichen Natur*). V njem je poleg varstva arhitekturnih pozval še k zaščiti naravnih spomenikov ter zaščiti krajinskih posebnosti pred uničenjem

46 *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi308558>, pridobljeno 9. 9. 2021. Podobno v svojih spominih piše tudi politik, zdravnik in pisatelj Josip Vošnjak (1834–1911). Josip Vošnjak, *Spomini* (Ljubljana: Slovenska matica, 1982), str. 16. O nacionalnem vprašanju gl. Fran Zwitter, *O slovenskem narodnem vprašanju* (Ljubljana: Slovenska matica, 1990), o nacionalnih bojih v alpskem svetu gl. Mikša, Zorn, »Nacionalni boj za gore in slovenska identiteta«, str. 67–88.

47 Falter, »Apotheker, Dr. phil. H. c. Carl Schmolz (1859–1928)«, nepaginirano. Ernst Friedrich Karl Rudorff (* 18. 1. 1840, Berlin; † 31. 12. 1916, Lichterfelde pri Berlinu), komponist, glasbeni pedagog in naravovarstvenik. Philipp Spitta: »Rudorff, Ernst«. George Grove (ur.), *A Dictionary of Music and Musicians* (London: Macmillan, 1900), zv. 3, str. 201–203.

48 Helmut Fischer, *Hundert Jahre für den Naturschutz Heimat und regionale Identität. Die Geschichte eines Programms* (Bonn: Bund Heimat u. Umwelt, Hennef, 2004), str. 20–22. Splošen prikaz zgodovine naravovarstva gl. Anna-Katharina, Wöbse in Kupper Patrick (ur.), *Greening Europe: Environmental Protection in the Long Twentieth Century – A Handbook* (Oldenburg: De Gruyter, 2021).

takratnih družbenih tokov, a njegove ideje niso bile sprejete. Leta 1892 je v okviru srečanja Splošnega nemškega združenja (Allgemeiner Deutscher Verein) v Berlinu imel prispevek z naslovom *Zaščita nemških naravnih krajin in zgodovinskih spomenikov* (*Der Schutz der landschaftlichen Natur und der geschichtlichen Denkmäler Deutschlands*), ki ni prodr. Leta 1894 mu prav tako ni uspelo ustanoviti društva, katerega cilj je bil zaščititi naravo in naravne spomenike. Čas za njegove ideje takrat očitno še ni bil zrel. Veljal je za obrobneža, ki mu ni šlo prisluhniti, kar pa ni ustavilo njegovih prizadevanj. Šele dvajset let pozneje je bil njegov prvi prispevek razumljen kot poziv in je spodbudil ostro razpravo v zvezi z zaščito narave. Javnost se je počasi začela zavedati tega problema in Rudorffove ideje so zlagoma vendarle začele prodirati v družbo.⁴⁹

Zgodnji razvoj naravovarstvene misli in prakse na Slovenskem

Kot lahko beremo v literaturi, »nova občutljivost« v 19. stoletju ni bila radikalna novost, temveč je bilo širjenje čustev veliko bolj jasno podprto z verskimi in filozofskimi nauki tistega časa. Dejstvo namreč je, da so bila tovrstna občutja znana že tudi pred tem.⁵⁰

Na Slovenskem segajo začetki širših organiziranih naravovarstvenih prizadevanj nekako v drugo polovico 19. stoletja in so posledica ne le v duhu romantike spremenjenega odnosa do narave in naraščajočega izrabljanja narave pod vplivom industrializacije, temveč so močno povezana tudi z ustanavljanjem prvih planinskih društev. Zanimanje za vzpeti svet se je v Zahodnih Alpah namreč pred tem kazalo le v primeru, če so bili pašniki dobri za živino in gozdovi donosni, torej koristen vir za les, jagode, zelišča in smolo. Vse nad gozdno in alpsko pašniško mejo je veljalo za območje gamsov ter grdih sten, do katerih so se odpravili le redki zanesenjaki.⁵¹ Še celo leta 1912 lahko beremo, da je v višjih predelih zelo malo označenih poti, kaj šele pooblaščenih

49 Prav tam, str. 24–25.

O Rudorffovih prizadevanjih gl. tudi Andreas Knaut, »Ernst Rudorff und die Anfänge der deutschen Heimatschutz-Bewegung«, Dans Edeltraut Klueting (ur.), *Antimodernismus und Reform. Zur Geschichte der deutschen Heimatbewegung* (Darmstadt: Wiss. Buchgesellschaft, 1991), str. 20–49.

50 Keith Thomas, *Man and the natural world: changing attitudes in England 1500–1800*, (Harmondsworth [etc.]: Penguin Books, 1984), str. 153–154, 173–174.

51 Gidl, *Alpenverein*, str. 17.

vodnikov.⁵² Tudi za ljudi vzpetega sveta je bil to le prostor, v katerem so lahko opravljali svoje naloge lovci, nabiralci, pastirji ali gozdni delavci.⁵³ Gozd je bil sicer že dolgo pred tem predmet državnih skrbi, saj so določila gozdnih redov poskušala s poostrenim nadzorom preprečiti nepremišljeno izrabo gozdnih površin ali celo iztrebljanje v korist obdelovalnih. Uporabnike gozdov so na ta način usmerjali v smotrno izkoriščanje in nego gozdov ter se tako trudili za urejeno gozdno gospodarstvo. Tem prizadevanjem sledimo že v 16. stoletju, ko sta leta 1584 izšla Bamberška gozdna reda.⁵⁴ Med drugim posek poslej ni bilo dovoljeno pridobivati obdelovalne površine na račun gozdnih. Določila so denimo prepovedovala lov brez dovoljenja gozdarja, bivanje klatežev v gozdovih itd.⁵⁵ Za Kranjsko je bil gozdni red sprejet šele leta 1771, vendar so to področje urejali drugi predpisi.⁵⁶ Ob prizadevanjih za ohranitev gozdov ne gre spregledati Scopolija in njegove študije iz leta 1768 *Predlogi za vzdrževanje gozdov, da bi se zavrlo sedanje pomanjkanje lesa* (*Vorschläge zur Erhaltung der Wälder, um den schon gegenwärtigen Holzmangel hierdurch zu steuern*). Scopoli je med drugim predlagal gradnjo kamnitih hiš kritih z opeko, železnih štedilnikov ter uporabe šote in premoga. Glavno zlo pri razpolaganju z gozdovi je videl v samovolji lastnikov (npr. gospostev), ki bi jo prav uveljavitev gozdnih redov lahko onemogočila.⁵⁷

Od srede 19. stoletja dalje so se velikim porabnikom lesa, to je oglarjem, fužinarjem in steklarjem, pridružile še papirnice, železnice in novi rudniki s potrebami po jamskem lesu. Več kot polovica gozdov je po letu 1848 sicer ostala kmetu v obliki drobne posesti, preostala tretjina pa je postala predmet pridobivanja lesa. Izkoriščanje gozdov za potrebe steklarn, tehnična revolucija

52 DuOeAV, Section Austria: *Der Österreichische Alpenverein und Alpenverein und die Sektion Austria des Deutschen u. Österreichischen Alpenvereins 1862–1912* (Wien: Verlag der Sektion Austria, 1912), str. 5. O prvih vodnikih na Slovenskem gl. Evgen Lovšin, *Gorski vodniki v Julijskih Alpah* (Ljubljana: Planinska založba, 1961).

53 DuOeAV, Section Austria: *Der Österreichische Alpenverein und Alpenverein und die Sektion Austria des Deutschen u. Österreichischen Alpenvereins 1862–1912*, str. 3.

54 Več o omenjenih gozdnih redih gl. Darja Mihelič, *Bamberški gozdni red za Kanalsko dolino in Koroško iz 1584* (Zagreb: [Komisija za ekonomsko historijo Jugoslavije], 1983).

55 Mihelič Darja et. al, *Bamberška gozdna reda za Kanalsko dolino in bleiberski okoliš 1584*, (Ljubljana: Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo, 1987), str. 5–9.

56 Boštjan Arko (ur.), *Terezijanski gozdni red za Kranjsko 1771* (Ljubljana: VTOZD za gozdarstvo BF, 1985) in Vlado Valenčič, »Gozdarstvo«, Institut za zgodovino, Sekcija za občo in narodno zgodovino, *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev* (Ljubljana: DZS, 1970), zv. 1, str. 444.

57 Majda Smole, »Uvod«, Boštjan Arko (ur.), *Terezijanski gozdni red za Kranjsko 1771* (Ljubljana: VTOZD za gozdarstvo BF, 1985), str. 7.

in gospodarski razvoj nasploh so v gozdovih takratnega slovenskega prostora pustili očitne sledi. Les (tudi gradbeni) je postal iskano tržno blago in so ga ob dokončani železniški povezavi Trst–Reka v velikih količinah izvažali na svetovni trg.⁵⁸ Vzporedno z izkoriščanjem gozdov so na srečo tudi že tekle posamezne akcije za omilitev škode. Češko-nemški gozdni čuvaj in izumitelj ladijskega vijaka Jožef Ressel⁵⁹ je tako že od leta 1822 preučeval možnost za pogozdovanje Krasa. Leta 1842 so bili izvedeni prvi poskusi za pogozditev nekaterih občinskih zemljišč na kraški planoti nad Trstom, kjer so posejali semena domačih listavcev. Prvi poskus sicer ni uspel, a to ni ustavilo prizadevanj in v petdesetih letih so pri Bazovici pašniške površine pogozdili s sadikami črnega bora.⁶⁰ Ob omenjenih postopkih ne smemo mimo posledic, saj so s črnim borom zasadili tudi pašnike, kar je ne le spremenilo, temveč tudi osiromašilo kraško pokrajino. Proces, ki se je začel na pobudo gozdarske stroke in nosilcev oblasti, je izzval precejšnja nasprotovanja lastnikov zemljišč in uporabnikov skupnih zemljišč, ki si gozda niso želeli, saj je bil v nasprotju z njihovimi ekonomskimi interesi in ustaljenimi praksami. Dokler je pogozdovanje potekalo na občinskih zemljiščih, ga je prebivalstvo načeloma podpiralo, posegi v zasebna zemljišča pa so izzvali odpor.⁶¹

Ker se v nadaljevanju ne bomo posvečali gozdovom, naj omenimo le še precej pomemben načrt s konca 19. stoletja, v katerem je bil prisoten naravovarstveni vidik. Avtor načrta je bil upravnik Auerspergovih gozdov Leopold Hufnagl, ki je imel izjemen vpliv na sodobnike in prihodnje generacije gozdarjev na Slovenskem, Hrvaškem in v drugih deželah monarhije in ki je še vedno dobro znan med gozdarskimi strokovnjaki na območju Severne Evrope.⁶² Kot zapi-

58 Valenčič, »Gozdarstvo«, zv. 1, str. 449–452.

59 Jožef Ressel (* 29. 6. 1793, Chrudim (Češka), † 9. 10. 1857, Ljubljana), gozdni čuvaj, izumitelj ladijskega vijaka. *Slovenska biografija*, Vladimir Murko, »Ressel, Josef (1793–1857)«, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi503632/#slovenski-biografski-leksikon>, pridobljeno 17. 7. 2024.

60 Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za zgodovino, *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: [enciklopedična obravnava po panogah], Zgodovina agrarnih panog. Agrarno gospodarstvo* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970), zv. 1, str. 457.

61 Meta Remec, »Afforestation with non-native *Pinus nigra* in the Karstic areas of southwestern Slovenia since the mid-nineteenth century: environmental implications«, *Environmental histories of the Dinaric Karst*, (Cham: Springer, 2024), str. 203–237, Meta Remec, »Črni bor kot črna kuga: odnos lokalnega prebivalstva do pogozdovanja s črnim borom na Krasu v 19. in 20. stoletju«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 61 (2021), št. 2, str. 43–66, Aleksander Panjek, *Kulturna krajina in okolje Krasa: o rabi naravnih virov v novem veku* (Koper: Založba Univerze na Primorskem, 2015), str. 104.

62 Leopold Hufnagl (* 31. 12. 1857, Trautendorf (Avstrija), † 20. 1. 1942, Vlašim (Češka), gozdni upravnik. Andrej Bončina, »Leopold Hufnagl in gozdnogospodarski načrti za Kočevsko

sano, je bil Hufnagl ob koncu 19. stoletja vodja centralne uprave Auerspergovega posestva, katerega sedež je bil v Vlašimu na Češkem in je leta 1894 izdelal gozdnogospodarske načrte za gozdove Kočevskega gospostva. Razdelil jih je na tri velike prostorsko zaokrožene enote, in sicer Goteniško pogorje, Fridrihštajn in Rog.⁶³ Kar ima za naše delo prav poseben pomen, pa je naravovarstveni del, saj je bilo okoli 300 hektarov gozda prepuščenih naravnemu razvoju in so bili že v načrtu imenovani pragozd.⁶⁴

Glede na številne časopisne objave o divjem lovu in lovcih v obravnavanem obdobju, naj zapišemo še nekaj besed o tem. Lov je bil sicer že pred 19. stoletjem predmet različnih dokumentov, s katerimi so želeli urediti oziroma nadzorovati to dejavnost.⁶⁵ V drugi polovici 19. stoletja so bile denimo uvedene lovske karte, zastarele in razdrobljene lovske predpise so počasi zamenjevali lovski zakoni, ki so želeli v celoti urediti to problematiko. Izjema pri tem je bila Kranjska, ki zakonov do prve svetovne vojne kljub razpravam v kranjskem deželnem zboru ni sprejela. Med prvimi je bil zakon sprejet v Trsu (1895), nato v deželah Goriška in Gradiška (1896), Istra (1897), Koroška (1902) in Štajerska (1906).⁶⁶ V drugi polovici 19. stoletja so za varstvo lova angažirali lovske čuvaje kot organe javne straže s precejšnjimi pooblastili. Po sprejetju zakona o društvih leta 1867 so v monarhiji začeli ustanavljati različne lovske družbe; v takratnem slovenskem prostoru, denimo na Vrhniki, v Novem mestu, Idriji itd.⁶⁷ Leta 1891 je bilo ustanovljeno tudi Kranjsko društvo za varstvo lova, ki je sodelovalo z drugimi lovskimi društvi v monarhiji in tudi s Kranjsko-Primorskim gozdarskim društvom.⁶⁸ Leta 1907 so na pobudo vrhniškega poštnega uradnika Karla Mayerja ustanovili še Slovenski lovski klub, ki je deloval do leta 1909, ko se je preimenoval v Slovensko lovsko društvo (SLD).⁶⁹

gospostvo», *Viri za zgodovino gozda in zgodovino gozdarstva na Slovenskem IX* (Ljubljana: Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za gozdarstvo, 2002), str. 2.

63 Prav tam.

64 »Pragozd Rajhenavski Rog in zgodovina Roškega pogorja«, Univerza Edvarda Kardelja VDO, Biotehniška fakulteta VTOZD za gozdarstvo, *Gozdni rezervati Slovenije. Pragozd Rajhenavski Rog*, KO 03, (Ljubljana: VDO Biotehniška fakulteta VTOZD za gozdarstvo, 1987), str. 14.

65 Romana Erhatic Širnik, *Lov in lovci skozi čas* (Ljubljana: Lovska zveza Slovenije, 2004), str. 15–35. O lovu gl. Ema Umek, »Lov in lovstvo«, *Gospodarska in družbena zgodovina Slovenecv: zgodovina agrarnih panog. Agrarno gospodarstvo* (Ljubljana: DZS, 1970), zv. 1, str. 469–494.

66 Prav tam, str. 55–57.

67 Prav tam, str. 65–73.

68 Prav tam, str. 59–65.

69 Prav tam, str. 75.

Ob navajanju pomembnejših naravovarstvenih potez 19. stoletja na Slovenskem ne smemo mimo prizadevanj v zvezi z izsuševanjem Ljubljanskega barja, ki se je vse do druge polovice 19. stoletja imenovalo Ljubljansko močvirje. Do 19. stoletja je bilo namreč to območje polno pisane flore in favne,⁷⁰ potem pa sta izsuševanje Barja in regulacija Ljubljanice uničila primeren življenjski prostor za številne živalske in rastlinske vrste. Izsuševanje tega območja je pustilo globoke rane, izginile so površine z barjansko stoječo vodo, kar je zbudilo skrb pri nekaterih znanih botanikih. Poleg že omenjenega Karla Zoisa gre iz obravnavanega časa izpostaviti prav tako mednarodno znanega botanika Alfonza Pavlina,⁷¹ dolgoletnega vodjo botaničnega vrta v Ljubljani. O njem bo še tekla beseda, zato na tem mestu omenimo zgolj njegovo vlogo pri urejanju šolskih⁷² in zasebnih vrtov, saj so si mnogi po Pavlinovem zgledu sami uredili botanične vrtove.⁷³ O zasebnih mestnih vrtovih je pisal tudi takratni slovenski tisk. Tako je časopis *Slovenec*⁷⁴ objavil nekaj prispevkov pravnika, pisatelja, zgodovinarja in velikega navdušenca planinstva Rudolfa Andrejke.⁷⁵ Po njegovem mnenju so bili ljubljanski vrtovi »lepo negovani«, med njimi so »prednajčili« Auerpergovi in Zoisovi. V njih je bilo poleg gozda, sadnih ter »lepotičnih« dreves

70 David Petelin, »Za izsuševanje Ljubljanskega barja dobil viteški stan«, <https://zgodovinanadlani.si/za-izsusevanje-ljubljanskega-barja-dobil-viteski-stan>, pridobljeno 17. 7. 2024. O tem območju pred izsuševanjem gl. Žiga Zwitter, »Okolje na Kranjskem v 17. stoletju po Slavi vojvodine Kranjske«, *Studia Valvasoriana: zbornik spremljanih študij ob prvem integralnem prevodu Die Ehre Deß Hertzogthums Crain v slovenski jezik* (Ljubljana: Zavod Dežela Kranjska, 2014), str. 614. Več o izsuševanju barja gl. Anton Melik, »Ob dvestoletnici prvih osuševalnih del na Barju«, *Geografski zbornik*, 8 (1963), str. 5–64 in Zwitter, »Okolje na Kranjskem v 17. stoletju po Slavi vojvodine Kranjske«, str. 614, 641–642.

71 Alfonz Pavlin (* 14. 9. 1853, Leskovec pri Krškem, † 1. 12. 1942, Ljubljana), botanik. *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi405781/>, pridobljeno 20. 6. 2024.

72 Mateja Ribarič, »Učilnice v naravi: šolski vrtovi v preteklosti«, *170-letnica rojstva Alfonza Pavlina [Elektronski vir]* (Ljubljana: Botanični vrt Univerze v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, 2023), str. 158–159.

73 Blanka Ravnjak, Nada Praprotnik in Jože Bavcon, »Uvod«, *170-letnica rojstva Alfonza Pavlina [Elektronski vir] = 170th anniversary of Alfonz Paulin birth* (Ljubljana: Botanični vrt Univerze v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, 2023), str. 20–33.

74 *Slovenec* je izhajal v obdobju 1873–1945, in sicer najprej tedensko, po juliju 1883 pa kot dnevnik. Bil je kritičen do slovenske politike, njegovo vodilo je bilo izraženo v geslu: »Vse za vero, dom, cesarja!« Leta 1945 so ga nove oblasti ukinile. *Digitalna knjižnica Slovenije*, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:spr-PRARJ8D8>, pridobljeno 22. 7. 2024.

75 Rudolf Andrejka, »Najlepši del Ljubljane stoji na samih gospodskih vrtovih: Ljubljanski zasebni vrtovi v preteklosti«, *Slovenec*, 29. 6. 1943, št. 145, str. 2; Rudolf Andrejka, »Zasebni vrtovi – priča ljubljanske imenitosti«, *Slovenec*, 2. 7. 1943, št. 147, str. 2. Rudolf pl. Livnogradski Andrejka (* 22. 7. 1880, Ljubljana, † 19. 10. 1948, Ljubljana). *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi129727/>, pridobljeno 17. 7. 2024.

mogoče opaziti tudi domače in tuje cvetice in gredice. Pri slednjih je v Zoisovih vrtovih po mnenju pisca zagotovo pomagal brat, torej botanik Karl.⁷⁶ Ob zasebnih in samostanskih vrtovih, kjer so bila pomembna zlasti zelišča, so bili poleg botaničnih razširjeni tudi šolski vrtovi. Znani so bili že sredi 19. stoletja, o njih je denimo že leta 1842 pisal Anton Martin Slomšek.⁷⁷ Šolski vrtovi sicer do leta 1869 niso bili obvezni, je pa k njihovemu nastanku botrovala predvsem zavzetost posameznih učiteljev. Ljudje so iz šolskih drevesnic dobivali drevesne sadike, o kakšnem drugem pomenu šolskih vrtov razen gospodarskem pa takrat še ne moremo pisati.⁷⁸

Ob koncu uvodnega dela torej lahko zapišemo, da so bila na Slovenskem v 19. stoletju znana prizadevanja v smeri varovanja okolja že pred začetkom organiziranih gibanj. Ideje so iz širšega evropskega prostora z aktivnostmi posameznikov ali društev počasi prehajale v robni prostor takratne skupne države. Odgovor na to, v kolikšni meri se je ta problematika zrcalila v družbi, pa bomo poskušali najti tudi v takratnem tisku.

76 Andrejka, »Najlepši del Ljubljane stoji na samih gospodarskih vrtovih«, str. 2.

77 Anton Martin Slomšek (* 26. 11. 1800, Uniše, † 24. 9. 1862, Maribor), slovenski škof, pisatelj, pesnik, pedagog. Ivan Grafenauer, Alfonz Gspan, »Slomšek, Anton Martin (1800–1862)«, *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi584693/>, pridobljeno 19. 7. 2024.

78 Mateja Ribarič, »Učilnice v naravi: šolski vrtovi v preteklosti«, *170-letnica rojstva Alfonza Paulina [Elektronski vir] = 170th anniversary of Alfonz Paulin birth* (Ljubljana: Botanični vrt Univerze v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, 2023), str. 146.

1. DEL

VARSTVO ŽIVALI

Skupaj s spremenjenim dojemanjem narave konec 18. stoletja, še zlasti pa v prvi polovici 19. stoletja, so bili z vidika zgodovine idej značilni pomembni premiki v odnosu med ljudmi in živalmi. Med dolgotrajnim procesom sprememb, ki je trajal več generacij, se je pojavila nova vrsta človeške občutljivosti za druga bitja. Ta je sprva temeljila na izrazito antropocentričnem odnosu, ki je kritiziral krutost do živali kot izraz brutalnosti človeškega značaja. Pojem neodtujljive pravice bitja do (netrpečega) življenja pa je šele v 20. stoletju našel tudi svoj pravni izraz.⁷⁹

Odnos do bitja, ki prav tako lahko trpi in ima sposobnost čutenja, se je na Slovenskem prav tako počasi začel spreminjati. Javnim pozivom proti mučenju živali in apelom za njihovo skrb tako sledimo v prvi polovici 19. stoletja.⁸⁰ Časopis *Novice* je denimo že leta 1843 na naslovni strani objavil pesem Frana Malavašiča⁸¹ *Ozhe nash sa odvernjenje martranja shival* (Slika 2), z zgovornim Salamonovim pregovorom v podnaslovu: »Pravizhni se tudi shivine svoje

79 Frank Uekötter, »Umweltgeschichte im 19. und 20. Jahrhundert«, Lothar Gall et al. (ur.), *Enzyklopädie deutscher Geschichte* (München: r. Oldenbourg Verlag 2007), zv. 81, str. 12.

80 Tanja Peterlin-Neumaier, *Valentin Stanič in Goriško društvo proti mučenju živali (1845–1847) = Valentin Stanič e la società goriziana contro il maltrattamento degli animali (1845–1847)* (Udine: Istituto di storia sociale e religiosa: Forum, 2002), nepaginirano.

81 Fran Malavašič (* 18. 8. 1818, Ljubljana, † 28. 1. 1863, Ljubljana), pisatelj, pesnik, kritik, prevajalec, slovničar, urednik in publicist. *Dr. Constant v. Wurzbach, Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich: enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 in den österreichischen Kronländern geboren wurden oder darin gelebt und gewirkt haben* – Wien: L. C. Zamarski, C. Dittmarsch & Comp., 1856), zv. 16, str. 325.

usmili, pa serze hudobnega je neusmileno.«⁸² Razlog za omembo Malavašičeve pesmi je predvsem v svarilu, ki ga je bilo v različnih oblikah skoraj vedno najti v zapisih na temo zaščite živali: Človek, ki svoj srd neusmiljeno znaša nad živalmi, s tem onečašča božje ime, saj je tudi v živalih življenje. Tako kot človek si ne zaslužijo trpljenja in bolečin, grdo ravnanje z živalmi kaže tudi na slab odnos do sočloveka. Pri čemer gre seveda le za en pogled na naravo.

Ozhe nash sa odvernenje martranja shival.

(Poleg nemškiga.)

Pravizni se tudi shivine fvoje usmili,
pa ferzé hudobniga je neusmileno.
Salomonov pregovor 12, 10.

Ozhe nash, ki si v nebêf viſhavi,
Ti nič famo nam shivljenja dal,
Ki zhaſtimo Tebe v vezhni flavi:
Ti zbeſh biti tudi varh shival.

Tvoje jmé naj bó povfód zhefhéno,
Pa prevétiga ta nezhaſi,
Kdor ferd fvojo ſpuſha nepoſhténo
Nad shivalmi, kolne té ſtvari.

Pridi k nam kraljéſvo miloſt' Tvôje,
Vérno upamo ga vredni bič',
Daj, de ſi uſmiljenje tud' fvoje
Bičje vſako móre pridobič'.

Tvoja ſvéta vólja naj ſe 'side
Tak' na ſémli, kakor nad ſemljó;
Zhe fkos' naſ tud' nad shiváli pride,
Kar krivizhno ní in kar ne bó.

Krùh vſakdanji, Ozhe, nam dodéli,
In tega tud' vſakimu naſ daſh;
Pa korifſne bi shivali ſmrti
Puſhàt' mi bres shiveſha, bres pàſh?

In níkòl' ne pèlji naſ v ſkufhnjáve,
De b' ne 'méli ſa shivál ferzá,
Saj nar vézhji in nar máju' tesháve
Tudi njim shivljenje zhuſit' dá.

Temozh kakor mi, de b' naſ od sléga

Réſhil, Ozhe. Tebe próſimo,
Tak' naſ vſetej réſhi tud' od vſéga,
S zhimur Te v shivalih ſhalimo.

Vſe je dár Tvój, torej tud' shivljenje,
Ti ſi móder ſvárník vſh rezhi!
Zhe f' jih nam ísrózhil v potrebljenje,
Naj ſe kriviga nízh ne ſgodi!

Ti f' mogózhen, fvét; Tebè zhaſtijo
Gór viſhave, Teb' gromi morje;
Daj, de k pridu nam shivál' shivijo,
De nízh bres potrebe ne terpé.

Vézhna zhaſt naj bó Ti, vezhna hvala,
Ozhe, Ti ſi nam shivljenje dál;
Duſha Ti bo vézhno zhaſt dajala, —
Srežhen, kdor ne martra nízh shivál!

Malavaſhizh.

Slika 2: Malavašizh, »Ozhe nash sa odvernenje martranja shival«, *Novice*,

16. 8. 1843, št. 7, str. 25

Vrednost živalskega sveta je omenjeni časopis poudarjal še pred ustanovitvijo društev proti mučenju živali na Slovenskem. To med drugim dokazujejo poučeni *Pogledi v pretečene čase*, kjer je že uvodoma zapisano, da je živina »bila nekdam tako imenitna in visoko čislana, de so stari Rimci vrednost vsih reči po volih in ovcah cenili«.⁸³

82 Malavašizh, »Ozhe nash sa odvernenje martranja shival«, *Novice*, 16. 8. 1843, št. 7, str. 25.

83 »Pogled v pretečene čase«, *Novice*, 29. 1. 1845, št. 5, str. 20.

V obravnavanem kontekstu so zanimivi pozivi k skrbi za najmanjše živali, denimo ptice kot »velike dobrotnice kmetijstva«⁸⁴ ali čebele. O koristnosti slednjih je iz lastnih izkušenj pisal neki M. N. iz Štajerske. Pozival je vse čebelarje, naj jih jeseni ne ubijajo, temveč za njih ustrezno poskrbijo.⁸⁵ Verjetno gre pri tem za sledi Scopolijevih prizadevanj, ki je že dosti pred tem grajal razvade čebelarjev, da pomorijo čebele, ko jim odvzamejo med.⁸⁶ Ob tem moramo omeniti veliki preobrat v čebelarstvu, ki se je zgodil prav sredi 19. stoletja. Takrat so namreč izdelali satno letvico oziroma satnik in začeli so se uveljavljati panji s premičnim satjem.⁸⁷

Na spremenjen odnos do živali pa je v veliki meri zagotovo pripomoglo vse aktivnejše delovanje društev za zaščito živali.

84 »Ptiči so veliki dobrotniki kmetijstva«, *Novice*, 15. 1. 1845, št. 3, str. 9–10, in *Novice*, 29. 1. 1845, št. 5, str. 17–18.

85 M. N., »Shkodljiva nehvaleshnost zhbele moriti«, *Novice*, 16. 8. 1843, št. 7, str. 25.

86 Bufon, *Slovenska biografija*, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi554298/#slovenski-biografski-leksikon>, pridobljeno 17. 7. 2024.

87 Stane Mihelič, »Čebelarstvo«, *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: zgodovina agrarnih panog. Agrarno gospodarstvo* (Ljubljana: DZS, 1970), zv. 1, str. 403.

PRIZADEVANJA PRVIH DRUŠTEV PROTI MUČENJU ŽIVALI

Petnajst let po znamenitem govoru lorda Thomasa Erskina⁸⁸ v london-skem parlamentu o človeških grozodejstvih nad živalmi je bilo leta 1824 v Angliji ustanovljeno prvo društvo proti mučenju živali Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals.⁸⁹ Znameniti dunajski revolucionar iz leta 1848, Radovljčan in eden prvih piscev o skrbi za živali na Slovenskem Anton Fuster⁹⁰ je društvo v nemščini imenoval Königliche Gesellschaft zur Verhütung der Grausamkeit gegen Thiere unter dem besonderen Schutze Ihrer Majestät der Königin.⁹¹

V nemškem prostoru je že leta 1822 izšlo delo s pomenljivim naslovom *Zahteve ubogih živali, nerazumnih bitij, do njihovih razumnih sodržavljancev in gospodarjev, ljudi* (*Bitte der armen Thiere, der unvernünftigen Geschöpfe, an ihre vernünftigen Mitgeschöpfe und Herrn, die Menschen* (Slika 3)).⁹² Luteranski

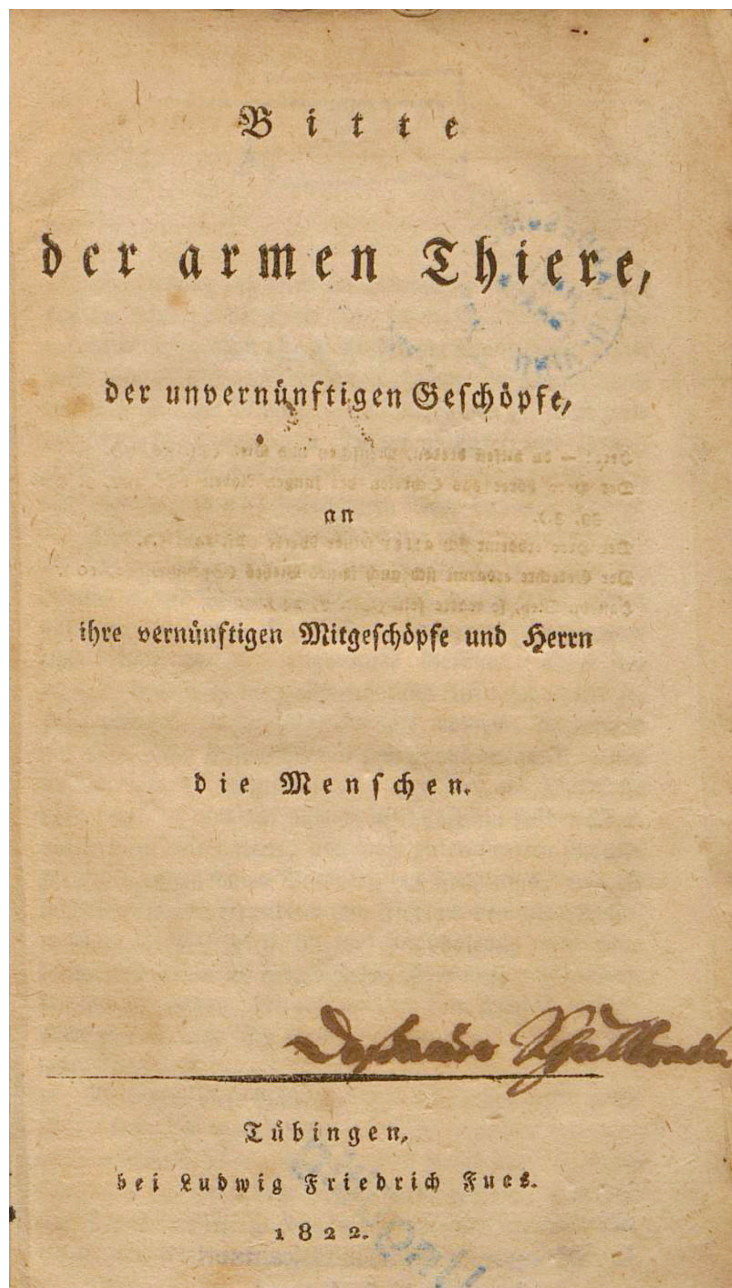
88 Thomas Erskine, 1. Baron Erskine (* 10. 1. 1750, Edinburgh; † 17. 11. 1823, Almondell, West Lothian), britanski politik škotskega rodu. *Meyers Konversations-Lexikon*. 4. Auflage (Leipzig/Wien: Verlag des Bibliographischen Instituts, 1885–1892), zv. 5, str. 819–820.

89 *Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals*, <https://www.rspca.org.uk/whatwedo/whoweare/history>, pridobljeno 6. 8. 2022.

90 Anton Fuster (* 5. 1. 1808, Radovljica; † 12. 3. 1881, Dunaj), duhovnik, politik, filozof, šolnik. *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi193714/>, pridobljeno 6. 8. 2022.

91 Anton Fister, *Der Verein wider Thierquälerei* (Wien: Görzer Verein gegen Thierquälerei, P. P. Mechitharisten, 1846), str. 43.

92 Christian Adam Dann, *Bitte der armen Thiere, der unvernünftigen Geschöpfe, an ihre vernünftigen*

Slika 3: Christian Adam Dann, *Bitte der armen Thiere, der unvernünftigen Geschöpfe, an ihre vernünftigen Mitgeschöpfe und Herrn, die Menschen.* Tübingen: Fues, 1822, naslovnica

duhovnik in pionir na področju varovanja živali Christian Adam Dann⁹³ je v njem obsodil ne le nesmiselno mučenje domačih, »farmskih in divjih živali ter zanemarjanje in slabo ravnanje z živino, temveč tudi poskuse na živalih in plenjenje narave s krajo jajc in lovljenjem ptic«. Na 47 straneh je svoja razmišljanja izpeljeval iz citatov Stare zaveze, ki govorijo o božjem usmiljenem ravnanju z živalmi. Ljudi je pozval, naj živali spoštujejo kot božja ljubljena bitja in sočloveka, saj človek, ki muči živali, tudi ne more ljubiti Boga. Po njegovem mnenju krutost do živali vodi v krutost do sočloveka in družbe. Dannova poteze so torej izhajale iz svetopisemskih zahtev, ki smo jih že večkrat omenili in so v obliki desetih zapovedi k varstvu narave omenjena tudi na začetku pričujočega dela.

Dannova prizadevanja proti mučenju živali so na nemških tleh močno odzvanjala. Prav pod njegovim vplivom je namreč pesnik, duhovnik in profesor na univerzi v Tübingenu Albert Knapp⁹⁴ dobrih deset let po izidu zgoraj omenjenega dela, leta 1837, ustanovil prvo društvo proti mučenju živali v nemškem prostoru. Pozive k ustanovitvi podobnih društev po vsem nemškem prostoru je objavljial v časopisu *Schwäbischer Merkur*.⁹⁵ Že dve leti pozneje, leta 1839, je bilo ustanovljeno društvo v Dresdnu in tri leta pozneje, leta 1842, v Münchnu.⁹⁶ Delovanje slednjega je pomembno tudi za nas, saj so prav na njegovo pobudo začeli ustanavljati tovrstna društva še na avstrijskih tleh. Kot bomo videli, je bilo prvo ustanovljeno v Gorici, nato še na Dunaju, v Pešti, Linzu, Salzburgu⁹⁷ in leta 1862 v Gradcu.⁹⁸

93 Christian Adam Dann (* 24. 12. 1758, Tübingen; † 19. 3. 1837, Stuttgart), duhovnik, pionir na področju varovanja živali. Friedrich Wilhelm Bautz, »Dann, Christian Adam«, Friedrich Wilhelm Bautz (ur.), *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* (Hamm: Verlag Traugott Bautz, 1990), zv. 2, vrstica 1209.

94 Karl Dienst, »Knapp, Albert«, *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*. Bautz, Herzberg 1992, zv. 4, str. 115–116. M. K., »Das Geburtshaus Albert Knapps, Neckarhalde 12 in Tübingen«, *Tübinger Blätter*, 1908/1909, št. 11, str. 45–46.

95 »Tübingen«, *Schwäbischer Merkur*, 18. 1. 1838, št. 17, str. 65. Angelika Prauß, »Bis heute aktuelles Engagement. Ein Pfarrer gründete den ersten Tierschutzverein«, *domradio.de*, 17. Juni 2012. O začetkih zaščite živali na nemških tleh gl. Martin H. Jung, »Die Anfänge der deutschen Tierschutzbewegung im 19. Jahrhundert. Mössingen - Tübingen - Stuttgart - Dresden - München«, *Zeitschrift für Württembergische Landesgeschichte* 56 (1997), str. 205–240, Wolfram Schlenker, »Dann – ein früher Tierrechtler, Mahner und Aktivist«, *Tierschutz und Tierrechte im Königreich Württemberg. Die erste deutsche Tierschutz- und Tierrechtsbewegung 1837, die drei württembergischen Tierschutzvereine ab 1862 und ihre Tiere* (Wiesbaden: Springer VS, 2022), str. 31–88.

96 Fister, *Der Verein wider Thierquälerei*, str. 44.

97 Prav tam, str. 47.

98 »Einladung«, *Grazer Zeitung*, 25. 2. 1863, št. 45, nepaginirano.

Začetne pobude za ustanovitev društev proti mučenju živali so torej prihajale predvsem iz duhovniških vrst, ki so biblijske nauke želeli vključiti v vsakdanje življenje. Tudi v takratnem slovenskem prostoru je bilo tako. Glavno vlogo pri ustanovitvi Goriškega društva proti mučenju živali (Görzer Verein gegen Thierquälerei), prvega na avstrijskih tleh, je imel namreč pesnik, alpinist in duhovnik Valentin Stanič,⁹⁹ ki se je že leta 1845 priključil Društvu zoper trpinčenje živali v Münchnu in ostal njegov član do smrti.¹⁰⁰ Münchensko društvo je bilo pod pokroviteljstvom bavarskega kralja Ludvika I. precej aktivno in ugledno, vključevalo je številne osebnosti iz najvišjih slojev takratne evropske družbe. Ker so bile habsburške dežele povezane z nemškimi, so leta 1844 prišle vesti o tem društvu tudi do avstrijskega kanclerja Metternicha, ki je nižjim oblastem priporočal tovrstne dejavnosti.¹⁰¹ Slednja so se precej hitro dotaknila tudi slovenskega prostora in Valentin Stanič je 14. februarja 1846 sam ustanovil podobno društvo v Gorici, za katerega je sestavil in izdal statut.¹⁰² Kot vabilo k članstvu je napisal *Kratko poročilo o goriškem združenju proti krutosti nad živalmi in povabilo, da se mu v prihodnje pridružite* (*Kurzer Bericht über den görzer Verein wider die Thierquälerei und Einladung zum gefälligen ferneren Beitritte*).¹⁰³ V ta namen je iz nemščine prevedel delo *Kratke povesti s podobami: poslovenjene is nemshkih bukviz Monakovskiga drushtva soper muzhenje shival* (Slika 4), v katerih nastopa zoper surovosti in neusmiljenost do živali. Goriško društvo ni bilo le prvo v avstrijskem prostoru, ampak je vzbudilo pozornost celo v Franciji in Nemčiji.¹⁰⁴ Živinovarstveniki so si v okviru društva prizadevali za spremembe pri pogojih uporabe vprežne živine, prevozu klavne živine, načinu zakola ter odpravo mučenja živali za človekovo zabavo (oslepitev ptic pevk, petelini boji) in nepotrebnih bolečih operacij na domači živini, ki so imele podlago v praznoverju. Da bi bilo s tem seznanjeno čim večje število ljudi, so se društveniki posluževali javnih občil, tako italijanskih kot domačih,

99 Valentin Stanič (* 12. 2. 1774, Bodrež (Kanal); † 29. 4. 1847, Gorica, Furlanija - Julijska krajina). *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi602064/>, pridobljeno 6. 8. 2022.

100 Stane Granda, »Dober glas seže v deveto vas«, *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja*, 2001, št. 28, str. 305.

101 Prav tam, str. 304–305.

102 Valentin Stanič, *Statuten des Görzer Vereins wider Thierquälerei* (Görz: [V. Stanič], 1846).

103 Valentin Stanič, *Kurzer Bericht Uiber deb Görzer Verein wider die Thierquälerei und Einladung zum gefälligen ferneren Beitritte* (Görz: [V. Stanič], 1846).

104 *Slovenska biografija*, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi602064/#slovenski-biografski-leksikon>, pridobljeno 6. 8. 2022.

denimo *Illyrisches Blatt*. Že pred ustanovitvijo društva se je Stanič povezal z dr. Janezom Bleiweisom, tajnikom Kranjske kmetijske družbe, in si tako v *Novicah* pridobil prostor za širjenje svojih idej.¹⁰⁵

Štvarjenje ljudi in shival.

Bog je vstvaril ljudi in shivali, vsi so tedaj njegove stvari. Zhloveku je dal Bog um, de naj zhes nje gospoduje, jih k delu in v svoj shivesh obrazha, ne pa de naj jih muzhi ali terpinzhi.

KRATKE POVESTI

s podobami

poslovenjene is nemshkih bukviz

Monakovskega drushtva soper muzhenje shival.

V Ljubljani 1846.

Slika 4: *Kratke povesti s podobami: poslovenjene is nemshkih bukviz Monakovskega drushtva soper muzhenje shival*. Ljubljana: [s. n.] 1846, naslovnica

105 Peterlin-Neumaier, Valentin Stanič in Goriško društvo proti mučenju živali (1845–1847), nepaginirano, in Tanja Peterlin-Neumaier, »Poskus izboljšanja človekovega ravnanja z živalmi – Goriško društvo proti mučenju živali«, *Kronika* 50 (2002), str. 17–30.

V okviru goriškega društva je že omenjeni Radovljčan, tudi politik, filozof, duhovnik in šolnik Anton Füstler napisal brošuro o društvu proti mučenju živali *Der Verein wider Thierquälerei*, ki je leta 1846 izšla na Dunaju.¹⁰⁶ Že istega leta jo najdemo v *Allgemeines Repertorium der neuesten in- und ausländischen Literatur*.¹⁰⁷ Pregled časopisov iz let 1846 in 1847 daje vtis, da je bilo delovanje Goriškega društva proti mučenju živali opaženo v številnih časopisih tudi ali morda prav zaradi Füstera. Gotovo je bila to tudi zasluga goriškega profesorja dr. Edwarda F. Schwaba, ki je sicer članke z literarnega področja objavljal v nemških strokovnih časopisih, kot je *Österreichische Blätter für Literatur und Kunst*.¹⁰⁸ Schwab je različne časopise – poleg informacij o delovanju goriškega društva – po pravilu obveščal tudi o Füstrovem delu. Tako je konec marca leta 1846 v *Wiener Zeitung* izšel nepodpisani dopis (morda prav Schwabov) o nastanku omenjenega društva.¹⁰⁹ Sicer je osrednji dunajski časopis Füstrovo delo tudi oglaševal.¹¹⁰ Po vsem zapisanem lahko upravičeno domnevamo, da je bilo goriško društvo znano daleč po monarhiji.

Naslovnico brošure je krasil Füstrov sloves »svetovnega duhovnika, dr. filozofije, profesorja verskih znanosti, profesorja na goriški šoli in člana c. kr. kmetijske družbe Goriške«, ki je v šestdesetih letih izdajala svoj list *Umni gospodar*.¹¹¹

106 Fister, *Der Verein wider Thierquälerei* (Wien: Görzer Verein gegen Thierquälerei, P. P. Mechitharisten, 1846).

107 Dr. E. G. Gersdorf, ur., *Allgemeines Repertorium der neuesten in- und ausländischen Litteratur* zv. 52 (Leipzig: F. A. Brockhaus, 1846), str. 542. *Allgemeines Repertorium der neuesten in- und ausländischen Litteratur* je izhajal v Leipzigu v obdobju 1819–1860. – *Historische und österreichische Zeitungen und Zeitschriften*, https://anno.onb.ac.at/info/wtv_info.html, pridobljeno 20. 9. 2023.

108 E. Schwab, »Klasische Philologie und Rechtsstudien«, *Österreichische Blätter für Literatur und Kunst*, 10. 3. 1846, št. 30, str. 233–36. *Österreichische Blätter für Literatur und Kunst* so izhajali v obdobju 1844–1848 na Dunaju. Gertrud Marinelli König, *Die böhmischen Länder in den Wiener Zeitschriften und Almanachen des Vormärz (1805–1848)* (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2014), str. 30.

109 »Verein wider Thierquälerei in Görz«, *Wiener Zeitung*, 29. 3. 1846, št. 88, str. 709.

110 *Wiener Zeitung*, 23. 10. 1846, št. 293, str. 2350. *Wiener Zeitung* – v obdobju 1852–1857 tudi s podnaslovom *Österreichisch-kaiserliche Wiener Zeitung*; tudi *Kaiserlich-königlich privilegierte Wiener-Zeitung* je izhajal najprej dvakrat, nato trikrat tedensko in po letu 1848 dnevno na Dunaju v obdobju 1703–2003. – *Historische und österreichische Zeitungen und Zeitschriften*, https://anno.onb.ac.at/info/wtv_info.html, pridobljeno 20. 9. 2023.

111 »Slovenec po Goriški«, *Umni gospodar*, julij 1863, str. 1. *Umni gospodar* je bilo mesečno glasilo goriških Slovencev, namenjeno predvsem slovenskim kmetom in obrtnikom na lokalnem področju, in ga je v Gorici izdajala Cesarska kraljeva kmetijska družba Goriška v obdobju 1863–1865. – *Digitalna knjižnica Slovenije*. <https://www.dlib.si>, pridobljeno 20. 9. 2023.

57 strani obsežno delo je bilo skoraj v celoti namenjeno utemeljevanju razlogov za ustanavljanje tovrstnih društev. Avtor je pri tem navajal različne vidike. Primerno ravnanje z živalmi po njegovem zagotovo pripomore k izboljšanju ekonomske situacije. Važnejši mu je bil moralni vidik, saj je članstvo v takem društvu lahko močno prispevalo k zmanjšanju človeške surovosti do živali. To naj bi se odrazilo v večjem sočutju in empatiji do sočloveka, kar bi posledično pripomoglo oziroma vodilo k izboljšanju celotne družbe.¹¹²

Zavedanje o naravi in pomenu živalskega sveta se je na Slovenskem torej širilo na različne načine. Poleg tiska, o čemer bomo še pisali, so o rahločutni favni pisali tudi literati. Na Goriškem je v sedemdesetih letih 19. stoletja kot profesor na realki poučeval prirodopisec, potopisec in pripovednik Fran Erjavec,¹¹³ ki si je s povestmi, še bolj pa s slikami iz narave, potopisi in klasično prozo v slovenskem slovstvu pridobil odlično mesto.¹¹⁴ Njegova tenkočutnost pri opazovanju narave in živali ter njegov dar jezika sta postajala opazna v mnogih zapisih, v katerih so protagonisti različne živalske vrste. Objave Erjavčevih zgodb najdemo v različnih časopisih. *Slovenski glasnik* je leta 1863 objavil poučni spis o Žabi,¹¹⁵ *Slovenski koledar za leto 1858* pa prirodoslovni spis *Mravlja* (Slika 5),¹¹⁶ ki je takoj zbudil splošno pozornost in še danes krasi naše čitanke.¹¹⁷ Odnos do živali, na primer do ptic, srečamo tudi pri pesnikih. Tako je na primer Simon Gregorčič¹¹⁸ v svojih pesmih naslavljal lastovke.¹¹⁹

112 Fister, *Der Verein wider Thierquälerei*, str. 43.

113 Fran Erjavec (* 4. 9. 1834, Ljubljana; † 12. 1. 1887, Gorica), prirodopisec, potopisec in pripovednik. *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi183104/>, pridobljeno 11. 8. 2022.

114 *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi183104/>, pridobljeno 11. 8. 2022.

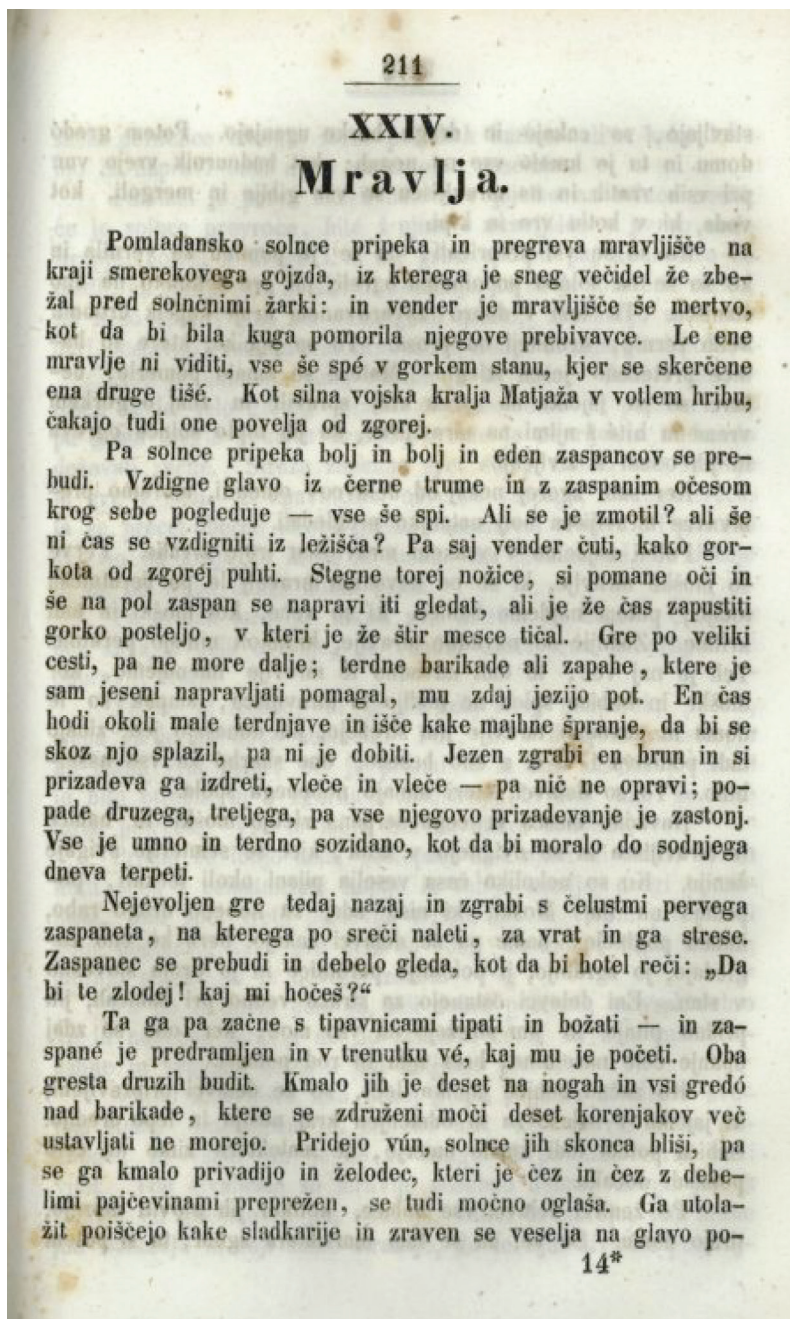
115 Fran Erjavec, Žaba, *Slovenski glasnik*, 1. 12. 1863, št. 12, str. 343–346.

116 Fran Erjavec, Mravlja, *Slovenski koledar za leto 1858*, A. Janežič (ur.), (Celovec: Janez Leon, 1857), str. 211–220.

117 *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi183104/>, pridobljeno 11. 8. 2023.

118 Simon Gregorčič (* 15. 10. 1844, Vrsno, † 24. 11. 1906, Gorica), slovenski pesnik in duhovnik. *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi214068/>, pridobljeno 17. 7. 2024.

119 Simon Gregorčič, *Poezije* (Ljubljana: Genija, 2012), str. 46–47.

Slika 5: Fran Erjavec, »Mravlja«, *Slovenski koledar za leto 1858*. A. Janežič (ur.).

Celovec: Janez Leon, 1857, str. 211– 220

Slab mesec po ustanovitvi goriškega je v začetku marca leta 1846 tudi na Dunaju nastalo društvo proti mučenju živali,¹²⁰ ki je od leta 1853 izdajalo časopis *Der Tierfreund*.¹²¹ Soustanovitelj in predsednik društva je bil Dunajčan Ignaz Franz Castelli, dramatik in pesnik, precej aktiven v takratnem avstrijskem in nemškem prostoru. Angažiral se je na področju zaščite živali in deloval kot pisec ter izdajatelj in sodelavec različne periodike.¹²² Leta 1876 je društvo odprlo svojo pisarno v središču Dunaja. Številni člani, tako iz višjih plemiških krogov kot izobraženi prebivalci podeželja, so društvu ponudili »ugledno količino blaga« v dobrodelne namene. Zahvala za to gre vodstvu, zlasti predsedniku društva Matthäusu Elsingerju.¹²³ Podrobnih podatkov v razpoložljivih biografskih leksikonih ni, verjetno pa gre za dunajskega trgovca na veliko, ki je bil družbeno angažiran na različnih področjih. Med drugim je bil član dunajske gospodarske zbornice,¹²⁴ leta 1887 pa ga najdemo tudi na seznamu članov dunajskega ornitološkega društva.¹²⁵ Za svoje udejstvovanje je prijel viteški križec reda Franca Jožefa ter t. i. Salvator Medaille, priznanje mesta zaslužnim Dunajčanom.¹²⁶

Kot vidimo, so bili vodilni člani društev proti mučenju živali izrazito družbeno angažirani, njihove široke aktivnosti ni odražalo samo pasivno članstvo v številnih društvih, ampak konkretne akcije in dejanja, ki so se kazala na različnih poljih javnega življenja.

V letu izida Füstrovega dela (1846) je tudi Kranjska kmetijska družba izdala delo nabožnega pisca Mihaela Stojana *Miloserčnost do živali*, s podnaslovom *Poduk za mlade in stare ljudi* (Slika 6),¹²⁷ ki je že v predgovoru jasno nakazovala

120 »Aufforderung«, *Wiener Zeitung*, 2. 3. 1846, št. 61, str. 479.

121 *Der Tierfreund*, časopis društva Wiener Tierschutzverein, je izhajal na Dunaju v obdobju 1852–2020. *Österreichische Nationalbibliothek*, https://anno.onb.ac.at/info/wtv_info.html, pridobljeno 20. 6. 2024.

122 Vinzenz Ignaz Castelli (* 6. 3. 1781, Dunaj; † 5. 2. 1862, Dunaj), pesnik, dramatik. Gustav Gugitz, »Castelli, Vinzenz Ignaz Franz«, *Neue Deutsche Biographie* (Berlin: Duncker & Humblot, 1957), zv. 3, str. 172–173.

123 »Vereinsnachrichten«, (*Neuigkeits*) *Welt Blatt*, 25. 4. 1876, št. 95, nepaginirano.

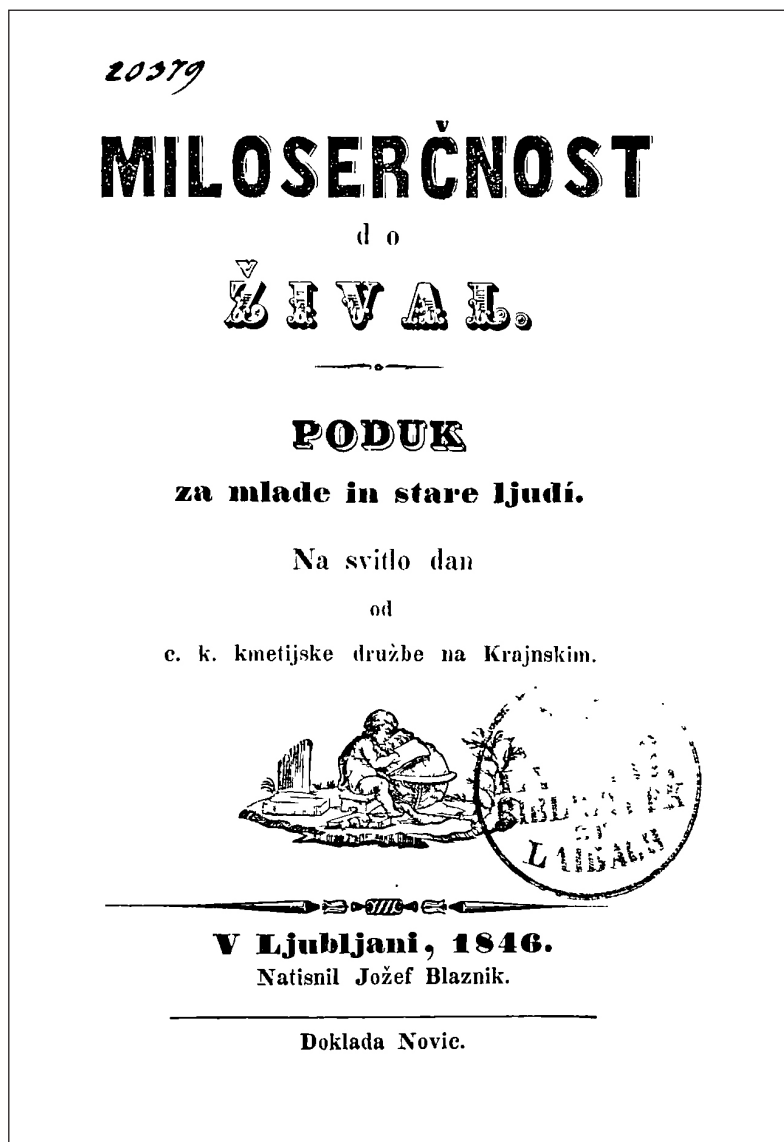
124 »Nicht amtlicher Theil«, *Wiener Zeitung*, 3. 2. 1854, št. 29, str. 315.

125 Der Ornithologische Verein in Wien, »Personal-Stand des Vereins am 1. Jänner 1887«, *Mittheilungen des Ornithologischen Vereins in Wien*, Beilage: Personal-Stand des Vereins am 1. Jänner 1887 (Wien: Die k.k. Hofbuchhandlung Wilhelm Frick, 1887), str. 3.

126 Josef Schwerdfeger, »Die Salvatormedaille der Stadt Wien«, *Zeitschrift für Münz- und Medailenkunde* (1905–1907), zv. 1, str. 177–190.

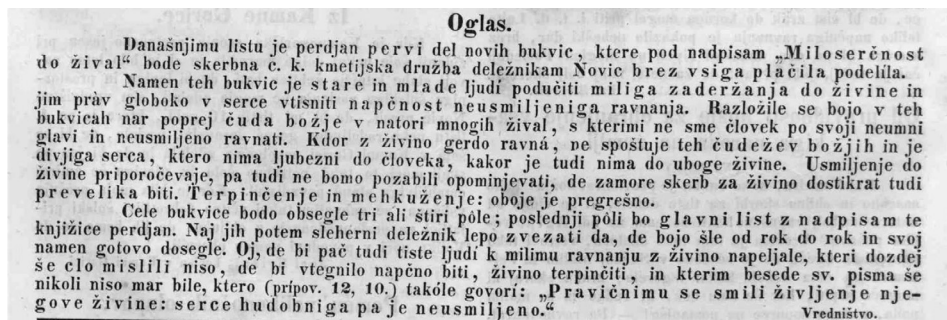
127 Kranjska kmetijska družba, *Miloserčnost do živali. Poduk za mlade in stare ljudi* (Ljubljana: Jožef Blaznik, 1846). Mihael Stojan (* 1. 9. 1804, Teharje; † 10. 4. 1863, Braslovče), nabožni pisec in prosvetni delavec. *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi614875/>, pridobljeno 4. 10. 2024.

svoj namen: »Živinica je božja stvar, je božji dar. Kdor jo brez potrebe pokončuje, gerdo ž njo ravna in jo terpinči ali muči, je sovražnik božjiga dela.«

Slika 6: Mihael Stojan, *Miloserčnost do žival. Poduk za mlade in stare ljudi*. Ljubljana: Jožef Blaznik, 1846, naslovnica

Človek je bil v preteklosti močno odvisen od živine, dostikrat je bila največje kmetovo bogastvo. »Tega pa ne spoznajo vsi ljudje, kakor bi imeli biti, in se s terpinčenjem živali pregrešijo zoper božjo zapoved in zoper lastni prid.« Delo je ljudem želelo odpreti oči in jih »k lepimu zaderžanju do živali nepeljevatik«. ¹²⁸ Stojan je verjel, da je ljudi mogoče odvrniti od mučenja živali s krščansko vzgojo, s katero bi vcepili ljudem usmiljenje do živali. Starši naj bi v tem duhu vzgajali otroke in na to pazili že pri prvih otroških igrah. ¹²⁹ Knjigo so z veliko naklonjenostjo oglaševale tudi *Novice* (Slika 7). ¹³⁰ V precej dolgem oglasu je poleg informacije, da je c. k. kmetijska družba knjigo podarila »vsem deležnikom Novic brez vsiga plačila«, prebrati tudi o njenem namenu. Z njo naj bi podučili stare in mlade »miliga zaderžanja do živine in jim prav globoko v serce vtisniti napčnost neusmiljenega ravnanja«. ¹³¹ In nadalje v duhu že omenjenih Malešičevih misli: »Kdor z živino gerdo ravna, ne spoštuje teh čudežev božjih in je divjega serca, katero nima ljubezni do človeka, kakor je tudi nima do uboge živine.« ¹³²

Slika 7: »Oglas«, *Novice*, 8. 4. 1846, št. 14, str. 56

Dober mesec pozneje je isti časopis o uspehu knjige s precejšnjim navdušenjem zapisal: »Od vsih strani slišimo veliko hvalo teh bukvic. Bog daj, da bi jih vsak otrok, pa tudi odraseni ljudje po Slovenskim prav pridno brali in si tu dane poduke globoko v serce vtisnili! Za šolske darila (premije) morde ni boljših bukvic ko so te, če se dajo v ličin zavitek zvezati. Naj bodo tedaj šolskim gosp. ogledam in vodjam, in pa učencam v ta namen živo priporočene!« ¹³³

¹²⁸ Kranjska kmetijska družba, *Miloserčnost do živali*, predgovor.

¹²⁹ O tem gl. Erhatic Širnik, *Lov in lovci skozi čas*, str. 19–20.

¹³⁰ Oglas, *Novice*, 8. 4. 1846, št. 14, str. 56.

¹³¹ Prav tam.

¹³² Prav tam.

¹³³ *Novice*, 20. 5. 1846, št. 20, str. 80.

V zvezi z delovanjem goriškega društva za konec omenimo še to, da je po Staničevi smrti leta 1847, ki so se je spomnili tudi v münchenskemu društvu, počasi ugasnilo. Njegov naslednik, že omenjeni Anton Fuster, je namreč odšel na Dunaj.¹³⁴

Na Kranjskem so se prizadevanja proti mučenju in za zaščito živali začela že v štiridesetih letih 19. stoletja, a je bilo Kranjsko društvo za varstvo živali ustanovljeno šele 23. oktobra 1902.¹³⁵ Njegov osnovni namen je bila zaščita živali pred trpljenjem in mučenjem, hkrati pa ozaveščanje širše javnosti o pravilnem ravnanju z živalmi. Cilje so podobno kot v goriškem društvu poskušali doseči z vzgojo zlasti mladih. Pri njih naj bi z dobrimi zgledi vzbudili ljubezen, usmiljenje in empatijo do živali. Ideje, da humano ravnanje z živalmi odraža človekov pravi značaj, so želeli razširiti tudi z izdajanjem poučne literature.¹³⁶

Prizadevanja za skrbno ravnanje z živalmi lahko v časopisih spremljamo tudi v štajerskem delu takratnega slovenskega prostora. Celjsko društvo za zaščito živali je v tamkajšnjem časopisu vabilo za včlanitev podkrepilo s sklicevanjem na civiliziranost in kulturnost naroda, saj vsak človek lahko za krivico in žaljenje zahteva svojo pravico. »Drugače pa je pri ravnanju z našimi živalmi. Na tem področju so morala in zakoni močno zaostali za drugimi civilizacijskimi in človeškimi dosežki. V moralnem čutu je pomanjkljivost, v zakonu je vrzel, zato je treba prebuditi javno zavest, da bi odpravili krutost in mučenje, ki se večinoma po nepotrebnem množično izvaja nad našim živalskim svetom zaradi lahkomiselnosti, navade in brezbrčnosti.«¹³⁷ Prizadevanja društva so se v Celju udejanjala s konkretnimi akcijami. Tako je denimo pozimi leta 1898 dalo na razpolago ptičje krmilnice za vse »ljubitelje ptic«.¹³⁸ Nasploh je bilo varovanje ptic v Monarhiji precej razširjeno, pri čemer je pomembno vlogo zagotovo imela Avstrijska zveza prijateljev ptic (Oesterreichischer Bund der Vogelfreunde). Njene podružnice so bile aktivne tudi v takratnem slovenskem prostoru. Novomeška podružnica je bila med drugim denimo precej aktivna pri krmiljenju ptic v zimskem času.¹³⁹

134 Granda, »Dober glas seže v deveto vas«, str. 307.

135 Marta Rendla, »Krajsko društvo za varstvo živali 1902–1915«, *Zgodovina za vse*, 11 (2004), št. 1, str. 59.

136 Prav tam.

137 »Cillier Tierschutzverein und sein Wirkungskreis«, *Deutsche Wacht*, 23. 1. 1898, št. 7, str. 5.

138 »Cillier Tierschutzverein«, *Deutsche Wacht*, 27. 1. 1898, št. 8, str. 3.

139 Erhatic Širnik, *Varstvo ptičev v 19. in 20. stoletju na slovenskem ozemlju*, str. 90.

Tudi podružnice planinskega društva DuOeAV na Slovenskem so bile angažirane na tem področju. Tako je denimo Kranjska podružnica (Section Krain) v okviru društvenih večerov pripravila kar nekaj predavanj priznanih strokovnjakov. Leta 1883 je botanik Wilhelm Voss,¹⁴⁰ o katerem bomo še pisali, predaval o živalstvu na Kranjskem (*Über die Fauna Krains*).¹⁴¹ Anton Gariboldi, ki je Kranjsko podružnico vodil leta 1890, je leta 1889 predaval živih bitjih v alpskih dolinah (*Schilderungen aus den Julischen Alpenhöhlen; alpinen Wesen in Krain*). Živalim pa sta bili v okviru podružnice namenjeni še dve predavanji, in sicer o gamsih in lovu na njih (*Gemse und deren Jagd*)¹⁴² ter o selitvi ptic (*Das Wandern der Vögel*).¹⁴³

Da se je zadnja izmed zapovedi v začetku napisanega dekaloga, ki se dotika otroške vzgoje v duhu spremenjenega odnosa do živali in narave, udejanjala tudi na Slovenskem, potrjuje *Veliko berilo za slovensko-nemške šole drugega odreda* iz leta 1858, ki ga je uredil Anton Martin Slomšek.¹⁴⁴ V delu je precej raznolik nabor poglavij, ki zadevajo ne le človeka in človeško družbo, temveč tudi spoznanja o Zemlji, zvezdoslovju in tudi »prirodi« ter naravoslovju. Za nas je zanimivo zlasti poglavje *Ozir na živalstvo*, v katerem je nazorno opisan pomen posameznih živalskih vrst, predvsem pa končni apel: »Ptice so nam ravno tako koristne in potrebne stvari. Zgrabljivi ptiči pojedjo merhovino, da nam sape ne okuži, vrane pobirajo miši po polju, da nam žita in sadik ne pojedjo; vrabeljni in drugi letavci obirajo drevje, da nam gosenice in škodljivi červi sadja ne ukončajo; nam dajo perje za mehko postelj, pa tudi dobro meso, in pa toliko veselja pevci in pevke. Pač bi bilo hudobno jih terpinčiti in brez potrebe moriti!«¹⁴⁵

Med otroki so spremenjen odnos želeli doseči s šolskimi učbeniki, med mladino pa so to znanje širile *Drobtinice*, ki so redno objavljale pesmi, basni in

140 Wilhelm Voss (* 31. 12. 1849, Dunaj; † 30. 3. 1895, Dunaj), botanik, mikolog, mineralog. *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si>, pridobljeno 21. 12. 2020. O njem gl. Jernej Jogan, »Flora Ljubljanskega gradu stoletja po Vossu«, *Hladnikia* (Ljubljana: Botanična sekcija Društva biologov Slovenije, 2013), št. 32, str. 53–66.

141 »Die Vereinsabende der Section Krain von 1881–1901«, Section Krain des deutschen und österreichischen Alpenvereines. *Festschrift zur Feier des zwanzigjährigen Bestehens seit der Neugründung im Jahre 1881* (Laibach: Selbstverl. der Section Krain des deutschen und österreichischen Alpenvereines in Laibach: Ig. V. Kleinmayr & Bamberg, 1901), str. 13.

142 Prav tam, str. 46.

143 Prav tam, str. 45.

144 Anton Martin Slomšek (ur.), *Veliko berilo za slovensko-nemške šole drugega odreda* (Na Dunaju: Leopold Grund, 1858).

145 Slomšek (ur.), *Veliko berilo za slovensko-nemške šole drugega odreda*, str. 201–203.

zgodbe iz živalskega sveta.¹⁴⁶ Tako je denimo že prva številka omenjenega zbornika v rubriki *Prilike ino basni* prinesla številna besedila, v katerih so nastopale različne živali. Tako med drugim veverica, kresnica, vrana, lisica, riba, a tudi bolj eksotične, kot sta lev in »merkovca«, to je opica.¹⁴⁷ Med mladimi pa so bile priljubljene zgodbe nemškega avtorja Friedricha Schmida, ki so bile v »zabavo in poduk«, prevedene tudi v slovenščino.¹⁴⁸

Seveda v okviru ukrepov za zaščito živali ne gre spregledati državnih prizadevanj, saj je bila v ta namen sprejeta vrsta zakonov in uredb, ki so že bili predmet razprav in objav.¹⁴⁹

Kot vidimo, so se prizadevanja v smeri varovanja živali precej konkretno udeleževala tudi na Slovenskem. Ideje so se v prostor širile na različne načine, pri čemer so seveda ključno vlogo odigrala društva za zaščito živali. Ob tem ne gre zanemariti še ostalih poti, po katerih so informacije dosegle pravzaprav vse družbene sloje takratnega slovenskega prostora. Najmlajši so se z njimi seznanjali v šolah in literarnih publikacijah, odrasle pa je o novih idejah obveščal tisk tedanjega časa.

146 O tem gl. Erhatic Širnik, *Varstvo ptičev v 19. in 20. stoletju na slovenskem ozemlju*, str. 22–23. *Drobtinice – Slovenski zbornik* so izhajale s prekinitvami in pod različnimi imeni med letoma 1846 in 1901. Namenjene so bile predvsem mladini kot vzgojno nabožno berilo, priljubljene pa so bile tudi med starejšimi bralci. Zbornik je ustanovil Anton Martin Slomšek, ga dve leti urejal in do smrti leta 1862 ostal eden glavnih sodelavcev. *Digitalna knjižnica Slovenije*, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:spr-NPOQU3ZK>, pridobljeno 7. 10. 2024.

147 »Prilike ino basni«, *Drobtinice za novo leto*, 1846, str. 151–155.

148 Christoph von Schmid, (avtor), Hrovat, Florentin (prevajalec), *Spisi Kristofa Šmida, poslovenjeni mladini v zabavo in poduk. Slavec in Nema deklica* (Novo mesto: J. Krajec, 1906); Christoph von Schmid, *Prijetne perpovedi sa otròke* (V' Zelovzi: Natisnil Ferdinand od Kleinmayr, 1832). Johann Nepomuk Christoph Friedrich Schmid (* 15. 8. 1768, Dinkelsbühl; † 3. 9. 1854, Augsburg), pisatelj, pesnik. *Allgemeine Deutsche Biographie* (Leipzig: Duncker & Humblot, Leipzig, 1890), zv. 31, str. 657–659.

149 Naj omenimo le nekatere prispevke: Ema Umek, »Lov in lovstvo«, Institut za zgodovino, Sekcija za občo in narodno zgodovino, *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev* (Ljubljana: DZS, 1970), zv. 1, str. 469–494, Ema Umek, »Ribištvo in ribolov«, Institut za zgodovino, Sekcija za občo in narodno zgodovino, *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev* (Ljubljana: DZS, 1970), zv. 1, str. 495–520. Za področje lova tudi Erhatic Širnik, *Lov in lovci skozi čas*. S področja varovanja ptic je pomembna že večkrat omenjena doktorska disertacija iste avtorice *Varstvo ptičev v 19. in 20. stoletju na slovenskem ozemlju*.

VLOGA TISKA PRI OBLIKOVANJU JAVNEGA MNENJA O ŽIVALIH

Odnos do živali in javna podoba živalskega sveta v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja se zrcalita v časopisih, saj so ogledalo časa, v katerem izhajajo. Izčrpen pregled časopisnih objav iz tega časa, v katerih so imele živali osrednjo vlogo, bi bil preobsežen, zato v nadaljevanju podajamo le subjektivni izbor najzanimivejših člankov. Namen tega poglavja je predvsem prikazati publicistični odnos do te teme, obenem pa ponuditi izhodišče za prihodnje, bolj sistematične analize časopisnih virov.

Študija temelji na korpusu prosto dostopnega portala virtualne časopisne čitalnice Avstrijske nacionalne knjižnice ANNO (Austrian Newspaper Online), kjer je mogoče analizirati številne zgodovinske časopise in revije. Korpus obsega 27 milijonov strani in več kot 1600 naslovov.¹⁵⁰ Razlog za analizo omenjenega portala je, kot že zapisano, v dejstvu, da je mnogo tam shranjenih časopisov brala tudi takratna inteligenca na Slovenskem.

Pred podrobnejšim pregledom objav je bila opravljena kratka raziskava o pogostnosti pojava nemškega leksema *Tierschutz* (zaščita živali) v tisku obravnavanega časa. Rezultati, pridobljeni na omenjenih straneh za obdobje do leta 1914, so bili avtomatično razdeljeni na različne časovne intervale, začenši z letom 1855. Za našo raziskavo sta bila pomembna dva intervala: v prvem od 1855 do 1887 je bilo 28 omemb omenjenega leksema (Tabela 1), v drugem od 1888 do 1913, ki ga je bilo mogoče še nadalje razdeliti, pa kar 2972.¹⁵¹ Očitno

150 *Österreichische Nationalbibliothek*, <https://anno.onb.ac.at/node/>, pridobljeno 3. 11. 2023.

151 Navedene številke so bile pridobljene 29. 9. 2024. Omenjeni korpus se namreč z digitalizacijo novih časopisov nenehno širi in poizvedbe ob izidu pričujočega dela bodo zagotovo dale drugačen rezultat.

pogostejši pojav leksema v nemškem tisku je logična posledica vse aktivnejših družbenih prizadevanj za zaščito živali. Rezultati poleg tega kažejo na pestro paleto časopisov, ne le strokovnih, kot je bil denimo *Der Tierfreund*, temveč tudi povsem vsakdanjih. Slednji dokazujejo, da skrb za živali v tem obdobju ni bila samo stvar ozkih strokovnih krog, marveč je šlo za širše gibanje.

Tabela 1: Naslovi časopisov, v katerih se je pojavil iskani leksem, in kraji njihovega izhajanja

Naslov časopisa	Kraj izhajanja	Obdobje
<i>Der Tierfreund</i>	Dunaj	1855–1888
<i>Volapükabled lezenodik</i>	Gradec	
<i>(Nueigkeits) Weltblatt</i>	Konstanca	
<i>Der Bautechniker</i>	Innsbruck	
<i>Fremden-Blatt</i>	Celovec	
<i>Neuigkeits-Welt-Blatt</i>	Linz	
<i>Tagespost</i>	Olomuc	
<i>Innsbrucker Nachrichten</i>		
<i>Klagenfurter Zeitung</i>		
<i>Linzer Volksblatt</i>		
<i>Mährisches Tagblatt</i>		
<i>Neue Freie Presse</i>		

Tabela 1 nam nudi zanimiv vpogled v medijsko krajino Avstro-Ogrske v drugi polovici 19. stoletja. Pokaže, kako široko razvejana in geografsko razpršena je bila produkcija nemškojezičnih časopisov, ki so odražali tako lokalne kot tudi širše družbene, politične in tehnične trende tistega časa.

Tabela 2: Število časopisnih naslovov, v katerih se je pojavil iskani leksem in število krajev, v katerih so izhajali časopisi v obdobju 1855–1912

Število časopisnih naslovov	Število krajev, v katerih so izhajali časopisi	Obdobje
12	6	1855–1888
8	6	1889–1894
11	9	1895–1900
111	54	1901–1904
140	48	1905–1912

Iz tabele 2, kjer smo za obravnavano obdobje želi prikazati tako število raznovrstnost časopisnih naslovov kot kraj njihovega izhajanja, je že na prvi pogled

razvidno kdaj in kako je ideja zaščite živali vstopila v javni diskurz in se razširila preko medijev. Kot vidimo, je prav na prelomu stoletja opazno občutno povečanje števila časopisov, v katerih se je pojavil iskani leksem. Tematika ostane torej relevantna za širšo javnost, kar sovпада s civilnodružbenimi tokovi, zakonodaje in novega pogleda na odnos človeka do živali, ki so bila omenjena v uvodu. Gre za širši civilizacijski premik v kulturi 19. stoletja, kjer živali niso več zgolj lastnina ali del ekonomije, ampak subjekti etične skrbi.

Ob predstavljenih rezultatih pa moramo opozoriti na precejšnjo previdnost: pri natančnejšem pregledu se je namreč izkazalo, da moderni tehnološki programi ne zmorejo vedno pravilno prebrati v tiskani gotici napisan leksem. Pogoste napake so se pojavljale zlasti pri starejših omembah, ki smo jih našli predvsem v oglasih. Na previdnost pri razlagi rezultatov moramo opozoriti tudi zaradi dejstva, da se omenjeni korpus nenehno širi in dopolnjuje z novimi časopisnimi naslovi, kar posledično pomeni tudi spremembe prikazanih števil. Kljub nenatančnim številkam menimo, da pridobljeni rezultati prikazujejo relevantno sliko o pogostnosti obravnavane te tematike zlasti na prelomu stoletja.

Tudi sicer podrobnejši pregled omenjenega korpusa kaže, da so časopisi že pred letom 1855 objavljali novice o tej temi. Na nevzdržno ravnanje zlasti z domačimi živalmi je neimenovani avtor opozarjal tako že leta 1846 v precej obsežnem članku v osrednjem dunajskem časopisu *Wiener Zeitung* z zgovornim naslovom *Tierquälerei*.¹⁵² Leto pozneje je denimo dunajski humoristični časopis *Humorist* natisnil članek o »Anti-Thierquälerei Verein«.¹⁵³ Njegov avtor in urednik časopisa si kar ni mogel predstavljati, da bi precej živega »štajerskega kapuna brez bolečin in z dobrimi občutki kar tako lahko spremenil v stanje rjavo zapečenega«. O izvoru trpinčenja živali se istega leta sprašuje tudi neimenovani »človekov prijatelj« v časopisu *Österreichisches Bürgerblatt für Verstand, Herz und gute Laune*.¹⁵⁴

V zvezi s širokim geografskim območjem, v katerem je bila bralna publika potencialno seznanjena s problematiko trpinčenja živali, gre izpostaviti predvsem manjše kraje, v katerih so bili sedeži podružnic društva DuOeAV, ki je močno vplival na širjenje zavesti o zaščiti okolja in živali. Med njimi tako najdemo Innsbruck, a tudi kraje z roba monarhije, tudi iz takratnega slovenskega prostora,

152 »Tierquälerei«, *Wiener Zeitung*, 10. 2. 1846, št. 41, str. 316.

153 M. G. Saphier, »Wiener Album einer Wander Heuschrecke«, *Humorist*, 2. 10. 1847, št. 236, str. 1–2. *Der Humorist* je izhajal na Dunaju v obdobju 1837–1862, različno pogosto in z različnimi podnaslovi. *Historische und österreichische Zeitungen und Zeitschriften*, https://anno.onb.ac.at/info/wtv_info.html, pridobljeno 20. 9. 2023.

154 Menschenfreund, »Woher rührt die Thierquälerei?« *Österreichisches Bürgerblatt für Verstand, Herz und gute Laune*, 11. 3. 1847, št. 40, str. 158–59.

kot sta bila denimo Maribor in Kočevje, kjer sta prav tako delovali podružnici omenjenega planinskega društva.¹⁵⁵ V lokalnem *Marburger Zeitung* omenimo dopis nekega »penzionista in prijatelja živali«, ki se je odzval na javno grajanje trpinčenja vlečnih živali in ta problem razširil na živali, s katerimi se človek hrani. Izpostavil je pogosta mučenja domačih živali, na primer pretepanje s koli. Avtor je apeliral na policijo, naj preveri tudi klavnice in prepreči mučenje živali pred zakolom. Po njegovih besedah namreč ne mine dan, da se po mestu ne- močne živali v klavnico preganjajo s hudim pretepanjem. »Človek se pred slabim ravnanjem zavaruje s svojo pravico, brezpravna žival pa je po Odrešenikovem zgledu popolnoma odvisna od zaščite dobrih ljudi.« Avtor je k sočutju pozival tudi someščane, naj vendarle pripomorejo k ustanovitvi društva za zaščito živali, ki se bo polnomočno borilo proti njihovemu mučenju.¹⁵⁶ V Kočevju pa je deni- mo je *Gottscheer Bote* pod naslovom Šola in zaščita živali (*Schule und Tierschutz*) poročal o Avstrijskem učiteljskem društvu za zaščito živali in rastlin (*Österrei- chischer Lehrerverband für Tier- und Pflanzenschutz*), ki je želelo predvsem s predavanji promovirati svojo dejavnost in ozaveščati na tem področju.¹⁵⁷ Med kraji takratnega slovenskega prostora omenimo še Ptuj, kjer je lokalni *Pettauer Anzeiger* oglaševal Mariborsko društvo proti mučenju živali.¹⁵⁸

Raznolikost časopisnih imen, v katerih se je pojavljal iskani leksem, nakazuje vrsto ugotovitev. Časopisi vključujejo raznolike vsebine – od splošnih novic, tehničnih revij, do specializiranih in lokalnih listov, kar posledično odraža tudi njihovo bral- no publiko, ki je vključevala pravzaprav vse družbene sloje (delavce, meščane, dame ...). Na tematsko usmerjenost časopisov kažejo imena kot *Der Tierfreund*, v ka- terem denimo že v prvem obdobju (1855–1888) najdemo 11 rezultatov. Med za- nimivejšimi imeni časopisov, ki so obravnavali trpinčenje živali, je bil tudi satirični *Der Floh* (bolha), v katerem leta 1903 najdemo besedo *Tierfreund*,¹⁵⁹ leta 1906 pa novico o protestih društev za zaščito živali v Italiji zaradi množičnih pobojev ptic.¹⁶⁰ Vse večje družbeno zanimanje za to tematiko odražajo pogostejše objave v

155 O tem gl. Peternel, *V višine in globine*, str. 151–180.

156 Ein Pensionist und Tierfreund, »Für den Tierschutz in Marburg«, *Marburger Zeitung*, 30. 8. 1902, št. 104, str. 4.

157 »Österreichischer Lehrerverband für Tier- und Pflanzenschutz«, *Gottscheer Bote*, 4. 12. 1905, št. 23, str. 183. *Gottscheer Bote* je izhajal dnevno v Kočevju v obdobju 1904–1919. *Österreichische Nationalbibliothek*, https://anno.onb.ac.at/info/gob_info.html, pridobljeno 20. 6. 2024.

158 P. T., *Pettauer Anzeiger*, 9. 10. 1910, št. 41, str. 2.

159 »Korrespondenz der Redaktion«, *Der Floh*, 4. 10. 1903, str. 3. *Der Floh* je bil tednik, ki je v ob- dobju 1869–1919 izhajal na Dunaju. *Österreichische Nationalbibliothek*, https://anno.onb.ac.at/info/flo_info.html, pridobljeno 20. 6. 2024.

160 »Anleihenproteste«, *Der Floh*, 20. 5. 1906, št. 20, str. 2.

dnevnikih časopisih. Tako je bilo na primer v osrednjem *Wiener Zeitung* v obdobju pred začetkom prve svetovne vojne (1907–1912) najti 51 rezultatov.

Morda ob koncu kratkega statističnega pregleda pogledajmo še prvo omembo leksema *Tierschutz*, ki se zdi precej zanimiv. Najdemo ga v rubriki *Allerelei* časopisa *Fremden-Blatt*, in sicer v članku z naslovom *Der Glaube an die Seelenwanderung*.¹⁶¹ Dopis neimenovanega avtorja se navezuje na vero v transformacijo duš. V New Yorku umrli Francoz naj bi bil namreč prepričan, da bo po smrti njegova duša potovala v telo konja z newyorške železnice, zato je vse svoje premoženje zapustil tamkajšnjemu društvu proti mučenju živali. To naj bi seveda povzročilo hudo negotovanje pri dedičih, ki so na sodišču vložili tožbo. Sodba je bila po pisanju časopisa izrečena v prid testamenta in vsa pokojnikova sredstva so prišla v roke newyorškega društva, ki je denar želelo porabiti za ureditev lastne društvene hiše.

Živali so se v oglasih pojavljale že zelo zgodaj, a jih v delu ne bomo podrobneje obravnavali, bi pa ti oglasi lahko bili zanimiva tema za prihodnje raziskave. Za primer navedimo oglaševanje zdravila za bolezn konjev, ki se pojavi že v drugi polovici 18. stoletja.¹⁶² Kot izvemo iz podobnih kasnejših oglasov tudi iz drugih časopisov, naj bi omenjeno zdravilo imelo precejšnjo vrednost, saj je bilo nagrajeno s številnimi medaljami.¹⁶³

Der Tierfreund

Pred podrobnejšim pregledom tiska, v katerem bomo iskali predvsem živali kot glavne protagonistke novic, najprej na kratko prelistajmo časopis dunajskega društva za zaščito živali *Zeitschrift des Wiener Tierschutzvereins - Der Tierfreund*. Gre za nekakšen uradni list omenjenega društva, ki je izhajal v obdobju 1852–2020 na Dunaju. Najprej so ga tiskali mesečno, v obdobju 1977–1985 pa četrtletno.¹⁶⁴

161 »Der Glaube an die Seelenwanderung«, *Fremden-Blatt*, 20. 12. 1872, št. 350, nepaginirano. *Fremden-Blatt* je izhajal na Dunaju v obdobju od 1847 do 1919, sprva dnevno, od leta 1866 pa dvakrat na dan. *Österreichische Nationalbibliothek*, https://anno.onb.ac.at/info/flo_info.html, pridobljeno 20. 7. 2024.

162 *Churbaierische Intelligenzblätter* 1. *Zweytes Register*, Jänner 1781, nepaginirano. *Churbaierische Intelligenzblätter* je izhajal v Münchnu v obdobju od 1765 do 1817. *Historisches Lexikon Bayerns*, https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Churbaierisches_Intelligenzblatt/K%C3%B6niglich_Baierisches_Intelligenzblatt, pridobljeno 9. 10. 2025.

163 *Klagenfurter Zeitung*, 19. Mai 1860, št. 115, str. 277, *Grazer Tagespost*, 23. 2. 1861, št. 46, nepaginirano.

164 *Österreichische Nationalbibliothek*, https://anno.onb.ac.at/info/wtv_info.html, pridobljeno 20. 9. 2024.

Slika 8: *Der Tierfreund*, 15. 1. 1854, št. 1, naslovnica

Politika časopisa je poleg zavzemanja za zaščito živali izpostavljala tudi prizadevanja za oplemenitenje človeka (*Menschenveredlung*). Gre za idejno in vrednotno usmeritev, ki presega zgolj skrb za živali in se osredotoča na celostno moralno in kulturno izgradnjo posameznika. Časopis je s tem spodbujal tako tudi etični napredek. Plemenitenje človeške naravi, kulture in občutljivosti naj bi tako vodilo k oblikovanju bolj humane in pravične družbe.

Der Tierfreund je bralcem prinašal besedila, namenjena spodbujanju razmišljanja o skrbi za živali in njihovih pravicah. Tak je na primer zapis nekega duhovnika iz Humpolca z naslovom Pravičnik se usmili svoje živine (*Der Gerechte erbarmt sich seines Viehes*).¹⁶⁵ »S temi živimi bitji, zlasti z domačimi živalmi, moramo ravnati prijazno. Ker so odvisne od nas in pričakujejo hrano in pijačo iz naših rok, je naša dolžnost, da jim zagotovimo ustrezno prehrano. Če nam pomagajo pri življenju, jih ne smemo mučiti, z njimi kruto ravnati ali

165 Augustin Schouschek, »Der Gerechte erbarmt sich seines Viehes«, *Der Tierfreund*, 15. 2. 1854, št. 2, str. 9–11.

jim brez razloga povzročati bolečine.«¹⁶⁶ Ob krmljenju je po njegovem mnenju živali potrebno negovati in čistiti ter jim ne nalagati neznosnih bremen ali jih pretepati. Do njih je potrebno izkazovati ljubezen. »Tudi če živali naredijo kaj proti človekovi volji, morate vedeti, da nimajo razuma, temveč sledijo le svojim instinktom. Tudi če se na živali jezite, morate to storiti blago in zmerno.«¹⁶⁷

Poleg daljših besedil, ki so bralce pozivali k humanejšemu ravnanju z živalmi, je časopis objavljala tudi poučne članke. Kot primer navedimo zapis Nega hišnih ptic (*Die Pflege der Stubenvogel*) v več nadaljevanjih izpod peresa dr. v. Enderesa.¹⁶⁸ Omenjeni članek dokazuje, da skrb ni bila namenjena le velikim in domačim živalim, marveč tudi majhnim, zlasti pticam. Kot omenjeno so se v obravnavanem obdobju že organizirala posebna društva za njihovo zaščito.

Plemenitost oziroma občutljivost do živali je bilo v obravnavanem časopisu zaslediti tudi v literarnih oblikah, denimo v pesmi o dobrem kočijažu Kilianu (*Der brave Fiaker*). Glavni junak je prijazen tako do ljudi kot do živali. Njegov odnos do slednjih se odraža v dobri negi, predvsem pa v hranjenju živali, saj je za to uporabil tisto, kar je jedel sam.¹⁶⁹

Ker je časopis izdajalo društvo za zaščito živali, je bila temu primerna številčnost objav o samem društvu. Tako pravzaprav v vsaki številki zasledimo informacije o društvenem življenju, na primer o sestankih odbora, nagradnih natečajih, članstvu itd. Opazno je tudi večanje obsega časopisa, k čemur so prispevale nove rubrike, denimo pisma bralcev ali rubrika z najrazličnejšimi vprašanji s področja živalskega sveta.

Obravnava prispevkov o živalih v širšem tisku

Nekatere časopisne objave, zlasti do leta 1850, smo v dosedanjem pisanju že omenili. V tem poglavju bomo obravnavali časopisne objave v poznejšem obdobju. Širok spekter objav smo poskušali smiselno razdeliti. Po vsebini smo jih po subjektivnih kriterijih razdelili v tri skupine. Prvi dve smo poimenovali Pozivi in Poročila, v tretjo skupino pa smo razvrstili pisano paleto objav in jo poimenovali Razno. V njej najdemo tako literarna besedila kot navadne dnevne

166 Prav tam, str. 9.

167 Prav tam, str. 9–10.

168 Dr. v. Enderes, »Die Pflege der Stubenvogel«, *Der Tierfreund*, Februar, 1878, št. 2, str. 11–14, *Der Tierfreund*, März 1878, št. 3, str. 20–23.

169 J. T. Löschke, »Der brave Fiaker«, *Tierfreund*, 15. 12. 1854, št. 12, str. 95.

novice. Ker je bil njihov nabor tako širok, bomo izpostavili le najočitnejše, da bodo bralci lahko dobili približen vtis o odnosu takratnega tiska do živali.

Pozivi

Pozive za zaščito živali v obliki samostojnih člankov ali med vrsticami drugih je bilo v tisku zaslediti že zelo zgodaj, tudi pred časovnim okvirom tega dela.¹⁷⁰ Prispevek *Der Sperling und die Thierschützer*¹⁷¹ odraža avtorjevo skrb zaradi manjšega števila lastovk, teh »zelo uporabnih zatiralcev insektov«. Razloga za to ne vidi toliko v številnih Italijanih, za katere so bile lastovke ob jesenskih selitvah malodane glavna jed, kot v vrabcih, ki so se naselili v lastovičja gnezda. Po njegovem mnenju se je število vrabcev zaradi velike propagande za njihovo zaščito močno povečalo. Avtorju so se splošna prizadevanja za zaščito živali sicer zdela upravičena, a je menil, da so tovrstna neprimerna, saj naj vrabci ne bi uničevali insektov. Nesprejemljivo se mu je zdelo, da jih nekateri naravovarstveniki krmijo. Dopis je želel opozoriti na nesmiselnost nekaterih zakonov, oziroma za njihovo prilagoditev glede na dejansko stanje. Problematika, ki jo naslavlja zapis, se navezuje na vrsto dolgotrajnih javnih razprav v vseh deželah monarhije v zvezi z zakonom o varstvu koristnih ptic, po katerem naj bi ptice razvrstili na škodljive in koristne. Med prve so bili poleg kanj, postovk in šoj uvrščeni tudi vrabci. Slednji se sicer zanemarljivo malo hranijo s črvi in žuželkami, več pa z zrnjem – in tako kmetom zmanjšujejo pridelek prosa. Varovati pa naj bi bilo treba žužkojede ptice, če želijo zavarovati sadjarstvo. To je pomenilo, da je treba preganjati postovke in vrabce, ker da oboji preganjajo koristne ptiče. Vrabce je bilo v nekaterih deželah v devetdesetih letih sicer dovoljeno loviti, kljub temu pa so se ob njihovem škodljivem delovanju pojavljala mnenja o njihovi koristnosti.¹⁷²

Otroke naj bi od lova ptic in zadrževanja ptic v ujetništvu odvrnili tudi z literarnimi deli. Tako je na primer mladinski list *Vertec* leta 1871 objavil pesem *Ujeti vrabec*.¹⁷³ Na tak način naj bi jim privzgojili ljubezen do ptic

170 *Intelligenzblatt von Salzburg Bote*, 12. 2. 1803, str. 107–108.

171 Geras, »Der Sperling und die Thierschützer«, *Der Bote aus dem Waldviertel*, 15. 5. 1896, št. 442, nepaginirano.

172 Erhatic Širnik, *Varstvo ptičev v 19. in 20. stoletju na slovenskem ozemlju*, str. 47–49, 105.

173 »Ujeti vrabec«, *Vertec*, 1871, št. 3, str. 24. *Vertec* – časopis s podobami za slovensko mladost, je ustanovil Ivan Tomšič, ki ga je tudi urejal. Pozneje se je preimenoval v *Vrtec* in bil dolgo edini slovenski list za mladino. V njem so objavljali znani slovenski pesniki in pisatelji. *Digitalna knjižnica Slovenije*, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:spr-UBWV2FO5>, pridobljeno 3. 5. 2025.

in jih spodbujali k skrbi za ptice pozimi. Za zgled otrokom naj bi bili dobri ljudje, ki so pozimi skrbeli za ptice v domači hiši in jih pomladi izpustili na svobodo.¹⁷⁴

Zaščita živali je obsegala tudi v vodi živeče živalske vrste. Münchenski časopis je po stuttgartskem mesečniku Družbe ljubiteljev narave (Gesellschaft für Naturfreunde) *Kosmosu* povzel članek s pomenljivim naslovom Iztrebljanje tjulnjev? (*Ausrottung der Seehunde?*).¹⁷⁵ Nanašal se je na prizadevanje Švedske, Nemčije in drugih baltskih držav, ki so v tem delu morja želele iztrebiti tjulne. Novica je pravzaprav apel na vse ljubitelje narave, družbe in društva, da nastopijo proti »nasilju naše že tako opustošene narave«. Razlog za njihovo iztrebljanje so bile pritožbe tamkajšnjih ribičev, ki naj bi jim tjulni uničevali lov. Nezani avtor navaja nemškega zoologa Alfreda Nehringa,¹⁷⁶ ki naj bi dokazal, da tjulni ne škodijo ribištvu v taki meri, da bi to upravičevalo njihovo iztrebljenje.

Skrb za živali je bila tudi tema časopisa *Das Blatt der Hausfrau*,¹⁷⁷ namenjenega gospodinjam. Avtor R. Z. se v svojih razmišljanjih sprašuje po vzrokih za mučenje zlatih ribic. Ugotavlja namreč, da več milijonov teh »prečudovitih« živali podleže »barbarskemu« ravnanju z njimi. Namesto da bi živali negovali in jih ob koncu življenja po »pravilih pospremili k večnemu počitku,« naj bi bile ribice pogosto zadavljene, izstradane ali razjedene od parazitov. Razloge za to je avtor videl predvsem v nepremišljenem ravnanju ljudi. Pri tem naj bi bil glavni razlog pomanjkljiva izobrazba. Trpinčenje živali bo po njegovem trajalo toliko časa, dokler v šoli ne bodo poučevali in nagovarjali tovrstnih tem. Po kritičnem uvodu avtor v nadaljevanju bralke pouči o pravilnem ravnanju in negovanju zlate ribice.¹⁷⁸

174 Erhatič Širnik, *Varstvo ptičev v 19. in 20. stoletju na slovenskem ozemlju*, str. 113.

175 »Ausrottung der Seehunde?« *Münchner neueste Nachrichten*, 62 (1909), str. 1.

176 Alfred Nehring (* 29. 1. 1845, Gandersheim; † 29. 9. 1904, Berlin-Charlottenburg), profesor, zoolog in paleontolog. Jürgen Hevers, »Nehring, Carl Wilhelm Alfred, Prof. Dr«, Horst-Rüdiger Jarck, Günter Scheel (ur.), *Braunschweigisches Biographisches Lexikon – 19. und 20. Jahrhundert*. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1996, str. 437–438.

177 *Das Blatt der Hausfrau*, s podnaslovom *Oesterreichisch-ungarische Zeitung für die Angelegenheiten des Haushaltes sowie für Mode, Kindergarderobe, Wäsche, und Handarbeiten* je izhajal v Berlinu in na Dunaju v obdobju 1890–1921. *Österreichische Nationalbibliothek*, https://anno.onb.ac.at/info/bdh_info.html, pridobljeno 25. 8. 2014.

178 R. Z., »Haustiere. Der Goldfisch«, *Blatt der Hausfrau*, 13. letnik, št. 17, str. 409.

Nek S. je v prispevku, ki je naslavljal široko problematiko *Naturschutz*, poleg odnosa do celotne narave posebej izpostavil skrb za živali.¹⁷⁹ Motile so ga ne-
vzdržne razmere, v katerih prebivajo žabe, kače ali kuščarji, ki jih otroci (in
tudi odrasli) na sprehodih v naravi ujamejo in prinesejo domov. Tam kmalu
umrejo ali precej trpijo, saj živijo v izrazito neprimernih okoliščinah. Naloga
oblasti naj bi bila predvsem »omejiti tovrstne športne dejavnosti«. Problem bi
bilo po njegovem mogoče rešiti v sodelovanju s šolskimi oblastmi. Slednje naj
bi skupaj z društvi za zaščito narave poskrbele za ozaveščanje in konkretne
akcije. Po mnenju avtorja bi za to povsem zadostovali akvariji in terariji, ki bi
bili postavljeni v vsaki šoli in bi jih bilo mogoče obiskovati.

Podoben poziv najdemo tudi v *Allgemeine Zeitung* v prispevku *Aus Stadt und Land*, s podnaslovom *Schutz der Natur*, v katerem je N. A. pozival uradne
oblasti, naj pomagajo ohraniti naravo.¹⁸⁰ Tudi *Schutz der Alpen!* v *Laibacher Zeitung*¹⁸¹ je pozival k varovanju okolja.¹⁸² Gre sicer za objavo v nemškem
časopisu, ki je bil namenjen predvsem meščanom in ga večinoma niso brali
na podeželju. Ker pa vemo, da so bili takratni gorohodci večinoma prav iz vrst
meščanstva, ki so za to prostočasno dejavnost imeli poleg zanimanja in časa
tudi materialne možnosti, je dopis naslavljal pravo ciljno publiko. Povod za
pisanje so bile vedno pogostejše pripombe članov nemškega *Alpenverein* o sla-
bem stanju vzpetega sveta, kot posledica obiska vse številčnejših neosveščenih
gorohodcev. Razbijanje praznih steklenic je bilo že tako pogosto, da so bila tla
gorskih vrhov in njihove okolice dobesedno tlakovana s črepinjami. Težavo
so predstavljali tudi ostanki *provijanta* – hrane, in sicer številne prazne plo-
čevinke, ribje konzerve, odpadli papir, jajčne lupine, pomarančni olupki. Pisec
je gorohodce pozival k skrbnosti in naprošal naj turisti steklenic ne razbijajo,
ampak naj jih položijo na za to določena mesta. Podoben nasvet je veljal tudi
za ostanke hrane, in prazne pločevinke. Smeti bodo v dolino nato odnesli vo-
dniki, ki bodo s tem tudi še malčec zaslužili.¹⁸³

Apeli za zaščito živali so se pojavljali v pestrem naboru takratnega tiska,
a kot smo spoznali po naslovih, so bili precej raznoliki. Za potrditev tega

179 S. »Naturschutz«, *Münchner neueste Nachrichten*. 4. 6. 1909, št. 257, str. 2.

180 N. A. »Aus Stadt und Land: Schutz der Natur«, *Allgemeine Zeitung*. 109 (1906), št. 11–12, str. 5–6.

181 *Laibacher Zeitung* je izhajal med letoma 1784 in 1918, njegov založnik je bil Ignaz Alois Edler v. Kleinmayr in je bil največji in najbolj vpliven časnik v Ljubljani v 18. in 19. stoletju. *Digitalna knjižnica Slovenije*, <https://www.dlib.si>, pridobljeno 8. 11. 2019.

182 »Schutz der Alpen!«, *Laibacher Zeitung*, 24. 7. 1895, št. 167, str. 1453.

183 Prav tam.

naj omenimo še zapis s precej nenavadnim naslovom Damska prelestnost in pobijanje ptic (*Frauenputz und Vogelmord*).¹⁸⁴ Klic neznanega avtorja je bil namenjen oblastem, naj podobno kot v Severni Ameriki ali Avstraliji vendarle sprejmejo zakon, s katerimi bi prepovedali lov na ptiče, katerih peresa krasijo damske klobuke. Izkoriščanje nekaterih naravnih bogastev se je piscu zdelo povsem neprimerno. Moralni imperativ prihodnjim generacijam je videl predvsem v ohranitvi naravnih lepote, ki so jih zapustili predniki. Avtor je navajal vrsto živali po vsem svetu, ki so zaradi mode (krzna) postale žrtev civilizacije. Posebno zaščito je zahteval še za ptice, ki so za človeštvo po njegovem izredno pomembne. Ob članku gre ponovno izpostaviti skrb za ptice, pri čemer pa gre zlasti v povezavi s ptičjim lovom zaznati veliko dvoličnosti. Medtem ko naj bi si diplomati prizadevali za opustitev ali vsaj omejitev ptičjega lova, povpraševanje modne industrije po ptičjih peresih ni pojenjalo. Po pričakovanjih so še posebej ostro lov in ubijanje ptic za potrebe modne industrije obsojala društva za varstvo ptic v tujini, kot je bilo denimo ameriško žensko društvo za varstvo ptic, ki se je borilo zoper ptičje »okraske« na nemških klobukih.¹⁸⁵

Poročila

Poročila o živalih so bila v primerjavi z ostalimi zapisi vsebinsko precej skopa, kar je bilo v nasprotju s širokim izborom časopisov, ki so jih tiskali. Kljub pričakovanju, da bodo tovrstne novice objavljene predvsem v bolj specializiranih listih, kot denimo v *Oesterreichische Forst-Zeitung*,¹⁸⁶ je bil spekter časopisnih naslovov precej raznolik. Tako je celo dunajski *Humorist* objavil prispevek o jelenih na Škotskem, čeprav je časopis s svojim podnaslovom (*eine Zeitschrift für Scherz und Ernst, Kunst, Theater, Geselligkeit und Sitte*) nakazoval popolnoma drugačno vsebinsko zasnovo. Precej suhoparen zapis brez komentarjev ali mnenj sicer vsebuje zgolj navajanje dejstev o številu živali v preteklosti in geografski razprostranjenosti njihovih bivališč.¹⁸⁷

Podobne zapise je najti tudi v dnevnikih. Dunajski *Journal* je na primer v kratki novici poročal o jati 60 do 70 štorkelj, ki jih je bilo mogoče opazovati z vlaka v bližini Klosterneuburga. Po subjektivno močno antropocentričnem

184 »Frauenputz und Vogelmord«, *Rosenheimer Anzeiger: Tagblatt für Stadt und Land; (mit amtlichen Mitteilungen)*, 14. 1. 1912, str. 10.

185 Erhatic Širnik, *Varstvo ptičev v 19. in 20. stoletju na slovenskem ozemlju*, str. 148.

186 »Die Bärenjagd in Rußland«, *Oesterreichische Forst-Zeitung*, 9. 6. 1886, št. 28, str. 173.

187 »Die Hirsche in Schottland«, *Der Humorist*, 5. 9. 1840, št. 179, str. 720.

mnenju nepodpisanega avtorja so potniki lahko uživali v »domišljavem sprehajanju dolgokljunašev« v tamkajšnji loki.¹⁸⁸

V to skupino so bila zaradi številčnih podatkov uvrščena tudi poročila o lovskem izplenu. Novice o tem so prinašali dunajski *Wiener Allgemeine Zeitung*,¹⁸⁹ *Wiener Salonblatt*¹⁹⁰ in v takratnem slovenskem prostoru osrednji ljubljanski časopis *Laibacher Zeitung*. V njem tako lahko beremo o izplenu štirih jelenov v cesarski poletni rezidenci Bad Ischl.¹⁹¹ Lova so se poleg cesarja udeležili ugledni grofi: kmetijski minister, grof Falkenhayn,¹⁹² belgijski grof in bodoči predsednik mednarodnega olimpijskega odbora¹⁹³ Henri de Baillet-Latour,¹⁹⁴ grof in general Bigot de Saint-Quentin¹⁹⁵ ter grof Eduard Paar.¹⁹⁶

Bralna publika se je kljub navidezno suhoparnim navajanjem dejstev lahko iz zapisov marsikaj naučila. Pri tem ne mislimo zgolj na podatke o vrstah živali, ampak tudi na širši družbenopolitični kontekst.

188 »Störche in Klosterneuburg«, *Neues Wiener Journal*, 20. 8. 1908, št. 5326, str. 8. *Neues Wiener Journal* je dnevno izhajal na Dunaju v obdobju 1893–1939. *Österreichische Nationalbibliothek* – https://anno.onb.ac.at/info/nwg_info.html, dostopno 2. 7. 2025.

189 »Jagdbeute in der Schorfhaid«, *Wiener Allgemeine Zeitung*, 12. 11. 1883, št. 1332, str. 2.

190 »An die Leser«, *Wiener Salonblatt*, 1. 5. 1870, št. 8–9, nepaginirano, »Hofjagden im Salzkammergut«, *Wiener Salonblatt*, 5. 11. 1898, št. 45, str. 14–15.

191 »Hofjagd«, *Laibacher Zeitung*, 19. 6. 1895, št. 163, str. 1419.

192 Julius Graf von Falkenhayn (* 20. 2. 1829 Dunaj; † 12. 1. 1899, Dunaj), politik, minister za kmetijstvo. »Falkenhayn Julius Graf«. *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950* (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften), 1957, zv. 1. str. 285.

193 Arnd Krüger in Rolf Pfeiffer, »Theodor Lewald und die Instrumentalisierung von Leibesübungen und Sport«, Uwe Wick in Andreas Höfer (ur.), *Willibald Gebhardt und seine Nachfolger* (= Schriftenreihe des Willibald Gebhardt Instituts). (Aachen: Meyer & Meyer, 2012), zv. 14, str. 120–145.

194 Graf Henri de Baillet-Latour (* 1. 3. 1876, Brüssel; † 6. 1. 1942, Brüssel) Hans Joachim Teichler, »Anstoß nahmen sie nicht. Die IOC-Präsidenten und das Dritte Reich«, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 10. 3. 1999, nepaginirano.

195 Anatol Graf von Bigot de Saint-Quentin, (* 7. 3. 1849, Dunaj; † 11. 9. 1932, Jadova, Romunija), general. *Internet archiv*, <https://web.archive.org/web/20131004215757>, pridobljeno 2. 8. 2022 in *Österreichisches Staatsarchiv*, <http://www.oesta.gv.at/DocView.axd?CobId=23130>, pridobljeno 2. 8. 2022.

196 Eduard Graf von Paar (* 5. 12. 1837, Dunaj; † 1. 2. 1919, Dunaj), generalov pribočnik. Peter Broucek, »Paar Eduard Gf. von.«, *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950* (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1978), zv. 7, str. 275–276.

Razno

Morski psi

Morski psi so bili zlasti v drugi polovici 19. stoletja glavni akterji novic, tudi v tisku takratnega slovenskega prostora. *Laibacher Tagblatt* je poročal o številnih morskih psih v Tržaškem zalivu, zato je tržaški mestni svet sklenil, da bo od vlade zahteval razpis nagrade za usmrnitev teh »nevarnih nebodigatreba«.¹⁹⁷

Zaradi vse pogostejših pojavov morskih psov je omenjeni časopis bralce poučil o tem plenilcu v obliki feljtonov: najprej je žival predstavil kot vrsto, saj je bilo med ljudmi opaziti veliko ne(po)zna(va)nja, nato so bila omenjena nezakonita dejanja, s katerimi so nekateri izvabljali denar od nevednih ljudi. Morske pse so namreč ujeli, jih nagačili in nato v morju kazali ljudem, pri čemer so jim za ogleda mastno zaračunavali.¹⁹⁸ V drugem delu so sledili podrobni opisi teh živali, njihovo razmnoževanje itd.¹⁹⁹

Celovski *Klagenfurter Zeitung* je bil pogosto pozoren na morske pse v Jadranskem morju, morda tudi zato, da bi turiste zadržal na obalah tamkajšnjih jezer. Leta 1874 so na grozo številnih kopalcev in tudi mestnih oblasti, ki so za njihov ulov razpisale visoke nagrade, opazili večje število morskih psov v Tirenskem in Jadranskem morju. Omenimo novico o vojaku, ki se je kopal v bližini toskanskega mesta Viareggio in ki je postal žrtev tega morskega plenilca. Hudo poškodovano truplo naj bi morje naplavilo na obalo, kjer so ga pokopali z vojaškimi častmi.²⁰⁰ Dobesedno isto novico je dan prej najti tudi v ljubljanskem *Laibacher Tagblatt*.²⁰¹ Omenjeno povzemanje novic različnih časopisov posrečeno kaže tako na (publicistično) povezanost tega prostora kot na uredniško poznavanje sočasnega tiska.

Omenjeni celovski časopis je objavil zanimivo zgodbo lova na morskega psa. Leta 1850 naj bi precej znani lovec na morske pse iz Vera Cruza, mišičasti in telesno neizmerno krepak Manoël, z majhne barke za vabo v morje metal ribe. Ko je zagledal plen, je med zobe vtaknil oster nož in golih prsih ter kratkih hlač skočil v morje. Da bi pritegnil pozornost morskega psa naj bi v velikem loku plaval okoli njega, nato legel na hrbet in popolnoma mirno čakal plen. V

197 »Haifische in Treister Hafen«, *Laibacher Tagblatt*, 11. 6. 1869, št. 130, nepaginirano.

198 »Haifische«, *Laibacher Tagblatt*, 25. 6. 1872, št. 143, str. 1–2.

199 »Haifische«, *Laibacher Tagblatt*, 27. 6. 1872, št. 145, str. 1–2.

200 »Haifische«, *Klagenfurter Zeitung*, 8. 8. 1874, št. 179, str. 1226.

201 »Haifische«, *Laibacher Tagblatt*, 7. 8. 1874, št. 178, nepaginirano.

trenutku, ko je morski pes priplaval mimo, naj bi se Manoël bliskovito potopil pod žival in ga zabodel v trebuh. Neznani avtor je v zapisu opozarjal na skrajno previdnost, saj da se vsi primeri lova ne končajo srečno.²⁰²

V zvezi z morskimi psi je pozornost zbudila novica humoristično-satiričnega časopisa *Der Floh* z Dunaja. Sredi julija 1894 je namreč objavil kar štiri kratke novice iz Trsta, povezane z istim dogodkom. Prva je poročala o pojavu dveh morskih psov v Jadranu, ki naj bi požrla šest- in osemletnega fantka, ostali kopalci pa so se v paniki razbežali. Naslednji dan so novico delno demantirali, saj naj bi morski pes v resnici požrl le enega fanta. Dva dni po opisanem dogodku se je pojavilo obvestilo, da objavljena novica k sreči sploh ne drži. Tretji dan po dogodku pa se je dokončno izkazalo, da naj bi bila morska psa v resnici dva ogromna donavska krapa, ki sta na poti skozi Dardanele preko Sredozemlja zašla v Jadransko morje. Kot je zapisano, naj bi ju dva dečka ujela, »spekla in zaužila, kopalci pa so ponovno popolnoma pomirjeni«.²⁰³ Vidimo, da je uredništvo prvotni zapis z dodatnimi objavami poskušalo popraviti, a gre pri vsem verjetno vseeno le za norčevanje. Prav tako je malo verjetno, da bi šlo za krape, saj so ti sladkovodne in tudi precej statične živali, ki živijo predvsem v jezerih. Verjetno gre za donavskega jesetra belugo, imenovanega tudi donavski kit, ki je bil skozi stoletja simbol komercialnega ribolova po vsem svetu.²⁰⁴

O morskih psih je poročal tudi zagrebški *Agramer Zeitung*, in sicer v kratki novici iz reškega пристanišča. Njihova dolžina naj bi bila 5 metrov in avtor se ob tem retorično sprašuje po dolžini največjih.²⁰⁵

Novice o živalih so bile povezane tudi s širšimi družbenopolitičnimi dogodki. Tako naj bi morski psi močno občutili posledice vojne med Japonsko in Rusijo v letih 1904–1905.²⁰⁶ Celovski časopis je s tem v zvezi po *Oesterreichische Fischer-Zeitung* povzel razmišljanje o morskih psih, ki naj bi se vse pogostejše pojavljali tudi v Jadranskem morju. V besedilu je postavljena vrsta retoričnih vprašanj, že na začetku pa najpomembnejše, in sicer o vplivu aktualne pomorske vojne med Rusijo in Japonsko leta 1904 na tam živeče morske pse. Kot za piše neimenovani avtor, morski psi radi sledijo ladjam, ki skozi Sueški prekop plujejo v Evropo. Zaradi vse pogostejšega prometa skozi Suez naj bi se tudi

202 »Gefährvolle Jagd«, *Klagenfurter Zeitung*, 25. 5. 1878, št. 120, str. 942.

203 »Sommernachrichten«, *Der Floh*, 22. 7. 1894, št. 29, nepaginirano.

204 Carolyn M. Rosten, et al., »The status of Danube beluga sturgeon (*Huso huso*): Past, present and future«, *Vann*, 2012, št. 4, str. 524.

205 »Haifische im Fiumaner Hafen«, *Agramer Zeitung*, 12. 8. 1898, št. 183, str. 4.

206 O vojni gl. Vekoslav Nikolajev, *Rusko-japonska vojna* (V Ljubljani: A. Turk, 1904).

število morskih psov v Jadranu in Sredozemlju v primerjavi s preteklostjo precej povečalo. Tako naj bi od srede junija do septembra leta 1904 v Istri ulovili tri in v Kvarnerju enega. Pisec se sprašuje, ali bi morali uvesti statistično štetje ali so to le izjemni pojavi, ki ne bodo postali stalnica. Nadalje se sprašuje, ali vendarle ne bi bilo potrebno na najnižjem mestu Sueškega prekopa nastaviti past za te človeku nevarne živali.²⁰⁷

Razmišljanja na to temo so se v okviru omenjene vojne nadaljevala tudi naslednje leto. V prispevku *Krieg und Haifische* lahko preberemo, da naj bi se število morskih psov v Jadranu kot posledica vojne precej povečalo. Tako naj bi v razmaku nekaj dni opazili kar tri take primerke. Po mnenju ribičev naj bi morski psi zaradi min v Rumenem morju in sibirskih vodah enostavno zbežali in se podali v mirnejše vode. Ponovno je bil izpostavljen Sueški prekop, ki naj ne bi predstavljal nobene ovire za živali. Morski psi sledijo večjim ladjam zaradi hranil v Sredozemlju, ki so jih v ogromnih količinah spuščali v morje. Ko priplavajo do Gibraltarja, so jim v morju na voljo različne ploščate ribe, tune ter druge ribe. Od tam dalje sicer niso več odvisni od ladijskih odplak, a na drugi strani njihov lov povzroča škodo tamkajšnjim ribičem.²⁰⁸

Volkovi

Pri prebiranju časopisov je bodlo v oči dejstvo, da so bili volkovi precej pogosto osrednja tema feljtonov. Za primer navedimo časopis *Der Adler*, ki je leta 1839 v rubriki Razno bralce seznanjal z volkovi in njihovim lovom v Ameriki.²⁰⁹ V isti rubriki je *Süddeutsche Post* bralcem od srede junija do konca avgusta leta 1877 natiskoval precej znano zgodbo z naslovom Divja žival (*Das wilde Thier*),²¹⁰ ki je postavljena v Francijo 18. stoletja. Gre za znano francosko zgodbo *La Bête du Gévaudan*,²¹¹ po kateri so leta 1967 in 2003 posneli film z istim naslovom,²¹² priredbo z naslovom Volčja bratovščina (*Le Pacte des loups*)

207 »Aus aller Welt, Haifischinvasion«, *Klagenfurter Zeitung*, 21. 9. 1904, št. 215, str. 2106.

208 »Krieg und Haifische«, *Klagenfurter Zeitung*, 9. 6. 1905, št. 132, str. 1356.

209 »Wölfe und Wolfjagd in Amerika«, *Der Adler*, 12. 1. 1839 št. 11, str. 48.

210 »Das wilde Thier«, *Süddeutsche Post*, 17. 6. 1877, št. 48, str. 2–3, 21. 6. 1877, št. 49, str. 2–3, 24. 6. 1877, št. 50, str. 2–3, 28. 6. 1877, št. 51, str. 2–3, 5. 7. 1877, št. 53, str. 2–3, 15. 7. 1877, št. 56, str. 2–3, 26. 7. 1877, št. 52, str. 3, 29. 7. 1877, št. 53, str. 2–3, 2. 8. 1877, št. 54, str. 2–3, 12. 8. 1877, št. 55, str. 2–3, 16. 8. 1877, št. 56, str. 2–3, 19. 8. 1877, št. 66, str. 2–3, 23. 8. 1877, št. 67, str. 2–3, 26. 8. 1877, št. 68, str. 2–3, 30. 8. 1877, št. 69, str. 2.

211 Jean-Claude Bourret, *Le secret de la bête de Gévaudan* (Paris: Editions du Signe, 2010).

212 *Internet Movie Database*, <https://www.imdb.com/title/tt00352224/reference>, pridobljeno 2. 6. 2024.

pa leta 2001. Zgodba se dogaja v redko poseljeni in odmaknjeni vasici Gévaudan. V zgodbi nemškega časopisa je podrobno opisan lov na velikega volka, ki naj bi ubil kar 250 ljudi.²¹³ Lova naj bi se udeležilo več kot 20.000 lovcev.²¹⁴ Kot izvemo, se v zgodbi prepletata resničnost in mitologija, bitje pa je do danes ostalo enigmatično. Sredi 18. stoletja je prebivalce omenjene vasi resnično strašilo skrivnostno bitje. Ta regija na jugu Francije, za katero so značilni gosti gozdovi in razgibane pečine, je bila prizorišče grozljivih napadov. V treh letih več kot 100 ljudi, večinoma žensk in otrok, postane žrtev zveri, katere prava narava ostaja skrivnost. Očividci naj bi poročali o mešanici volka, leoparda in medveda. Prvi dokumentirani napad se je zgodil junija 1764, ko je bila smrtno ranjena 14-letna deklica. Sledile so druge žrtve tako imenovane »zveri iz Gévaudana« z ugrizi, ki so kazali na prisotnost velikega plenilca.²¹⁵

Zagrebski *Agramer Zeitung* je poročal o dveh volkovih, ki ju je lakota prignala v mesto Sofijo. Čeprav so se meščani tovrstnega obiska izpred leta dni še spominjali, naj bi jih strel in tekanje žandarjev sredi noči po ulici vendarle presenetila. Vse se je odvijalo v trenutku, a zgodba se je začela, ko naj bi neki moški prišel k na vogalu stoječemu žandarju. V ihti naj bi mu razložil, da ga zasledujeta dva volkova, žandar je sprožil alarm in stekel do vhoda na vrt, kjer naj bi stala volkova. Volkova naj bi se pognala v beg šele potem, ko je žandar streljal. Ker volkov niso mogli izslediti, so domnevali, da sta mesto zapustila. Po pisanju istega časopisa naj bi jih bilo veliko tudi v predmestju. Enega naj bi nedolgo tega srečal neki mladi sekač dreves. Ker na volka ni mogel tako hitro vreči sekire, naj bi ga zagrabil za ušesa, ga pritisnil k tlom in mu pregriznil grlo. Pogumnega mladeniča naj bi za to dejanje znatno nagradili.²¹⁶

Zapisi o volkovih so bili pogosti tudi v tisku takratnega slovenskega prostora. *Laibacher Wochenblatt zum Nutzen und Vergnügen*²¹⁷ je v podlistku kar dvakrat

213 Sofia Glasl, »Vor 250 Jahren hat ein Untier in Südfrankreich angeblich einhundert Menschen getötet. War der vermeintliche Riesenwolf ein Löwe?« *Süddeutsche Zeitung*, 27. 4. 2018. <https://www.sueddeutsche.de/panorama/dem-geheimnis-auf-der-spur-die-bestie-von-gevaudan-1.3957377>, pridobljeno 2. 6. 2024. O napadih volka v Franciji gl. Alexandre Scheurer, »Craintes, fantasmes et croyances suscitées par la faune alpine: l'exemple du Valais romand (Suisse), XVIIe–XXe siècles«. *L'homme et l'animal sauvage*. (Zürich: Chronos, 2010), str. 68–69, 85.

214 »Das wilde Thier«, *Süddeutsche Post*, 2. 8. 1877, št. 54, str. 2–3.

215 Utz Anhalt, »Serienmörder der Geschichte. Die Bestie vom Gévaudan«. *Karfunkel. Zeitschrift für erlebbare Geschichte*. 2011, zv. 97, str. 24–31. Gl. tudi Jay M. Smith, *Monsters of the Gévaudan. The Making of a Beast* (London: Harvard University Press, 2011), str. 27–59.

216 »Wölfe in Sophia«, *Agramer Zeitung*, 3. 1. 1896, št. 2, str. 6.

217 Tanja Žigon, »Laibacher Wochenblatt – ljubljanski tednik za korist in zabavo (1804–1810 in 1814–1818)«, *Zgodovinski časopis*, 55 (2001), str. 67–91.

objavil *Das Gericht der Wölfe*, prvič leta 1831. V središče dogajanja je postavljena opatija v osrednji francoski regiji Auvergne, ki naj bi jo zlasti pozimi pogosto oblegali volkovi. Ker so se precej namnožili, naj bi tamkajšnji opat sklenil dogovor z lovci v sosesčini, da bodo področje očistili teh živali. Po poročilu se je deset ali dvanajst lovcev sicer odpravilo na lov, ki so ga zaradi velike količine novozapadlega snega morali odpovedati. Na večer prihoda lovcev v opatijo je glasno tuljenje napovedovalo približevanje ogromnega krdela volkov. Njihovo število je bilo precej večje zato, ker je na dvorišču zunaj staje ležal mrtev konj. Ko so se volkovi približali prav do obzidja opatije, je eden izmed izkušenejših lovcev naredil prebrisan obrambni načrt. Velika železna vrata na dvorišče je ukazal do konca odpreti, na njihove konce pa namestiti žico tako, da jih je bilo mogoče z enim sunkom zapreti. Vse oborožene je pozval naj se namestijo na okna, pogasili so luči in v tišini čakali. Po tri četrt ure se je na vratih dvorišča prikazal volk, ki se je ozirajoč naokoli počasi približeval na tleh ležečemu konju. Bil je izvidnica: ko ga je ovohal, se je od njega oddaljil in se kmalu vrnil z 22 volkovi. Ko so stopili na dvorišče, so se vrata dvorišča zaprla in lovci so začeli streljati. Volkovi so se znašli v brezizhodnem položaju in opatija je bila rešena.²¹⁸ Očitno je bila volčja novica verodostojnih prič tako zanimiva, da jo je isti časopis še enkrat objavil več kot deset let pozneje.²¹⁹

Ljudje so bili volkovom povsod, tudi na Slovenskem izrazito nenaklonjeni.²²⁰ Te živali so pri nas pogosto nastopale v pravljicah, ki jih je med drugim najti tudi v publikacijah *Slovenski koledar*²²¹ in *Slovenski glasnik*.²²²

Divji lov in sodni procesi

Patent iz leta 1849 je spremenil lovsko pravo, med drugim je brez odškodnine odpravil lovsko pravico na tujih tleh. Vsak lastnik zemljišča, ki je imel kompleks obsežen najmanj 200 oralov (dobrih 100 ha), je dobil lovsko pravico, na drugih zemljiščih je imela lovsko pravico občina. Po letu 1852 občina ni smela imeti svojih lovcev, pač pa je morala dati lov v zakup. Prav tako leta 1852 so izšli policijski predpisi, na podlagi katerih so bile urejene lovske pravice. Z

218 »Das Gericht der Wölfe; von glubwürdigen Augenzeugen«, *Laibacher Wochenblatt zum Nutzen und Vergnügen* 8. 1. 1831 št. 2, str. 8.

219 »Das Gericht der Wölfe; von glubwürdigen Augenzeugen«, *Laibacher Wochenblatt zum Nutzen und Vergnügen* 24. 2. 1842, št. 8, str. 32.

220 Scheurer, CRAINTES, fantasmes et croyances, str. 70–71, 74.

221 N. A. »Volk in lisica«, *Slovenski koledar* 1858, str. 93–95.

222 Podgoriški, »Zlatoperi ptič, konj zlatogrivec in volk«, *Slovenski glasnik*, 1. 2. 1863, št. 2, str. 44–50.

njimi so bili določeni lovopust, prepovedi prodaje divjačine v lovopustu in tudi zaščita nekaterih vrst ptic.²²³

Kljub zakonskim prepovedim lova nam časopisni zapisi dokazujejo številne kršitve, ki so jih obravnavala sodišča. Tako je *Tagespost* poročal o zajetju obsežne združbe divjih lovcev na severovzhodu avstrijske Štajerske v kraju Mürzzuschlag. Trajalo je kar pol leta, da je zadeva prišla na sodišče, saj so nekatere ujeli šele s pomočjo tiralice. Na preiskovalnem sodišču v Brucku na Muri se je pred petčlanskim sodniškim kolegijem odvila razprava, ki jo je povzel graški časopis.²²⁴ Vse skupaj se je začelo 26. junija 1865, ko je gozdni delavec na železniški postaji Mürzzuschlag odkril dve vreči srnjadi, namenjeni za transport na Dunaj. Kot pošiljatelj je bil naveden dotlej še nekaznovani mizar Johann Brandstätter. Po takojšnji sodni preiskavi se je izkazalo, da je Brandstätter od avgusta 1863 do junija 1865 najprej ponoči, potem pa brez zadržkov tudi podnevi poslal skupno 107 kosov srnjadi dvema dunajskima trgovcema z divjadjo, Walentinu Güntherju in Franzu Schottu. Mizar dejanj ni mogel zanikati in je priznal, da se je v ta namen povezal s tamkajšnjimi kmeti, kmečkimi sinovi in gozdarji. Ti so kradli divjad na območju bivših gospostev, mizar pa jim je za dobre pol kilograma plačal 13 ali 14 kron, medtem ko je sam od imenovanih dunajskih trgovcev za funt dobil 20 kron. Mizar je ovadil vse *dobavitelje*, ki so bili večinoma že kaznovani zaradi divjega lova. Med njimi je bil tudi vojak na dopustu, ki je moral zaradi nedovoljene dobave stopiti pred vojaško sodišče. Brandstätter je v zaključnem govoru povedal, da je v stik z omenjenima dunajskima trgovcema prišel slučajno, na obisku bolnega sina v dunajski bolnišnici. Kmalu se je v Mürzzuschlagu razvedelo, da meso srne prinaša dobiček, zato so se po njegovih besedah povsem prostovoljno javili mnogi, da mu ga priskrbijo. Njegovo izpoved naj bi v celoti zanikali soobtoženi, saj da jih je Brandstätter v posel prisilil, pri lovu naj bi pogosto uporabljal strelno orožje. Glavni akter te zgodbe je bil obtožen na tri leta stroge ječe. Ostali obtoženci so dobili različno dolgo kazen v strogi ali navadni ječi, nekaterim je bil odmerjen tudi dan posta. Za dobavo ene srne je obtoženi denimo dobil tri dni stroge ječe in en dan postenja.²²⁵

223 Ema Umek, »Lov in lovstvo«, Institut za zgodovino, Sekcija za občo in narodno zgodovino, *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev* (Ljubljana: DZS, 1970), zv. 1, str. 490. O zgodovini lova gl. Zdravko Turk, *Lov in lovska pravica v Sloveniji: zgodovinski, gospodarski in družbeni vidiki lova v kulturni krajini* (Straža: samozal., 2019).

224 »Aus dem Gerichtssaale, Leoben, Wildschalcht im Großen«, *Tagespost*, 7. 2. 1866, št. 30 nepaginirano.

225 Prav tam.

Divji lov pa se dogajal tudi tostran Karavank, pravzaprav povsod tam, kjer so bili gozdovi. Precej znani so bili lovci v Trenti, saj je bil Trentar »rojen lovec«. Zanj je veljalo, da ne bi zapustil svojega območja, pa naj bi bilo še tako hudo: »Morda bi šel, pa bi mi morali pustiti puško in lov, drugače ne!«²²⁶ To je opazil tudi Julius Kugy, ki je za tamkajšnje lovce zapisal, da so nekateri po cele tedne lovili po tujih revirjih in kupčevali s plenom. Prebrisani in drzni Trentarji so bili prav moreča nadloga žandarjem, saj toliko divjih izbruhov strasti kot v Trenti Kugy ni videl še nikjer.²²⁷ A tudi drugod po alpskem svetu »raubšic« in sušenje divjadi v cerkvenih zvonikih nista bila nič tujega. O tem pričajo tako objave v slovenskem tisku²²⁸ kot literarni prispevki, denimo Finžgarjeva drama *Divji lovec*.²²⁹ Osrednji ljubljanski časopis je denimo pisal o sumu ljubljanskih mestnih žandarjev, ki naj bi že dalj časa pod drobnogledom imeli nekega kmeta, ki da je v Ljubljani prodaja divjad po izjemno nizkih cenah. Osumljenca naj bi nato ujeli prav v trenutku, ko je v restavraciji južne železnice želel prodati srno. Kmet Anton Anzelc z Iga je policistom najprej pobegnil, a so ga popoldan istega dne ulovili in zaprli. Po poročanju časopisa naj bi v dveh letih v Ljubljani prodal več kot 40 srn in številne zajce.²³⁰

Sodišča so morala rešiti tudi vprašanje odškodnine, povezane z divjimi živalmi. Upravno sodišče na Dunaju se je tako konec stoletja moralo ukvarjati z za lovce in lastnike gozda precej zanimivim vprašanjem, in sicer, ali verice sodijo k lovni divjadi ali ne. To je bila posledica neke pritožbe, ko se je na okrajno sodišče obrnil gostilničar G. in še 12 drugih lastnikov zemljišč s prošnjo, naj sodišče odobri odškodnino, ki so jo na drevesih v njihovih gozdovih napravile verice. Medtem ko je sodišče prošnjo zavrnilo, sta mestna občina in kot zadnja instanca kmetijsko ministrstvo odločila drugače. Proti tej odločitvi je lovsko vodstvo podalo pritožbo na upravno sodišče, češ da verice niso primerne za lov in tudi ne sodijo k lovni divjadi, saj njihov ulov ne prinaša dobička. Po poročanju časopisa je bila pritožba po dolgotrajnem posvetovanju zavrnjena kot neutemeljena.²³¹

226 Josip Abram, »Opis Trente«, *Planinski Vestnik*, 1907, letnik 13, št. 9, str. 135.

227 Lovšin, *Gorski vodniki v Julijskih Alpah*, str. 129.

228 J. Hašnik, »Divji lov«, *Novice*, 15. 11. 1848, št. 46, nepaginirano. Jan. Sajovec !Sajovic, »Divji lov«, *Dom in svet*, 1897, št. 20, str. 640, Srečko Brodar (Felicijan), »Divji lovec«, *Ljubljanski zvon*, 1913, št. 2, str. 80–90.

229 Fran Saleški Finžgar, »Divji lovec«, *Dom in svet*, 1902, št. 5, str. 274–482. Fran Saleški Finžgar (* 9. 2. 1871, Doslovče, † 2. 6. 1962, Ljubljana), slovenski pisatelj, dramatik, prevajalec in duhovnik. *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi188511/>, pridobljeno 17. 7. 2024.

230 »Ein ertappter Wilddieb«, *Laibacher Zeitung*, 21. 6. 1895, št. 140, str. 1221.

231 »Die Eichhörnchen in der Wildschadenersatzfrage«, *Österreichische Forst-Zeitung* 21. 1. 1898, št. 3, str. 21.

Nesreče

Časopisni prispevki z začetka 20. stoletja, v katerih so živali glavni protagonisti, so precej raznolike in so služile pogosto predvsem kot izhodišče za družbeni diskurz in vsakdanje pogovore. Dunajski *Neues Wiener Journal* je poleti leta 1908 poročal o spopadu vola in tigra v francoskem Marseillu, in sicer na predstavi v nekem zasebnem vrtu. Bik naj bi enega od tigrov zbil na tla, tako da se je ta tresoč umaknil, drugi, tudi lažje ranjen, se je spustil k tlom. Dogodek je bil prekinjen, publika nezadovoljna in organizator je moral obljubiti nadaljevanje predstave v kratkem času.²³² Vidimo torej, da so se ljudje kljub vse glasnejšim prizadevanjem za zaščito živali še vedno naslajali ob njihovem trpinčenju. Sentimentalen odnos do živali, ki je lahko bila na eni strani hišni ljubljencek, je bil torej tesno povezan s krutostjo do živali, ki se odraža v obliki živalskih bojov ali krvavih športov.²³³

O nenavadni nesreči, ki se je pripetila na Južnem Moravskem na Češkem, v mestu Znojmo (Znaim), je poročal tudi *Laibacher Zeitung*. Pri raztovarjanju na tamkajšnji tovorni železniški postaji se je eden od uslužbencev iz radovednosti približal kletki, v kateri so bile opice in leopard. Slednji naj bi se nedomoma pognal k rešetki in naj bi s taco udaril nesrečnika v obraz tako močno, da je izgubil oko. Po poročanju ljubljanskega časopisa je šlo za nasilno žival, saj je že dan prej na podoben način poškodovala obraz strojnemu kurjaču na železniški postaji Ziersdorf.²³⁴ Pri tem je opaziti izrazit antropocentrični vidik zapisanega. Leopard je označen za nasilno žival, ker je ranil človeka. Na drugi strani pa nasilje človeka, ki je žival zaprl v kletko, ni bilo omenjeno.

Iz osrednjega nemškega časopisa takratnega slovenskega prostora navedimo še dva primera. Prva objava se nanaša na peteline, ki naj bi v Ameriki nadomeščali pse pri varovanju živali. Kot je zapisano, so se ovce precej bale dvonožnih pastirjev, ki so jih pripeljali s Kanarskih otokov.²³⁵ Druga novica je povezana s Karnijskimi Alpami, kjer je medved napadel dva orožnika na obhodu. Kot poroča *Oesterreichischer Lloyd*, po katerem je ljubljanski časopis povzel novico, se je vnel hud boj. Medved je bil sicer ubit, a tudi orožnika sta utrpela hude poškodbe. Eden je obležal mrtev in skalpiran, drugi težko poškodovan.²³⁶

232 »Ein aufregender Tierkampf«, *Neues Wiener Journal*, 20. 8. 1908, št. 5326, str. 8.

233 Thomas, *Man and the natural world: changing attitudes in England 1500–1800*, str. 150–152.

234 »Von einem Leoparden verletzt«, *Laibacher Zeitung*, 8. 7. 1896, št. 154, str. 1323.

235 »Hähne als Hirte«, *Laibacher Zeitung*, 8. 7. 1895, št. 149, str. 1301.

236 »Kampf mit einem Bären«, *Laibacher Zeitung*, 22. 7. 1895, št. 165, str. 1439.

V to poglavje bi lahko uvrstili tudi relativno veliko zapisov objavljenih v slovenskih *Novicah*. Navadno so bili umeščeni na konec številke, v njih pa so nastopale različno velike živali. Tako lahko preberemo o napadu stekle mačke v bližini Črnomlja²³⁷ in o utopitvi konja in jezdeca pri Zidanem Mostu.²³⁸ Zaradi pika muhe naj bi v Jurkloštru umrl tamkajšnji notar,²³⁹ pri Bolfenku pa naj bi prašič ogrizel nekega otroka, ki ga je lastnica pustila brez nadzora.²⁴⁰ Novice so prihajale tudi od daleč. V Parizu naj bi miši nekemu posestniku pojedle ves prihranjen denar,²⁴¹ na Bavarskem pa je nastala velika panika med kopajočimi damam, ker naj bi se med njimi nenadoma pojavil medved.²⁴² V zaključku tega omejenega pregleda tiskane periodike gre omeniti še navadno krajše prispevke tudi v časopisih *Slovenec* in *Slovenski narod*, v katerih so živali predstavljene kot del vsakdanje stvarnosti in družbenega dogajanja. Sem bi lahko uvrstili obvestilo o konjskih dirkah,²⁴³ zgodbo o lisici, ki naj bi varovala posestvo,²⁴⁴ ter vest o ulovu nenavadno težke vidre na območju Velikih Lašč²⁴⁵.

237 »Stekla mačka«, *Novice*, 17. 8. 1900, št. 33, str. 320.

238 »Konj in jezdec utočila«, *Novice*, 6. 7. 1900, št. 27, str. 260.

239 »Muha ga je usmrtila«, *Novice*, 10. 8. 1900, št. 32, str. 311.

240 »Prešič ogrizel«, *Novice*, 5. 10. 1900, št. 40, str. 390.

241 »200 goldinarjev so miši zgrizle«, *Novice*, 19. 10. 1900, št. 42, str. 411.

242 »Medved med kopajočimi se ženskami«, *Novice*, 29. 6. 1900, št. 26, str. 250.

243 »Dirka v Št. Jerneju«, *Slovenski narod*, 8. 8. 1900, št. 181, nepaginirano. *Slovenski narod* je izhajal najprej trikrat na teden v Mariboru, po letu 1873 pa je izhajal dnevno v Ljubljani. Vseboval je priloge Slovenski tednik in Rodoljub. Bil je političen časopis, prvi slovenski dnevnik, vodilno slovensko liberalno glasilo pred 1. svetovno vojno. *Digitalna knjižnica Slovenije*, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:spr-PRARJ8D8>, pridobljeno 22. 7. 2025.

244 »Lisjak za varha«, *Slovenski narod*, 24. 8. 1900, št. 194, nepaginirano.

245 »Vidre«, *Slovenec*, 30. 7. 1900, št. 172, nepaginirano.

ZAKLJUČEK

Zapisi o živalih so se v obravnavanem časopisju pojavljali v različnih rubrikah in vsebinah, še zlasti pogosti so bili na prelomu iz 19. v 20. stoletje. Poleg pričakovanih, tematsko ožje zasnovanih časopisov je objave o živalih najti še v številnih drugih, na primer v dnevnikih, satiričnih, humorističnih časopisih in v časopisih, namenjenih damam. Z objavami so bralce ozaveščali o humanem ravnanju z živalmi in grajali vsakršno obliko nasilja nad njimi. Pri bralni publikli so želeli doseči plemenitenje človeške nravi ter povečati občutljivosti v odnosu do različnih živalskih vrst. Zapisi so nudili vrsto informacij o živalskih vrstah, njihovem geografskem območju ipd. Obenem pa se ob prebiranju zlasti klišejskih novic o divjih zvereh in morskih psih zbuja še občutek, da je bilo to tudi del kratkočasje oziroma pustolovstva. Skratka, da je pri tem šlo tudi za stvari, ki so vzbujale pozornost, napetost, razburjenje in so ponujale teme za pogovore, hkrati pa gojile nekatere stereotipne predsodke. V zapisih je namreč pogosto čutiti precejšnje posploševanje in tudi pomanjkanje kritičnosti.

Odnos tiska do živali je bil v obravnavanem obdobju neenoten. Na eni strani so prispevki grajali mučenje živali in bili naklonjeni prizadevanjem, ki so jih poskušala zaščititi. Na drugi strani pa so pisali tudi o njihovem trpinčenju. Pri tem so poleg splošne, bolj pozitivne klime v odnosu do živali igrala pomembno vlogo društva proti mučenju živali. Pri tem gre zagotovo omeniti društvo v Gorici, ki je bilo po zgledu münchenskega društva in po zaslugi vsestransko dejavnega Valentina Staniča kot prvo na takratnih avstrijskih tleh ustanovljeno že leta 1846 v Gorici. Ne le da je ustanovitev odmevala daleč onkraj Karavank, delovanje goriškega društva dokazuje, da takratni slovenski prostor v

tovrstnih prizadevanjih ni prav nič zaostajal za idejami in gibanji današnjega skupnega evropskega okvira.

Pomemben vidik časopisnega gradiva, ki pogosto ostaja v ozadju neposredne vsebine, je njegova vloga pri posrednem prenosu širšega družbenopolitičnega, gospodarskega, zgodovinskega in literarnega konteksta. Pogosto povzeta besedila iz drugih časopisov pričajo o intelektualni razgledanosti uredništev ter o odprtosti medijskega prostora do nadregionalnih in nadsacionalnih vplivov. S tem se posredno kaže tudi geografska in kulturna vpetost takratnega slovenskega prostora v širše evropske informacijske in idejne tokove.

Ker so časopisi izraz časa, v katerem nastajajo, je razumljivo, da je izbruh prve svetovne vojne zaznamoval tudi njihove vsebinske prioritete. Humanitarne, naravovarstvene in zlasti teme, povezane z živalmi, so v tem kontekstu postopoma izgubile vidnost in pomen v javnem diskurzu. Fokus poročanja se je bolj usmeril k političnim, vojaškim in eksistenčnim vprašanjem, medtem ko so teme s področja narave in etike do živali prešle na rob uredniškega interesa.

Temeljitejši pregled tiska v 19. in začetku 20. stoletja bo lahko predstavljal izhodišče za nadaljnja raziskovanja, saj so ti časopisi odličen vir za proučevanje različnih področij človeške zgodovine, v tem primeru živalske.

II. DEL

VARSTVO RASTLIN

O bčutna sprememba odnosa med človekom in okoljem okoli leta 1900 se je pokazala predvsem v hitro rastočih mestih nemškega cesarstva. Tu so bili novi okoljski problemi neposredno vidni in težave je bilo mogoče dobesedno vonjati, slišati, videti in okusiti. Zato ni naključje, da so prav velika mesta nemškega cesarstva narekovala tempo okoljske politike in bila pripravljena vanjo vlagati znatna sredstva v okviru občinske uprave. Čeprav državnih pobud nikakor ni manjkalo, so bile bistveno manj pomembne kot pobude občin.²⁴⁶ Naraščajoča industrializacija in pozidava naravnih površin, izsuševanje in druge oblike spreminjanja narave ter hkrati vse večje število gorohodcev v visokem vzpetem svetu so močno povečali zavedanje o potrebi po varovanju okolja in naravnih dobrin nasploh.²⁴⁷ Dodatno se je skrb za zaščito in varstvo rastlinskega sveta okrepila z ustanavljanjem številnih društev v drugi polovici 19. stoletja. Po podatkih iz literature je bilo denimo v nemškem prostoru okoli leta 1900 približno 100.000 naravovarstvenikov, ki so bili organizirani v različnih društvih, največ v društvih proti mučenju živali.²⁴⁸ V omenjenem prostoru je imelo velik vpliv na ljubitelje okolja t. i. gibanje Wandervogel (Wandervogelbewegung). Gre za gibanje dijakov oziroma študentov meščanskega porekla, ki so bili proti industrializaciji in so v prostem času organizirali skupne pohode v naravo. Prvo društvo Wandervogel je bilo ustanovljeno leta 1901 na gimnaziji Steglitz pri Berlinu. Od tam se je gibanje

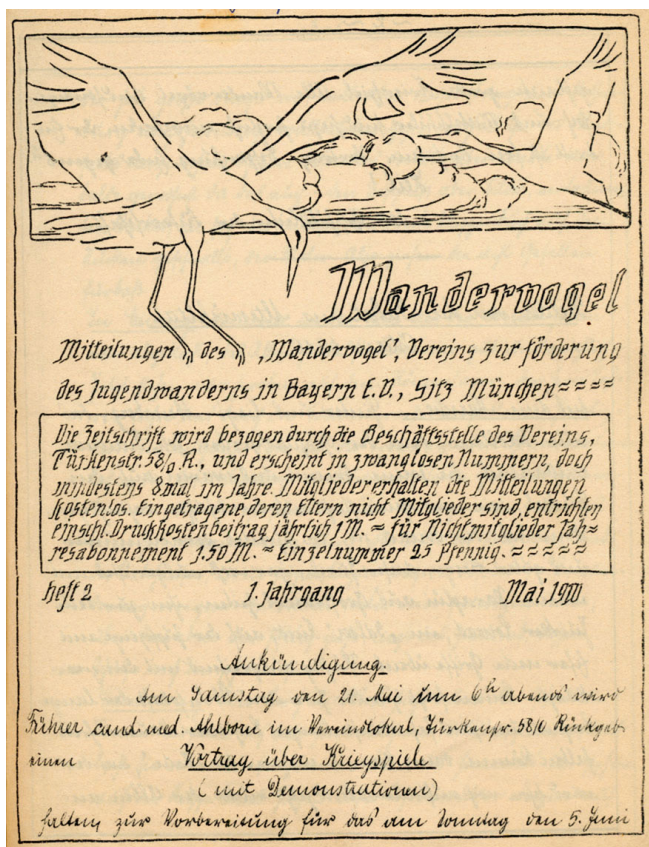
246 Uekötter, »Umweltgeschichte im 19. Und 20. Jahrhundert«, str. 15.

247 Klaus Lintzmeyer, »Gründung des Vereins zum Schutz der Bergwelt e.v. vor 100 Jahren vormals Verein zum Schutze der Alpenpflanzen und -Tiere e.V. - eine der wichtigen Wegmarken der 200-jährigen deutschen Naturschutzgeschichte«, *Jahrbuch des Vereins zum Schutz der Bergwelt*, 65 (2000), str. 14.

248 Prav tam, str. 23.

razširilo po vsem nemško govorečem svetu. Na Bavarskem gibanje najprej srečujemo v velikih mestih, pozneje pa tudi v srednje velikih in manjših. Leta 1906 je bilo denimo ustanovljeno v Münchnu. Zagovarjali so popotništvo in samoizobraževanje ter nasprotovali paternalizmu, omejevalni avtoriteti in drilu v izobraževanju. Prvič se je pojavila samostojna t. i. mladinska kultura (Jugendkultur).²⁴⁹

Tovrstne ideje so se – podobno kot pri gibanju za zaščito živali – iz nemškega prostora vse bolj širile v avstrijski prostor in nato tudi v prostor južno od Karavank.

Slika 9: *Wandervogel*. Verein zur Förderung des Jugendwanderns in Bayern e. V., maj 1910, zv. 2, naslovnica

249 Susanne Rappe-Weber, »Wandervogel«, objavljeno 21.02.2017, *Historisches Lexikon Bayerns*, <https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Wandervogel>, pridobljeno 17. 6. 2024. O gibanju gl. *Deutsches Historisches Museum, Berlin*, <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/weimar-er-republik/alltag/wandervogel/>, pridobljeno 17. 6. 2024.

DRUŠTVO ZA ZAŠČITO IN GOJENJE ALPSKIH RASTLIN

V prizadevanjih za zaščito okolja je med alpskimi državami prednjačila Švica. Že leta 1878 so v kantonu Obwalden namreč izdali odlok, ki je kaznoval rezanje planik s koreninami. To je bil eden prvih zakonov o varstvu narave v vsej Evropi. Vendar glavni motiv za ta odlok ni bila idealistična zamisel o varstvu, temveč ekonomski vidik. Prepoved bi namreč omogočila obstoj cvetja, s katerim so trgovala mnoga švicarska podjetja. Poleg široke industrije s planikami je cvetlico ogrožala tudi vse večja želja po vrtovih.²⁵⁰ V Švici je bilo nato leta 1883 v okviru tamkajšnjega planinskega društva (Swiss Alpine Club – SAC) ustanovljeno Društvo za zaščito cvetja (Verein für den Pflanzenschutz), ki se je angažiralo predvsem proti trgovini z redkimi rastlinami.²⁵¹ O tem društvu s sedežem v Ženevi lahko beremo v več strani dolgem prispevku nekega Th. S. z zgovornim naslovom Zaščita alpske flore in podnaslovom Društvo za zaščito cvetja (*Der Schutz der Alpenflora. Der Verein für den Pflanzenschutz*). Prispevek objavljen v osrednjem glasilu DuOeAV je bralcem poleg razmisleka o zaščiti rastlin ponudil tudi več misli o zaščiti živali.²⁵²

Kot uvodoma zapisano, je bilo na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja dejavnih kar nekaj planinskih društev. Če spomnimo: Avstrijski turistovski

250 Tobias Scheidegger, *Mythos Edelweiss: zur Kulturgeschichte eines alpinen Symbols* (Zürich: Botanischer Garten der Universitätstr, 2008), str. 28–30.

251 Falter, »Apotheker, Dr. phil. H. c. Carl Schmolz (1859-1928)«, nepaginirano.

252 Th. S., »Der Schutz der Alpenflora«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenverein*, 1884, št. 6, str. 212–216.

klub (Oesterreichischer Touristenclub – OeTC), Nemško in avstrijsko planinsko društvo (Deutscher und Oesterreichischer Alpenverein – DuOeAV), ki je na Slovenskem imelo 8 podružnic, in od leta 1893 tudi Slovensko planinsko društvo (SPD).²⁵³ Vsa društva so s prispevki v svojih uradnih glasilih in tudi na druge načine širila skrb za zaščito naravnih dobrin. DuOeAV je denimo v *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins* objavil vrsto prispevkov, saj se je dobro zavedal posledic množičnega obiska vzpetega sveta. V teh prizadevanjih je bila še posebno dejavna njegova podružnica v Bambergu. Prav na njeno pobudo je bilo poleti 1900 ustanovljeno društvo, ki je želelo predvsem zaščititi alpsko cvetje.²⁵⁴ Društvo DuOeAV je sprva v okviru bamberske podružnice načrtovalo ustanovitev samostojne podružnice, ki bi skrbela za to problematiko. Na generalni skupščini društva v Passau leta 1899 pa je bila nato sprejeta odločitev, da se formalno ustanovi povsem samostojno društvo, torej izven okvirov društva DuOeAV. Kot zapisano, so glavni pobudniki prihajali iz vrst bamberske podružnice DuOeAV, zato je bila ustanovitev posebnega društva precej enostavna. 28. julija 1900 je v času zasedanja generalne skupščine DuOeAV v Strasbourgu tako prišlo do ustanovitve Društva za varovanje in gojenje alpskih rastlin (Verein zum Schutze und zur Pflege der Alpenpflanzen), ki ga je do svoje smrti leta 1928 vodil lekarnar Carl Schmolz.²⁵⁵ S tem je nastalo najstarejše meddržavno združenje za varstvo narave in eno izmed najstarejših v Nemčiji.²⁵⁶ Ime društva, ki smo ga slovenili tako kot *Planinski vestnik*,²⁵⁷ je doživelo nekaj sprememb, denimo leta 1912, ko se je preimenovalo v Društvo za varovanje alpskega cvetja (Verein zum Schutze der Alpenpflanzen); danes ga poznamo pod imenom Društvo za varovanje gorskega sveta (Verein zum Schutz der Bergwelt). Eden od razlogov za spremembo imena leta 1912 je bilo dejstvo, da se je ideja o zagotavljanju preživetja ogroženih vrst na posebno urejenih območjih, t. i. alpskih vrtovih (*Alpengarten*), izkazala za iluzorno. Zaščita divjega cvetja kot himalajskega ali ameriškega ni bila več v ospredju, primarna skrb je bilo ustanavljanje zaščiteneh

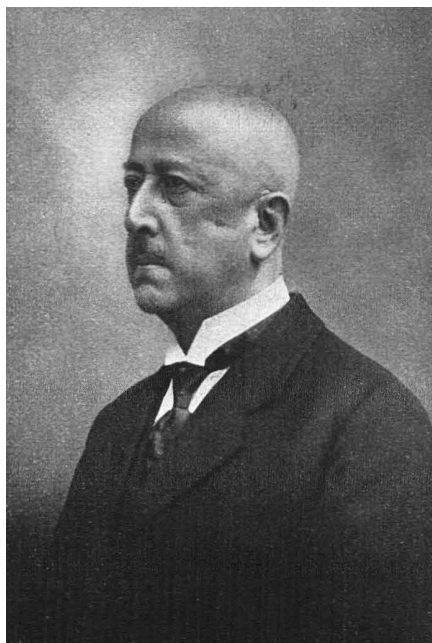
253 O društvu SPD gl. Peter Mikša in Kornelija Ajlec, *Slovensko planinstvo skozi čas* (Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2022), Peter Mikša, *Matica planinstva: ob 120-letnici Planinskega društva Ljubljana-Matica* (Ljubljana: Planinsko društvo Ljubljana-Matica, 2013).

254 25 Jahre Alpenpflanzenschutzverein, Grundung und Zweck, *Bericht des Vereins zum Schutze der Alpenpflanzen*, zv. 16, 1925, str. 5–25 (Zobodat-www.zobodat.at. Bericht des Vereins zum Schutze der Alpenpflanzen, pridobljeno 20. 5. 2024).

255 Carl Schmolz (* 31. 12. 1859, Solingen; † 8. 2. 1928, Bamberg), lekarnar. Falter, »Apotheker, Dr. phil. H. c. Carl Schmolz (1859–1928)«, nepaginirano.

256 Lintzmeyer, »Gründung des Vereins zum Schutz der Bergwelt e.v. vor 100 Jahren«, str. 15.

257 »Planinski vrtovi«, *Planinski vestnik*, 1905, št. 5, str. 66.

Slika 10: Carl Schmolz (Reinhard Falter, »Apotheker, Dr. phil. H. c. Carl Schmolz (1859–1928)«, *Blätter zur bayerischen Naturschutzgeschichte*. München: Bayerisches Staatsministerium für Umwelt, Gesundheit und Verbraucherschutz, 2008, št. 3, nepaginirano)

alpskih vrtov, torej varovanih območij v Alpah, v katerih bi lahko zaščitili tamkajšnje rastline. Prvi člen statuta novoustanovljenega društva je poleg varovanih območij predvideval tudi izobraževanje. Z njim ter s širokim ustnim in pisnim obveščanjem naj bi obiskovalce vzpetega sveta seznanili o nujnosti varovanja alpske flore. Nadalje so se želeli angažirati pri sprejemanju zakonskih zaščitnih ukrepov, še zlasti pa naj bi sodelovali pri preprečevanju obsežne trgovine z redkimi alpskimi rastlinami. V mislih so imeli tudi nagrajevanje, in sicer tistih, ki bi se izjemno izkazali pri varstvu in skrbi za alpske rastline.²⁵⁸ Pri omenjenih nalogah se je precej angažiral sam predsednik Schmolz, saj je predaval v 20 večjih podružnicah DuOeAV.²⁵⁹

Osrednje glasilo društva DuOeAV je novoustanovljeno društvo po pričakovanjih pospremilo z naklonjenostjo: »Da so praktični cilji združenja resnično sodobni, ni mogoče zanikati, saj je zaskrbljujoča škoda gorske flore uničene zaradi domače trgovine in brezobzirnosti gorohodcev iz leta v leto očitnejša. Potrebno je prepričati državne in lokalne oblasti,

da sprejmejo zaščitne ukrepe.«²⁶⁰ V nadaljevanju zasledimo očitke o pomanjkljivem znanju in zanimanju gorohodcev za alpsko cvetje, in prav to naj bi novo društvo uspelo izboljšati. V društvu so bili dobrodošli vsi, ki so bili pripravljeni pomagati pri znanstvenem razvoju tega področja, saj so številna območja v Alpah še vedno čakala na botanične raziskave. Tudi široka raznolikost

258 25 Jahre Alpenpflanzenschutzverein, *Bericht des Vereins zum Schutze der Alpenpflanzen*, zv. 16, 1925, str. 16–22.

259 Falter, »Apotheker, Dr. phil. H. c. Carl Schmolz (1859–1928)«, nepaginirano.

260 »Verein zum Schutze und zur Pflege der Alpenpflanzen«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1900, št. 12, str. 147.

rastlinskih vrst na že raziskanih območjih je omogočala delo, ki bi ga lahko opravljali tudi laiki. Kot je bilo še zapisano v novici, so za preučevanje gorske flore v okviru novonastalega društva začeli ustanavljati alpske vrtove, ki so bili v službi botanične znanosti in so zahtevali materialno podporo.²⁶¹

Razlog za ustanovitev tovrstnega društva gre torej iskati v precej slabem odnosu človeka zlasti do alpskega cvetja: »Kako turisti, poletni obiskovalci, lastniki gostiln in penzionov grešijo proti alpski flori, deloma zaradi nevednosti, lahkomišelnosti ali pohlepa po dobičku, ni potrebo posebej poudariti. Kljub temu je škoda, ki jo povzročijo, veliko manjša od tiste, ki jo povzročijo trgovci. Tukaj ne govorim o ubogih otrocih, ki na železniški postaji v Rosenheimu ali v Salzburgu prodajajo šopek rododendrona, temveč o trgovcih, ki prekomerno izkoriščajo naravno bogastvo. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja so iz Švice, Avstrije in Bavarske odhajali celi vagoni redkih rastlin s koreninami v Anglijo, kjer je gojenje alpskih rastlin postalo modno.«²⁶² Zlasti pogosto se je med njimi znašla 50–60 cm dolga rastlina s koreninami rumenega svišča ali košutnika (*Gentiana lutea*), ki je zaradi močnih zdravilnih učinkov veljala za »najslavnejše kmečko zdravilo« oziroma za »kraljevsko pijačo«.²⁶³ Slednjega so slučajno odkrili v paketu, v katerem je bilo približno 900 g skoraj posušenih rastlin, večinoma s koreninami. Na 100 g so prešteli 250 cvetov, kar je pomenilo, da je bilo v pošiljki približno 2.250 kosov. Po poizvedovanju je trgovec, nekdanji gorski vodnik v Berchtesgadnu, v tednu dni poslal vsaj tri take pošiljke. To je za sezono, preračunano na dva meseca, pomenilo uničenje približno 50.000 primerkov te rastline. Drug primer je zadeval neko münchensko cvetličarno, v kateri je bil nekoč razstavljen velik pogrebni venec, v katerem je bilo naštetih 3.000 encijanovih cvetov.²⁶⁴ Omeniti velja, da encijan v nemškogovorečem prostoru ne označuje zgolj rastlinske vrste, temveč ima tudi simbolni pomen kot »gorski vilinec« oziroma »Encijanov kralj«. V določenih alpskih regijah, zlasti med avstrijskimi gorskimi pastirji, so ob koncu pašne sezone tradicionalno izbirali »kralja« ali »kraljico« pastirjev. Domneva se, da so nekatere avstrijske planinske organizacije to simboliko encijana ter povezane običaje prevzele iz teh pastirskih praks. »Encijanov kralj« je imel pri različnih priložnostih – denimo ob odprtjih planinskih koč – tudi določene obredne naloge.²⁶⁵

261 Prav tam.

262 Lintzmeyer, »Gründung des Vereins zum Schutz der Bergwelt e.v. vor 100 Jahren«, str. 29.

263 R. v. Strele, »Enzian«, *Die Presse*, 1. 10. 1885, št. 270, str. 1–2.

264 Lintzmeyer, »Gründung des Vereins zum Schutz der Bergwelt e.v. vor 100 Jahren«, str. 30.

265 Trevor Shaw in Alenka Čuk, *Slovenski Kras in jame v preteklosti* (Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015), str. 379–380.

Dokaz, da pohlep ni novotarija sodobnega sveta, med drugim kaže več kot 100 let star oglas z območja Allgäu. Zapisano se nanaša na še danes priljubljeno, a zaščiteno rastlino, planiko, sicer tudi simbol društva DuOeAV: »Planika, lepo prešana: 20 kosov 1 marka, 100 kosov 3 marke, 1000 kosov 12 mark, 5000 kosov 60 mark. Poština.«²⁶⁶ Gre za kar lepo vsoto denarja, če vemo, da je bila takratna avstrijska krona vredna malo manj kot marka (85 pf)²⁶⁷ in je bilo v Ljubljani tega leta mogoče kupiti najcenejši nahrbtnik za 2 kroni,²⁶⁸ torej za približno 34 planik ...

Zaradi vse večjih zlorab so prav na pobudo planinskih društev deželne oblasti začele sprejemati zakone za zavarovanje določenih rastlinskih vrst. Planika je bila tako v deželi Salzburg z zakonom zaščitena že leta 1886, na Tirolskem l. 1892, na Goriškem in Gradiškem l. 1896, dve leti pozneje na Štajerskem in istega leta, torej 1898 skupaj z blagajevim volčinom na Kranjskem.²⁶⁹

Vse številčnejši obiskovalci takratnega slovenskega alpskega sveta tamkajšnjim rastlinam prav tako niso prizanašali. O tem pričajo zapisi *Planinskega vestnika*, ki so svarili tako pred trganjem cvetja kot tudi nasploh pred neprimernim vedenjem v vzpetem svetu, na primer v zapisu izpod Kamniško-Savinjskih Alp: »Prihajajoči turisti in drugi izletniki v Kamniško Bistrico streljajo s samokresi, režejo sadikam vršiče mladik, spuščajo kamenje s pota in valijo tam napravljeni les v vodo.«²⁷⁰

Navedeni primeri niso zgolj ilustracija takratnega odnosa do alpskega cvetja, ampak so hkrati dokaz o nujnosti in upravičenosti organiziranega varovanja okolja. Na Slovenskem so vse podružnice DuOeAV delovale v tej smeri, zlasti po prvi svetovni vojni pa se je tozadevno precej angažiral SPD.²⁷¹

266 Lintzmeyer, »Gründung des Vereins zum Schutz der Bergwelt e.v. vor 100 Jahren«, str. 29.

267 Carl Otto, *Der Haussekretär* (Berlin: Verlagsdruckerei »Merkur«, 1913), str. 458.

268 Fran Kocbek (ur.), *Koledar S. P. D. 1910* (Celje: Zvezna tiskarna v Celju, 1910), str. 122.

269 Peter Skoberne, »Prispevek k poznavanju vloge Albina Belarja na področju varstva narave na Slovenskem«, *Annales: anali za istrske in mediteranske študije* = *annali di Studi istriani e mediterranee* = *annals for Istrian and Mediterranean studies. Series historia naturalis*, 21 (2011), št. 1, 2011, str. 99.

270 »Svarilo«, *Planinski vestnik*, 1909, št. 9, str. 191.

271 *Planinska zveza Slovenije*, <https://kvgn.pzs.si/besedilo.php?pid=1>, pridobljeno 2. 10. 2024.

Slika 11: Carl Schmolz, *Festschrift zum 25jährigen Bestehen des Vereins zum Schutze der Alpenpflanzen (Sitz in Bamberg)*. Bamberg: C. C. Buchners Verlag, 1925, naslovnica

PRIZADEVANJA ZA ZAŠČITO ALPSKEGA CVETJA NA SLOVENSKEM NA PRIMERU KRANJSKE IN PRIMORSKE PODRUŽNICE NEMŠKEGA IN AVSTRIJSKEGA PLANINSKEGA DRUŠTVA

Kot zapisano, je v času do prve svetovne vojne pri nas sicer delovalo osem podružnic DuOeAV, a le Kranjska (Section Krain) in Primorska (Section Küstenland) sta v obravnavanem obdobju delovali najdlje. V Primorski podružnici je v okviru prizadevanj za ustanavljanje alpskih vrtov gotovo najbolj znana osebnost Julius Kugy. Njegove sprva krajše zapise, natisnjene nekje v sredini uradnega glasila društva DuOeAV,²⁷² so pozneje nadomestili daljši članki, večinoma objavljeni na naslovnicaх kot osrednja tema številke.²⁷³

272 Dr. Julius Kugy, »Julische Alpen«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1884, št. 9, str. 342–343; Dr. Julius Kugy, »Aus den Julischen Alpen«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1889, št. 16, str. 193–194.

273 Dr. Julius Kugy, »Julische Alpen. Gamsmutter«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1886, št. 19, str. 229–230; Dr. Julius Kugy, »Aus der Monte Rosa-Gruppe«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1889, št. 2, str. 17–19; Dr. Julius Kugy, »Neue Touren in den Julischen Alpen«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1886, št. 2, str. 13–14; Dr. Julius Kugy, »Aus den Julischen Alpen«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1890, št. 9, str. 113–115. Dr. Julius Kugy, »Dr. Julius Kugy, Neue Touren in den Julischen Alpen«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1893, št. 24, str. 290–291.

Med slednjimi omenimo zgodbo 12. številke iz leta 1926 z naslovom *Scabiosa Trenta* (Slika 12).²⁷⁴ Šlo je za del besedila iz Kugyjeve knjige *Aus dem Leben eines Bergsteigers*.²⁷⁵ Naslov članka je povezan z rastlino, ki jo je na tem koncu Alp našel in krstil že Balthasar Hacquet, a je do leta 1877 kljub intenzivnemu iskanju številnih v živo še nihče ni videl. Sicer je bila ta pravljična rastlina predmet številnih strokovnih in poetičnih zapisov.²⁷⁶ Glede na Hacquetove zapiske in študije botanika Wilhelma Vossa gre za rastlino *trentarski grinta-vec*. Na prošnjo botaničnega mentorja Muzia de Tommasinija²⁷⁷ se je 19-letni Kugy odpravil iskat to cvetico v Trento. To je bil Kugyjev prvi obisk te doline, ki ga je z lepotami svojih in bližnjih vrhov očarala za vse življenje. Čeprav rože ni našel, je bila njegova hvaležnost za to izkušnjo neizmerna, saj je v tem delu sveta našel »iskreno ljubezen in pravljični zaklad gora«.²⁷⁸ Iskana roža naj bi bila ostanek iz toplejših medledenih dob, ko je kraško rastlinstvo prodrlo globoko v osrčje Alp. Razlog, da je Hacquet našel zadnje primerke te vrste, njegovi nasledniki pa ne več, je verjetno v dejstvu, da je rastlina na zahodnih pobočjih Triglava takrat že izumrla. Razrešitev te skrivnosti je Kugy izvedel šele kasneje, *Scabiosa trenta* pa je postala eden njegovih najlepših pesniških simbolov, ki označuje nedosegljivo, iskano, lepo, mlado ...²⁷⁹

Poleg omenjenih dopisov je Kugy sodeloval še z botanikom Albertom Bois de Chesnejem, ki je po očetu, trgovcu z lesom, prevzel trgovino in tudi podedoval parno žago na Hribu pri Travniku (Loški Potok). V Trenti je bil že od 1892 oskrbnik za favno in lovski zakupnik, zato je tam leta 1925 kupil zemljišče in 1926 ustanovil Juliano, prvi alpski botanični vrt na Slovenskem.²⁸⁰

274 J. Kugy, »Scabiosa Trenta«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1926, št. 12, str. 227–230. Več o tej rastlin gl. Praprotnik, »Botaniki, njihovo delo in herbarijske zbirke praprotnic in semenk v Prirodoslovnem muzeju Slovenije«, str. 71–78.

275 Julius Kugy, *Aus dem Leben eines Bergsteigers* (München: Bergverlag Rother, 1935).

276 Praprotnik, »Botaniki, njihovo delo in herbarijske zbirke praprotnic in semenk v Prirodoslovnem muzeju Slovenije«, str. 71.

277 Muzio de Tommasini (* 7. 6. 1794 Trst; † 31. 12. 1879, Trst), botanik in upravni uradnik. *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si>, pridobljeno 22. 12. 2021.

278 J. Kugy, »Scabiosa Trenta«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1926, št. 12, str. 230.

279 Kugy, *Aus dem Leben eines Bergsteigers*, str. 36, in Nada Praprotnik, »Alpski botanični vrt Juliana in sezname rastlin«, *Scopolia: glasilo Prirodoslovnega muzeja*, 2012, št. 75. str. 1–111.

280 Nada Praprotnik, »Bois de Chesne, Albert (1871–1953)«, *Slovenska biografija*, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1002560/#novi-slovenski-biografski-leksikon>, pridobljeno 17. 7. 2024. Albert Bois de Chesne (* 8. 7. 1871, Trst, Italija; † 24. 7. 1953, Trst), gozdarski inženir, trgovec, botanik. Prav tam.

Mitteilungen

des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins.

Für Form und Inhalt der Aufsätze sind die Verfasser verantwortlich / Einblendungsdruck am 1. u. 15. eines jeden Monats
Hauptchriftleitung (Hanns Barth) Wien, 17/2, Dornbachstraße 64, wohin alle redaktionellen Zuschriften zu richten sind.

Nr. 19

München, 15. Oktober

1926

Bezugsbedingungen für Mitglieder des D. u. O. A. V. Die jeweils am 15. und letzten jeden Monats erscheinenden Mitteilungen sind im Deutschen Reich und in Oesterreich von den Mitgliedern bei ihrem Zustellpostamt zu bestellen. Bezugspreis vierteljährlich O. M. 3.40. Bestellungen über Zustellung sind weder an den Verlag noch an die Schriftleitung, sondern an das Zustellpostamt zu richten.

Inhalt: Scabiosa Trenta. — Ein Herbstausflug in die Tiroler Alpen. — Der Wormser Weg. — Das Kugelhuhn. — Auen- und Buntweiden mit dem Hauptpfahl. — Verschiedenes: Hütten und Wege. — Verkehr. — Fahrtenberichte. — Ausrüstung. — Unglücksfälle. — Personalausrichten. — Von unsem: Verein, seinen Sektionen und anderen Körperschaften. — Bücher, Schriften und Karten. — Urteile. — Aus Mitgliederkreisen. — Anzeigen

Scabiosa Trenta¹⁾

Von Dr. Julius Kugy, Triest.

Es war um jene gleiche Zeit, im Sommer 1877, als mich mein alter Gönner Tommasini zu sich bitten ließ. Er erzählte mir von einer Scabionenart, die Meister Haquet vor bald hundert Jahren in den Bergen der Trenta gefunden, und die er, da sie ganz fremd und unbekannt war, genau beschrieben und Scabiosa Trenta getauft habe. Viele Botaniker von Ruf hätten sie seither gesucht, doch keiner habe sie mehr gefunden. Auch er selbst sei vor Jahren auf der Suche nach ihr gewesen. Da die südliche Scabiosa leucantha ihr äußerlich am nächsten komme, so habe er auch einmal ein Blütenköpfchen derselben mit sich genommen und es nebst einer eingehenden Beschreibung der wirklich gefundenen Pflanze seinem Vertrauens mit dem Versprechen übergeben, er wolle einen Gutschein für jedes Exemplar bezahlen, das man ihm von der Pflanze aus jenen Bergen bringe. Tatsächlich sei bald darauf der Pflücker bei ihm erschienen und habe ihm gemeldet, eine ganze Wagenladung davon stehe auf der Straße vor dem Hause. Freudig erregt sei er hinuntergesprungen, aber bei näherem Zusehen habe es sich herausgestellt, daß es eine reichliche Wagenladung der echten und wahrhaftigen leucantha war, und ein eindruckliches Verhör habe dann festgestellt, daß der vielgereifte, aufgeklärte und schlaue Pflücker die Pflanze nicht aus jenen Bergen, sondern von den Karsthängen bei Duino geholt hatte, wo die leucantha zu Hause ist, und woher auch jenes Blütenköpfchen stammte. Tommasini hat mir nicht erzählt und ich habe nicht gefragt, wie es damals mit dem versprochenen einen Gutschein für das Exemplar gewesen sei. So sei die Sache noch immer rätselhaft und das Blumengeheimnis nicht durchdrungen.

Er brachte mir das alte Werkchen Haquets²⁾ und ich las:

„Primam deprehendi in montibus circa Trenta et in parte occidentali Terglou in declivibus infra montem Ziperie et Trasehim Verch et super Mischelom Verch.“³⁾

Da erhoben die Berge der Trenta ihre weißen, sagenumwobenen Häupter, weit öffneten sich ihre Lichterfüllen Hallen, und über ihnen erstreckte in wundervoller Größe und Höhe die Niesentupfel des Triglav. Dort sah ich ihre Burg.

„Tola plantula glabra est, flosunicus, calix communis compositus ex squamulis albis membranaceis, mucronatis aristatis, corollae albae, stamina alba, antherae flavae.“⁴⁾

¹⁾ Mit Erlaubnis des Autors und des Verlegers dem Werte von Dr. Julius Kugy „Aus dem Leben eines Bergsteigers“ entnommen, das im Bergverlag Rud. Roth, München, erschienen ist. Preis M. 16.—.

²⁾ Genauer lateinischer Titel: „Plantae alpine carniolicae“, Balthasar Haquet, Wienae 1782.

³⁾ Quert fand ich sie auf den Bergen um Trenta und im westlichen Teil des Terglou auf den Hängen, zwischen dem Berge Ziperie und dem Triglav Verch und auf dem Mischelom Verch.

⁴⁾ Die ganze Pflanze ist glatt, ein einziges Blütenköpfchen, der gemeinliche Kelch aus weißen, mit Spitzchen versehenen Schuppenhäutchen gebildet, Blumentrone weiß, Staubfäden weiß, Staubköpfchen gelb.

Zierlich und glatt die Lichtgestalt, ein feiner, silber-schimmernder Spitzfaden, leuchtend weiß das Blütenkleid mit zartgoldenen Staubfäden durchsetzt. Schon war es kein Pflänzlein mehr, es war ein Bräutigam aus dem tiefen Zauberland!

Dann schlug er die Tafel auf und ich sah zum erstenmal ihr Bild. Still und bescheiden, von einem leisen Hauch des Fremdartigen und Märchenhaften umflossen, stand es auf dem vergilbten Bergamempapier, und man sah der überaus feingeführten Zeichnung die zärtliche Liebe und die innige Freude an, mit der es der Meister und Entdecker geschaffen hatte. Scabiosa Trenta!

Als ich so vorbereitet war, sah mich der geistvolle alte Herr scharf und prüfend an und frag mich, ob ich mich Wagnis fühle, Dornröschen nach hundertjährigen Schlaf zu erlösen. Er glaube, ich sei der Auserwählte, ich könne der Ritter sein. Noch nie habe ich ein „Ja“ mit freudigerer Anbrunst gesagt als damals im dämmerigen Studierzimmer des Gelehrten.

Am Tag nach dem Jalow wanderte ich zum erstenmal von Triest, Rossmann, ein fernerer, weithin bekannter Jägersmann, hatte mir einige dankenswerte Andeutungen und einen Begleitmann mitgegeben. Es war ein Trentaner, den er eben von einer Tagelohnung bei Gericht abgefertigt hatte, und der wieder heimwärts zog. Er schritt still an meiner Seite, mit dem geduckten Gang eines Luchses, die scharfen Adleraugen immer auf mich gerichtet, als wolle er jede Bewegung des kleinsten Wunders in mir erpähnen, ängstlich bemüht, mir gut zu dienen, den auffallend kleinen Kopf fest in einen Leinwandtappen und in ein Tuch gebunden, ein gar armer Mann. Es fehlten ihm Unterleiste und Zunge. Der letzte Bär der Trenta hatte ihn in furchterlichem Kampfe so schrecklich verkrüppelt. Das war Anton Lokar, genannt Spitz, der berühmteste Gamsjäger der Trenta. Er ging von ihm die Sage, daß er sich wie kein anderer umgedeckt über die Schutthalen mitten in die Gamsrudel heranschleichen könne und so unschlagbar seine Beute hole.

Der finstere Abend, der das Tal mit tiefen Schatten erfüllte, die ungezählten verstreuten Kreuzlein am Wege, als ziehe man durch eine Gasse des Todes⁵⁾, die erdrückende Höhe der dunkelnden Berge, die brausenden Wasser erfüllten meine Seele mit Andacht und mit heurer Ehrfurcht. Nach den Jahren der Sehnsucht, an einem der lothelosen Ziele meiner Jugendzeit bin ich nicht jubelnd das gelobte Tal hin-

⁵⁾ Es lagen und standen damals die kleinen eisernen Kreuze oft lose am Wege, auf Böden, an Baumstämmen, wie es der frommen Erinnerung gerade entspreche. Der Zufallsstrom der späteren Zeit hat viele dieser Kreuze zertrümmert und auch verschleppt. Gitter und Churchill⁶⁾ — siehe später — erzählen: „Die Berge zeigten nur ihre weißen, schreckhaften Angesichter und Zähne, während kein Dorf oder Haus auf zwei Stunden den Weg belebte. Bilder des Todes waren in der Tat die einzigen Lebenszeichen und wurden endlich so schrecklich zahlreich, daß man auf die Vermutung kommen möchte, die Einwohner seien alle umgebracht worden.“

Slika 12: Julius Kugy, »Scabiosa Trenta«, Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins, 1926, št. 12, str. 227

Kot smo videli je Kranjska podružnica DuOeAV (Section Krain) v okviru društvenih večerov organizirala predavanja z živalsko vsebino. V seznamu naslovov predavanj, pa vidimo, da je delovala tudi na področju varovanja gorske flore. V začetnem obdobju delovanja podružnice, torej v času predsedovanja vsestransko nadarjenega in aktivnega Karla Deschmanna,²⁸¹ so bile teme predavanj v celoti posvečene Kranjski. Tako se je Deschmann maja leta 1882 posveti skalnemu kamnokreču in brezstebelnemu ušivcu (*Über zwei Alpenpflanzen Saxifraga petrea und Pedicularis acaulis*).²⁸² Že omenjeni botanik Wilhelm Voss je spomladi leta 1888 predaval o planiki (*Das Edelweiß*).²⁸³ Po Deschmannovi smrti leta 1889 so predavanja prestopila meje Kranjske. Na obisk vzpetega sveta v duhu tamkajšnjega cvetja pa je bila vezana tema predavanj z naslovom *Bergfahrten im Dienste der Pflanzenkunde*.²⁸⁴

Seznam izpeljanih predavanj na društvenih večerih Kranjske podružnice DuOeAV odraža širino zavedanja tako o bogastvu živalskega in rastlinskega sveta kot skrbi zanj. Slednje izkazujejo tudi imena predavateljev, med katerimi gre izpostaviti znanega botanika tistega časa Wilhelma Vossa. Ne le, da je bila današnja Erjavčeva koča prvotno poimenovana po njem, z odličnim znanstvenim delom o Kranjski si je pridobil sloves kranjskega učenjaka. Bil je član Muzejskega društva za Kranjsko²⁸⁵ in je večkrat predaval o glivah in mineralih. Je avtor številnih mineraloških prispevkov, znanega herbarija ter obsežne botaničnozgodovinske razprave *Versuch einer Geschichte der Botanik in Krain*, v kateri je z mnogimi podrobnostmi prikazal delovanje domačih in tujih botanikov 18. in 19. stoletja na Kranjskem. V delu *Florenbilder aus den Umgebungen Laibachs*²⁸⁶ opisuje botanično zanimivejše kraje v ljubljanski okolici in njihovo floro, predvsem markantnejše vrste cvetnic in praprotnic. Krajši prispevki so bili objavljeni pod skupnim naslovom *Mykologisches aus Krain* tudi

281 Karel Dežman (* 3. 1. 1821, Idrija; † 11. 3. 1889, Ljubljana), znanstvenik in politik. *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si>, pridobljeno 22. 7. 2020. O njem gl. Janez Cvirn, »Kdor te sreča, naj te sune, če ti more, v zobe plune: Dragotin Dežman in slovenstvo«, *Zgodovina za vse*, 14 (2007), št. 2, str. 38–56 in Janez Cvirn, »Vražji Dežman, kaj si storil«, *Slovenska kronika XIX. stoletja* (Ljubljana: Nova revija, 2001–2003), zv. 2, str. 36–38.

282 »Die Vereinsabende der Section Krain von 1881–1901«, *Festschrift* str. 46.

283 »Die Entwicklung der Sektion Krain«, *Festschrift*, str. 13.

284 Prav tam.

285 Društvo Kranjskega deželnega muzeja je bilo ustanovljeno leta 1839, leta 1865 se je preimenovalo v Muzejsko društvo za Kranjsko. Več o njem gl. Olga Janša Zorn in Tone Wraber, »Muzejsko društvo za Kranjsko«, *Enciklopedija Slovenije* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993), zv. 7, str. 256.

286 Wilhelm Voss, *Florenbilder aus den Umgebungen Laibachs. Jahresbericht des Staatsoberrealschule in Laibach fuer das Schuljahr 1889* (Laibach: Kleinmayr und Bamberg, 1889), str. 1–53.

v strokovnem časopisu *Österreichische botanische Zeitschrift*. Zapise o nekaterih rastlinskih vrstah je prav tako objavil v zbirkah drugih botanikov.²⁸⁷ Ob tem ne gre pozabiti objav njegovih člankov v nestrokovnih časopisih, kot je zapis o planiki *Der Edelweiss*, objavljen leta 1888 v časopisu *Der Tourist*.²⁸⁸

Ob delovanju Kranjske podružnice naj še zapišemo, da se je generalne skupščine društva DuOeAV v Strasbourgu, na kateri so ustanovili Društvo za zaščito alpskega cvetja, udeležil član njenega vodstvenega odbora Albin Belar,²⁸⁹ o katerem bomo še pisali. Poročilo o dogajanju na omenjenem zasedanju je Belar podal na društvenem večeru v Ljubljani decembra 1900.²⁹⁰ S tem so bili na Kranjskem iz prve roke seznanjeni z dogajanjem in načrti na področju varovanja rastlin.

Ob že omenjenih botanikih iz takratnega slovenskega prostora naj omenimo le še nekaj imen, ki so zaznamovala takratni slovenski prostor na tem področju. Čeprav v svojih delih morda niso neposredno naslavljali varovanja okolja oziroma zaščite rastlin, so s svojim delovanjem širili botanično vedenje in hkrati močno pripomogli k prepoznavnosti takratnega slovenskega območja. Že pred obravnavanim časom je bil to zagotovo botanik Franc Hladnik, ki sicer ni objavljaj, ustvaril pa je obsežen herbarij kranjskega rastlinstva. Po njem se imenuje kar sedem rastlin, bil pa je tudi ustanovitelj botaničnega vrta v Ljubljani, za katerega mu je maršal Marmont odredil prostor ob Gruberjevem prekopu.²⁹¹ Duhovnik Simon Robič je danes pri nas verjetno bolj znan v jamarskih krogih, a se je zavzemal tudi za ustanovitev planinskih društev, bil

287 *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi812512>, pridobljeno 21. 2. 2022.

288 »Der Edelweiss«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1888, št. 17, str. 207. *Der Tourist* – prvi časopis, ki ga ni ustanovilo društva, ampak avtor planinskih vodnikov Gustav Jäger, ki ga je tudi urejal od decembra 1868 do svoje smrti 1875. Podnaslovljen je bil *Organ für Alpenfreunde*. Po njegovi smrti je časopis izhajal pod različnimi imeni: *Jäger's Tourist*, *Organ für Touristik & Alpenkunde*, *Der Tourist*, *Organ für Touristik, gesammte Alpen- und Naturkunde* in nazadnje pod naslovom *Der Tourist – unabhängiges Organ für Touristik, Alpen- und Naturkunde*. *Wien Geschichte Wiki*, <https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/>, pridobljeno 2. 2. 2025.

289 Albin Belar (* 21. 2. 1864, Ljubljana; † 1. 1. 1939, Polom), naravoslovec, seizmolog, učitelj in idejni oče Triglavskega narodnega parka. *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si>, pridobljeno 21. 2. 2020.

290 »Die Vereinsabende der Section Krain von 1881–1901«, *Festschrift*, str. 46.

291 Franc de Paula Hladnik (* 29. 3. 1773, Idrija; † 25. 11. 1844, Ljubljana), duhovnik, Ivan Pintar, »Hladnik, Franc de Paula (1773–1844)«, *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi232152/>, pridobljeno 14. 10. 2024. O njem gl. zbornik *Franc Hladnik – ustanovitelj Botaničnega vrta v Ljubljani* = *Franc Hladnik – founder of the Ljubljana Botanic Garden* (Ljubljana: Botanični vrt, Oddelek za biologijo, Biotehniška fakulteta, 2012).

je naravoslovec, botanik, osteolog in tudi entomolog. Po njem so poimenovali posebno vrsto hroščev (*Bathyscia khevenhülleri* var. *robici* – *Ceuthmonacharis Robici* Ggb). Svoja dognanja je objavljala v številnih revijah ter nasploh sodeloval s priznanimi znanstveniki tistega časa tako v monarhiji kot zunaj nje.²⁹² Omenimo še koroškega botanika Friedricha Welwitscha (Velbiča), ki je postal univerzitetni profesor in direktor botaničnega vrta v Lizboni, proučeval pa je tudi rastlinstvo angolskega sveta. Svoja dognanja je objavljala v dunajskem in lizbonskem strokovnem tisku in po njem je imenovanih okoli 300 rastlinskih in 26 živalskih vrst.²⁹³

Kot vidimo, je v takratnem slovenskem prostoru delovalo kar nekaj znanih osebnosti, ki so ne le širile védenje o rastlinstvu tega območja, ampak so vanj tudi prinašale ideje o njegovem varovanju, o čemer se je v prostoru onkraj Karavank sicer že pogosto govorilo in pisalo. Čeravno Kranjska podružnica DuOeAV ni delovala na celotnem območju današnje Slovenije, je bila za ta prostor vendarle pomembna pri odkrivanju alpskega sveta in širjenju zavedanja in védenja o zaščiti rastlin ter naravnih spomenikov.

292 Simon Robič (* 11. 2. 1824, Kranjska Gora; † 7. 3. 1897, Šenturška Gora), duhovnik, naravoslovec, ostolog, geolog, botanik, entolog, malakolog. Angela Piskernik, »Robič, Simon (1824–1897)«, *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi510849/>, pridobljeno 14. 10. 2024. O njem gl. zbornik *Simon Robič (1824–1897): mož posebne vrste = Simon Robič, a man of peculiarities: zbornik ob 200. obletnici rojstva Simona Robiča (Simpozij ob 200-letnici rojstva Simona Robiča (2024))* (Cerklje na Gorenjskem: Kulturno društvo Šenturška Gora, 2024).

293 Friedrich Welwitsch (Velbič) (* 25. 2. 1806, Gospa Sveta, Koroška; † 20. 10. 1872, London), botanik, entomolog. Viktor Petkovšek, »Welwitsch, Friedrich (1806–1872)«, *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi835831/>, pridobljeno 14. 10. 2024. O njem gl. Viktor Petkovšek, *Friderik Velbič in njegova narodnost*, separat (Ljubljana: Biološka sekcija Prirodoslovnega društva, 1964).

NARAVNI SPOMENIKI

Za začetek osvetlimo ozadje in razvoj ideje, ki je pripeljala do udejanja naravnih spomenikov na Slovenskem. Od začetka 19. stoletja se je vse bolj krepil čut za zgodovino in zgodovinske dokaze. Ustanavljala so se zgodovinska društva, ki so si prizadevala raziskovati splošno, regionalno in lokalno preteklost. V Nemčiji je bilo denimo leta 1844 štiriinštirideset zgodovinskih in antikvarnih društev, večina od njih je izdajala svojo lastno revijo. Skrb za spomenike je kmalu privedla do prizadevanj za njihovo ohranjanje in varovanje, česar pa ni bilo mogoče izvesti brez državne pomoči. Leta 1843 je bil v Prusiji v ta namen ustanovljen urad konservatorja umetnostnih spomenikov. Spomeniki, tudi naravni, so na ta način postajali vse bolj predmet pozornosti javnosti in njihovo polepšanje je postajala glavna naloga vse številčnejših društev, ki so to nakazovala že v imenu Olepševalno društvo (Verschönerungsverein). Dobesedno so se posvetili lepšanju videza naselij in delov krajine, tako da so vasi krasili z zelenjem in vrtovi in hkrati ščitili polja in gozdove pred nebrzdanim izkoriščanjem in uničevanjem.²⁹⁴ Kot vse so tudi te ideje prodrle na slovensko ozemlje. Po zgledu nemških oziroma avstrijskih so bila tovrstna društva znana v Mariboru (Društvo za olepševanje mesta Maribor in njegove okolice – Verein zur Verschönerung der Stadt Marburg und ihrer Umgebung)²⁹⁵ in v Celju (Mestno olepševalno društvo – Stadtverschönerungsverein).²⁹⁶

294 Helmut Fischer, *Hundert Jahre für den Naturschutz Heimat und regionale Identität. Die Geschichte eines Programms* (Bonn: meierdruck, Hennef, 2004), str. 14–15.

295 Nina Hriberšek Vuk, »Mariborsko olepševalno društvo in mestna turistična ponudba v zadnjih desetletjih pred prvo svetovno vojno«, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 2010, zv. 1–3, str. 78.

296 Ivanka Zajc Cizelj, »Olepševalno in turistično društvo v Celju 1871–1941«, *Zbornik ob 135-letnici delovanja društva. Lepo mesto, glasilo Turističnega društva Celje* (Celje: Edicija 1871, 2006).

Ob omenjenih prizadevanjih za zaščito narave ne smemo pozabiti, da je v tem oziru na evropski prostor vplivala tudi ustanovitev prvega narodnega parka na svetu Yellowstone leta 1872.²⁹⁷

Pojem naravnega spomenika (*Naturdenkmal*) je v nemškem prostoru opredelil botanik Hugo von Conwentz.²⁹⁸ Leta 1904 je objavil opomnik o ogroženosti naravnih spomenikov,²⁹⁹ v katerem je poleg opredelitve pojma izpostavil pomen njihovega ohranjanja s popisi in predpisi ter zlasti še ozaveščanja ljudi. Po njegovi zaslugi so 22. oktobra 1906 v Gdansku ustanovili Državno službo za nego naravnih spomenikov (Staatliche Stelle für Naturdenkmalspflege), ki jo je vodil sam Conwentz.³⁰⁰

V Avstro-Ogrski so bila prizadevanja in opozarjanja na probleme varstva narave podobna, a do organiziranega povezovanja na širši administrativni ravni ni prišlo. Zamisli in akcije so nastajale ločeno, odvisno od teženj posamezne interesne skupine. Po številnih političnih poskusih za pripravo zakona o varstvu in ohranitvi naravnih spomenikov so šele leta 1903 na pobudo Ministrstva za poduk in bogočastje organizirali posvet na temo ohranjanja naravnih spomenikov, ki so se ga udeležili predvsem strokovnjaki naravoslovnih panog. Ugotovitve so se nanašale na dva vidika ohranjanja naravnih spomenikov, in sicer znanstveni in estetski. Omenjeno ministrstvo je nato pripravilo posebna navodila, s katerimi je želelo pridobiti pregled nad naravnimi spomeniki Avstrije. Priprava učinkovitega predpisa je namreč najprej zahtevala dobro poznavanje problematike. Ministrsko odredbo so deželni vladam poslali spomladi 1903. Odziv na odredbo je bil skromen in prizadevanja za reševanje na ravni državne administracije so počasi zvenela. Dejavnosti so ponovno oživele z ustanovitvijo posebnega Strokovnega centra za varstvo narave za Avstrijo (Fachstelle für Naturschutz für Österreich) na Dunaju leta 1914.³⁰¹

297 Skoberne, »Prispevek k poznavanju vloge Albina Belarja na področju varstva narave na Slovenskem«, str. 98.

298 Hugo von Conwentz (* 20. 1. 1855, Sankt Albrecht pri Gdansku; † 12. 5. 1922, Berlin), nemški botanik. Albrecht Milnik: *Hugo Conwentz – Klassiker des Naturschutzes. Sein Waldweg zum Naturschutz* (Kessel: Remagen-Oberwinter, 2006).

299 Hugo von Conwentz, *Die Gefährdung der Naturdenkmäler und Vorschläge zu ihrer Erhaltung. Denkschrift, dem Herrn Minister der geistlichen, Unterrichts- und Medizinal-Angelegenheiten überreicht* (Berlin: Borntraeger, 1904).

300 Skoberne, »Prispevek k poznavanju vloge Albina Belarja na področju varstva narave na Slovenskem«, str. 98.

301 Prav tam, str. 100.

Prizadevanja za ustanovitev naravnih parkov na Slovenskem

Ker je bila v vzpetem svetu takratnega slovenskega prostora najbolj aktivna Kranjska podružnica DuOeAV, je bilo pričakovano, da so pobude za ustanovitev naravnih parkov prihajale prav iz njenih vrst. Člani so bili s pobudami seznanjeni iz prispevkov v uradnem glasilu. V njem lahko leta 1910 beremo novico o ustanovitvi društva Naturschutzpark, ki je bilo po švicarskem zgledu ustanovljeno v Münchnu in si je prizadevalo za ureditev treh »velikih naravnih parkov v Nemčiji, vključno z enim v nemških Alpah«.³⁰² Glasilo je naslednje leto že poročalo tudi o odprtju parka na zgornjem Štajerskem v Nizkih Turah.³⁰³

Isto leto, torej leta 1911, je tudi v *Alpenzeitung* najti obsežen zapis o varstvu okolja izpod peresa viteza Adolfa von Guttenberga.³⁰⁴ Življenjska pot v Tamswegu rojenega pionirja na področju ustanavljanja naravnih parkov je precej zanimiva, saj se dotika tudi slovenskih krajev. V Tamswegu je Adolfov oče vodil gozdni urad in verjetno vplival na sinovo odločitev za študij na gozdarski akademiji na današnjem Slovaškem (Banská Štiavnica). Poklicna pot je mladega gozdarja nato pripeljala v kraje na Slovenskem. Med letoma 1869 in 1871 je deloval v Gorici, kjer se je konec leta 1869 tudi poročil, nato pa še v Trnovskem gozdu. Pozneje se je preselil v Innsbruck in nato na Dunaj, kjer je postal redni profesor s področja gozdarstva. Tam je leta 1912 ustanovil tudi društvo Naturschutzpark (Verein Naturschutzpark). Pred tem, med letoma 1910 in 1912, je bil predsednik DuOeAV.³⁰⁵ Kot kažejo zapisi osrednjega glasila društva DuOeAV, je društvo prav v njegovem času ne le moralno, ampak tudi s konkretnimi akcijami močno podpiralo tovrstna društva v Švici, Nemčiji in na avstrijskem Štajerskem. Na območju Visokih Tur je tudi z njegovimi prizadevanji nastal prvi alpski park.³⁰⁶

302 Guido Sautter, »Der künftige ‚Nationalpark‘ der Schweiz, ein Vorbild für die übrigen Alpenländer«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenverein*, 1910, št. 7, str. 88.

303 »Allerlei«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenverein*, 1911, št. 24, str. 297.

304 A. E. Guttenberg, »Über Naturschutz«, *Mitteilung des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1903, št. 21, str. 274.

305 *Österreichisches biographisches Lexikon*, https://www.biographien.ac.at/oebl_2/112.pdf, pridobljeno 1. 10. 2024.

306 »Förderung des Naturschutzes«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenverein*, 1910, št. 24, str. 296, »Ein Nationalpark in Österreich«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenverein*, 1911, št. 2, str. 21.

Idejni oče ustanovitve nacionalnega parka na Slovenskem pa je bil že omenjeni seizmolog, naravoslovec in naravovarstvenik Albin Belar. Spomin na Guttenbergova prizadevanja je v primerjavi z Albinom Belarjem precej bolj živ in opazen, in to ne samo na dunajskih stavbah. Njegovo ime nosi planinska koča v gorskem masivu Dachstein (Guttenberg-Haus, 2146 m), ki so jo začeli graditi leta 1912 in jo dve leti pozneje slovesno odprli. Stoji pod vrhom dveh tisočakov, Eselstein (2556 m) in Sinabell (2349)³⁰⁷ nad krajem Ramsau.

Albin Belar, dvakratni doktor znanosti, je bil zlasti na prelomu stoletja, v obdobju 1898–1901, precej aktiven v upravnem odboru Kranjske podružnice društva DuOeAV. V tem času je bil nadzornik koč, zapisnikar in leta 1900 tudi podpredsednik podružnice.³⁰⁸ Šlo je torej za precej aktivnega sodelavca društva, ki je bil po svoji dejavnosti znan tudi onkraj Karavank. Kot že zapisano, se je udeleževal generalnih zasedanj društva DuOeAV, svoje prispevke pa objavljaj tudi v osrednjem glasilu društva.³⁰⁹ V javnem življenju na Kranjskem je bil najprej imenovan za okrajnega, leta 1908 pa za deželnega šolskega nadzornika ljudskih in meščanskih šol z nemškim učnim jezikom v Ljubljani in na Kranjskem. Leta 1897 je v stavbi Višje realke (današnja Elektrotehniško-računalniška strokovna šola in gimnazija Ljubljana na Vegovi ulici) ustanovil potresno opazovalnico, prvo v Sloveniji in Avstro-Ogrski, s katero je postavil temelje seizmologije v monarhiji ter Ljubljano dvignil na raven pomembnega središča svetovne seizmološke znanosti. Sočasno je znanstveno deloval na mnogih področjih, od katerih so najpogostejše omenjeni radiofonija, meteorologija in varstvo narave. Po prvi svetovni vojni je obveljal za nemškutarja, kar ga je stalo dobesedno vsega; leta 1919 so ga zaradi njegovih političnih nazorov tudi predčasno upokojili.³¹⁰ Kakor je bil nadpovprečen za naravoslovno področje, pa je bil dokaj brez posluha za družbeno in politična vprašanja svojega okolja. Medtem ko na političnem področju ni kazal sposobnosti, ga je znanost popolnoma prevzela. Zlasti s prizadevanji na vremenoslovskem področju je pomagal uresničiti nalogo društva DuOeAV, povezano s skrbjo za meteorološke postaje.³¹¹ Čeprav so bila njegova osrednja prizadevanja usmerjena v seizmologijo, ki mu je prinesla slavo onkraj Karavank, velja v slovenskem prostoru za idejnega očeta Triglavskega narodnega parka.

307 Österreichischer Alpenverein, <https://www.alpenverein.at/guttenberghaus/>, pridobljeno 2. 2. 2025.

308 Peternel, *Ljubiteljem kranjskih Alp!*, str. 67.

309 Albin Belar, »Winke zum Gebrauche der Aneroidbarometre für Touristen«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1894, št. 22, str. 270–271.

310 Slovenska biografija, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi137164/>, pridobljeno 17. 7. 2024.

311 Emmer, *Verfassung und Verwaltung*, str. 25.

Slika 13: Albin Belar (*Wikipedija*)

Kot beremo v odmevnem članku, objavljenem v *Wiener Zeitung* (Slika 14),³¹² se je Belar z veseljem odzval vabilu gorenjskega okrožnega glavarstva, da bi izdelal predloge za reševanje naravnih spomenikov. Ob tem si je najprej zagotovil sodelovanje gospodarstvenika in pravnika dr. Antona Schöppla,³¹³ ki je bil od leta 1902 ravnatelj in pravni svetovalec Kranjske hranilnice in ki je že pred tem sestavil katalog kranjskih naravnih znamenitosti. Belar je poleg tega stopil v stik z že omenjenim botanikom Alfonzom Pavlinom. Slednji je bil precej natančen pri raziskovalnem delu, in kot lahko preberemo v njegovi biografiji, je obogatil botanični svet s številnimi odkritji v kranjski in deloma tudi izvenkranjski flori nepoznanih rastlinskih tipov. Na podlagi lastnih izkušenj in dognanj je premostril ves obstoječi literarni, rokopisni in herbarijski material,

ki so ga pred njim ustvarili znani botaniki, med drugim Scopoli, Hacquet itd. »Z novimi dokazi je njihova pravilna naziranja podprl, dvomljiva popravil, napačna izpodbil, občutne vrzeli pa izpolnil. Tako se je ob njegovem znanstvenem kritizizmu na eni in delu na drugi strani vedno jasneje izoblikovala floristična slika domače zemlje.«³¹⁴ Za svoje delovanje na znanstvenem in pedagoškem področju, na področju varstva narave ter za delo v botaničnem vrtu in herbarijskih zbirkah je bil večkrat odlikovan. Bil je dopisni član Akademije znanosti in umetnosti ter častni član Muzejskega in Prirodoslovnega društva Slovenije.³¹⁵

312 Albin Belar, »Die Naturdenkmalpflege in Österreich mit besonderer Berücksichtigung des Landes Krain«, *Wiener Zeitung*, 9. 6. 1907, št.131, str. 3–5.

313 Anton Schöppel-Sonnwalden (*12. 6. 1858 Ljubljana; 30. 4. 1936 na Vrhovem pri Šentjerneju), gospodarstvenik, pravnik. *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi549409/>, pridobljeno 20. 6. 2024.

314 *Slovenska biografija*, pridobljeno 20. 6. 2024, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi405781/>, pridobljeno 20. 6. 2024. Več o njegovem botaničnem delovanju gl. Praprotnik, »Botaniki, njihovo delo in herbarijske zbirke praprotnic in semen v Prirodoslovnem muzeju Slovenije«, str. 309–312.

315 Praprotnik, »Botaniki, njihovo delo in herbarijske zbirke praprotnic in semen v Prirodoslovnem muzeju Slovenije«, str. 309.

Redigiert von mit Einverständnis gehalten.

Fenilleton.

Die Naturdenkmalpflege in Österreich mit besonderer Berücksichtigung des Landes Krain.

Von Professor A. Belar.

Die Frage, was in Österreich unternommen werden soll, um die vielen schönen und eigenartigen Naturdenkmäler zu schützen, hat auch schon ihre Geschichte. Vor ungefähr zwei Jahren ist von der Unterrichtsverwaltung eine diesbezügliche ausführende Anleitung an sämtliche Landesregierungen und Statthalterien ergangen, welche die Einleitung und Katalogisierung solcher Naturdenkmale, die geschützt und erhalten zu werden verdienen; anordnet hatte. In Krain wurden zur Berücksichtigung aller Bezirkshauptmannschaften eingeladen, welche nun bemüht waren, in ihrem Wirkungskreise nach besten Kräften zur Lösung dieser Frage beizutragen. Daß der Erfolg nicht überall ein befriedigender war, wird wohl lediglich auf den Mangel an Persönlichkeiten in einzelnen Bezirken zurückzuführen sein, welche für die Frage der Naturdenkmalpflege das entsprechende Interesse hätten.

Auf Einladung der Oberkärntner Bezirkskommission, auf welche die diesbezügliche Angelegenheit, ist der Verfasser diesem gewiß sehr interessanten Gegenstande mit Freuden für das genannte Gebiet nähergetreten. Dadurch wurde aber auch gleichzeitig bei ihm das Interesse rege, zu erfahren, welche Vor schläge in dieser Richtung über Krain von anderer Seite gemacht

wurden. Zunächst konnte der Verfasser feststellen, daß die Berichte, welche von den einzelnen Bezirken eingelaufen sind, unvollständig waren, auch die Fragen wurden häufig nicht richtig aufgefaßt und daher auch nicht entsprechend beantwortet. In der Übergangszeit, bis unter Mitwirkung noch anderer berufener Männer in Krain ein Katalog ausgearbeitet werden könnte, welcher den Wünschen der Unterrichtsverwaltung entsprechen würde, machte sich der Verfasser eifrig, diese Aufgabe auszuführen. Zunächst jedoch schickte er sich die Mitwirkung der Herren Dr. Anton Ritter von Schoeppl, welcher einen Katalog Krainer Naturmerkwürdigkeiten bereits früher angelegt hatte, und des bekannten heimatländischen Botanikers Professor Alfons Paulin, die in bereitwilliger Weise ihre Mitwirkung zugelegt hatten. Wie nun die gemeinsame Arbeit ausgeführt wurde und welche Vor schläge im Bezug auf die Erhaltung der Naturdenkmäler von Krain ausgegangen sind, möge im folgenden auszugeweiht, so weit es von allgemeinem Interesse ist, angeführt werden.

Die Gefahr eines raschen Verschwindens der natürlichen Eigenarten des Bodens und der auf denselben wachsenden und lebenden Pflanzen- und Tierarten besteht augenblicklich in Krain nicht, da große Randgebiete noch bis heute unberührt und in ihrer natürlichen Ursprünglichkeit erhalten geblieben sind. Immerhin ist es empfehlenswert, wenn die Behörden auf besonders hervorragende, landschaftlich oder naturwissenschaftlich bemerkenswerte Lokalitäten aufmerksam gemacht werden, um bei etwaigen Eingriffen von Seite der Bevölkerung, insbesondere der Industriellen, rechtzeitig Maßnahmen treffen zu können, die zum Schutze und zur Erhal-

lung der Naturhöflichkeit und Naturdenkmäler notwendig erscheinen.

Aus diesem Grunde wurde ein Katalog der Naturhöflichkeit und Naturmerkwürdigkeiten Krains angelegt, welcher, mit der Zeit vervollständigt, ein Inventar der Naturdenkmäler Krains umfassen wird.

Was vom Verfasser besonders empfohlen wurde, wäre wohl die Schaffung von „Naturhöflichkeitsgebieten“, sogenannten „Reservationen“, in Krain. In den meisten Fällen wären solche in Krain sehr leicht durchführbar, nach dem Vorbilde, wie Herr Schwaberg am Rußberg im Wöllersdorf eine über 100 Hektar große Waldfläche reserviert hat, um der Nachwelt noch das Bild eines mitteleuropäischen Waldes mit seinem Pflanzen- und Tierleben zu überliefern.

Vor schläge über Naturhöflichkeitsgebiete (Reservationsen) in Krain.

a. Im Gebiete des Kaisertums Moos. Der Pflanzenstandort auf dem Moosgrunde wird auf die Dauer kaum zu erhalten sein, da durch die fortschreitende Trockenlegung des Mooses und Kultivierung der Umgebung die natürlichen Bedingungen für die Moosflora und Fauna verschwinden werden, was vom wirtschaftlichen Standpunkte aus zu beklagen ist. Es sollten jedoch die Moosflurdenkmäler rechtzeitig angemessen werden, geeignete Vor schläge darüber zu erhalten, welche Gebiete in ihrer Ursprünglichkeit am längsten erhalten bleiben können. Vielleicht würde es sich empfehlen, die „Seitenflur bei Bock“ als Reservation zu bezeichnen. Einige Hektar Moorland in der Umgebung derselben würden zu diesem Zwecke genügen. Professor Alfons Paulin empfiehlt

Slika 14: Albin Belar, »Die Naturdenkmalpflege in Österreich mit besonderer Berücksichtigung des Landes Krain«, *Wiener Zeitung*, 9. 6. 1907, št. 131, str. 3

Kot je zapisal Belar v omenjenem feljtonu dunajskega časopisa, sta bila tako Schöppel kot Pavlin precej vesela sodelovanja. Belar je posebno priporočal vzpostavitev rezervatov, ki bi zajemali majhna zavarovana območja v različnih okoljskih makroregijah na Slovenskem, med drugim Ljubljansko barje, Dolino sedmerih jezer, območje Snežnika, Gorjancev, Krakovski gozd ob Kostanjevci na Krki itd.³¹⁶

Belar je na c. kr. gozdno direkcijo v Gorici podal vlogo za ustvaritev naravovarstvenega območja na območju Triglava in obenem zaprosil za prepustitev v najem dela tega zemljišča, kjer bi bila mogoča ureditev poizkusnega alpskega vrta. To mu je Kmetijsko ministrstvo 9. maja 1908 tudi ugodilo in v ta namen se jim je najbolj primerno zdela pokrajina Triglavskih jezer.³¹⁷ Kot je zapisala naravovarstvenica Angela Piskernik,³¹⁸ po kateri se danes imenuje priznanje za dosežke na

316 Albin Belar, »Die Naturdenkmalpflege in Österreich mit besonderer Berücksichtigung des Landes Krain«, *Wiener Zeitung*, 9. 6. 1907, št. 131, str. 3–5. O Belarjevem predlogu gl. Peter Skoberne, »Predlog Albina Belarja za zavarovanje Doline Triglavskih jezer (1908)«, *Triglav* 240 (Ljubljana: Založba ZRC, 2018), str. 167–177.

317 Renato Vidrih, Jože Mihelič, *Albin Belar, pozabljen slovenski naravoslovec* (Radovljica: Didakta, 2010), str. 96. Celotno poglavje o naravovarstvu, str. 87–108.

318 Angela Piskernik (* 27. 8. 1886, Lobjnik pri Železni Kapli, Koroška, † 23. 12. 1967, Ljubljana), botaničarka, muzealka, pedagoginja. *Slovenska biografija*: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi430342/>, pridobljeno 4. 5. 2025. Več o njenem življenju in delovanju gl. Praprotnik, »Botaniki, njihovo delo in herbarijske zbirke praprotnic in semen v Prirodoslovnem muzeju Slovenije«, str. 326–355.

Slika 15: Alfonz Pavlin (Rovšek, Davorin (fotograf), *Zbirka upodobitev znanih Slovencev*, <http://www.dlib.si>, pridobljeno 2. 7. 2025)

področju varovanja gorske narave, do ustanovitve narodnega parka v Triglavskem pogorju ni prišlo, »ker se kmetje iz Bohinja niso hoteli ali niso mogli odpovedati paši živine na planinah tega ozemlja«. ³¹⁹ To se je zgodilo šele leta 1961, ko je bil 29. junija v Uradnem listu objavljen odlok o razglasitvi Doline Triglavskih jezer za Triglavski narodni park. ³²⁰

Ob vsem zapisanem namenimo nekaj vrstic še Alfonzu Pavlinu, ki je, kot smo videli, z veseljem sodeloval z Belarjem. Slednji je leta 1908 v rokopisnem poročilu o svoji zunajslužbeni dejavnosti zapisal, da se je leta 1903 prostovoljno ponudil kranjski deželni vladi za izdelavo kataloga naravnih spomenikov in pri tem pritegnil k sodelovanju prof. Paulina in Schöppla. »Nastal je obsežen rokopis, ki ga je Belar poslal deželni vladi, ta pa ga je posredovala c. kr. Ministrstvu za kulturo in poduk. Belar je v poročilu zapisal, da se je

to zgodilo »pred dvema letoma«. Ker se je poročilo nanašalo na leto 1908, lahko sklepamo, da je bilo to leta 1906. S tem je pojasnjeno, zakaj je Paulin napisal rokopis o botaničnih naravnih spomenikih Kranjske. Čeprav delo ni bilo objavljeno in Belarjev katalog ni znan, je Paulinovo delo na tem področju še dolgo odmevalo.« ³²¹ Pavlinov rokopis o naravnih spomenikih (*Über botanische Naturdenkmäler in Krain*) je vegetacijo na Kranjskem, v večini alpsko floro (*alpine Flora*), že uvodoma označil za eno najzanimivejših v Evropi. Ob tem se je skliceval na Conwentzovo definicijo naravnega parka, ki smo jo že omenili. Z njo se je povsem strinjal in na njeni podlagi je iz pravzaprav vsega današnjega slovenskega prostora imenoval nekaj endemitov. Med rastlinami, ki jih je mogoče najti le v kranjskih Alpah, alpsko azalejo (*Azalea procumbens*) in nizko špajko (*Valeriana*

319 Angela Piskernik, »Zgodovina prizadevanj za ustanovitev Triglavskega narodnega parka«, *Varstvo narave*, št. 1, str. 12.

320 Piskernik, »Zgodovina prizadevanj za ustanovitev Triglavskega narodnega parka«, str. 19.

321 Peter Skoberne, »Alfonz Pavlin – vez med Belarjem in Spomenico«, *170-letnica rojstva Alfonza Paulina [Elektronski vir] = 170th anniversary of Alfonz Paulin birth*, (Ljubljana: Botanični vrt Univerze v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, 2023), str. 118 in Praprotnik, »Botaniki, njihovo delo in herbarijske zbirke praprotnic in semen v Prirodoslovnem muzeju Slovenije«, str. 311.

supina). Na Velem polju je našel rjavo deteljo ali rjavega trolista (*Trifolium badium*), z območja Snežnika lepničevolistnega grintavca (*Scabiosa silenifolia*) in v okolici Krškega denimo rumeno pivino (*Chlora perfoliata*).³²² Med zaščitena območja je uvrstil Ljubljansko barje in Krakovski gozd, med rastlinami pa floro na Kredarici in pod vznožjem Triglava, blagajev volčin (*Daphna Blagayana*), kranjski jeglič (*Primula Carniolica*), planiko (*Leontopodium alpinum*), rumeni svišč (*Gentiana lutea*), Froelichov svišč (*Gentiana Fröblichii*), rogate mačehe ali rogate vijolice (*Viola cornuta*), Zoisovo vijolico (*Viola Zoisii*), alpsko možino (*Eryngium alpinum*) in srebrno krvomočnico (*Geranium argenteum*).³²³ Kot vidimo, so na Pavlinovem seznamu zaščitениh rastlin številne taka, ki so še danes zaščitene, denimo planika, Zoisova vijolica ali Froelichov svišč.³²⁴

Čeprav je v ospredju tega poglavja odnos DuOeAV do varovanja rastlin, naj zapišemo, da je bil SPD pred prvo svetovno vojno prav tako aktiven v tej smeri. Tako je na zboru Osrednjega društva v Ljubljani načelnik dr. Fran Tominšek³²⁵ leta 1913 pozdravil akcijo v zvezi z varstvom planinske flore in hkrati obljubil, »da se bode Osrednji odbor vsekakor resno baval s to zadevo in stopil rade volje v stik z Muzejskim društvom in z deželno vlado ter deželnim odborom, da se doseže čimpreje zakonito varstvo planinske flore, takisto upa, da se v kratkem ustanovi na primer nem mestu planinski vrt«. ³²⁶ SPD je opazil, kako turisti uničujejo planinsko cvetje ter da zlasti s Koroškega prihajajo ljudje, ki odnašajo iz Karavank kar cele koše planik. Društvo se je zavzelo za prepoved prodaje teh rastlin na trgu. Kot lahko še izberemo iz poročila za leto 1912, je društvo že sprožilo akcijo za deželni zakon, ki bo urejal varstvo planinske flore, ter zanj tudi podalo predlog. Zaradi ugovorov domačinov kot lastnikov zemljišč zakon ni bil sprejet. V društvu so se poleg tega močno zavedali pomena izobraževanja na tem področju, saj bo preprečevanje nasilnega vedenja gorohodcev mogoče preprečiti le z ustrezno vzgojo ljudi.³²⁷

322 Ernest Mayer, »Usoda in vsebina rokopisa A. Pavlina Über botanische Naturdenkmäler in Krain«, *Biološki vestnik: glasilo slovenskih biologov*, 36 (1988), str. 45–46.

323 Prav tam, str. 47–50.

324 Planinska zveza Slovenije, *Narava v gorskem svetu* (Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, Komisija za varstvo gorske narave, 2006), str. 122–127.

325 Fran Tominšek (* 26. 11. 1868, Slatina (Bočna); † 23. 3. 1943, Ljubljana), organizator planinstva. *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi708490/>, pridobljeno 4. 5. 2025. O njegovem življenju gl. Peter Weiss, »Fran Tominšek, rojen v Bočni, planinski funkcionar in pravnik (1)«, *Savinjske novice*, 23. 4. 2021, št. 16, str. 13.

326 »Občni zbor «Slov. planinskega društva», *Slovenec*, 2. 5. 1913, št. 99, str. 4.

327 »Občni zbor osrednjega društva«, *Planinski vestnik*, 1913, št. 7, str. 154–155.

VLOGA TISKA PRI OBLIKOVANJU JAVNEGA MNENJA O ZAŠČITI RASTLIN

Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins

Odnos društva DuOeAV do favne in flore alpskega sveta se zrcali v objavah v njegovem uradnem glasilu *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*. V korpusu omenjenega glasila, dostopnem na straneh *Austrian Literature Online* (ALO),³²⁸ smo najprej preverili pogostnost leksemov varovanje živali (*Tierschutz*), varovanje narave (*Naturschutz*) in varovanje rastlin (*Pflanzenschutz*). Zanimivo je, da se je v vsem času od izhajanja glasila do leta 1914 beseda *Tierschutz* pojavila le enkrat, in sicer leta 1905. To dokazuje, da je bilo težišče zanimanja oziroma prizadevanj društva bolj na strani alpskega rastlinstva.

Leksem *Naturschutz* se je v omenjenem korpusu prvič pojavil leta 1903. Šlo je za obvestilo o članku *Naturschutz* avtorja Adolfa von Guttenberga iz časopisa *Deutsche Alpenzeitung*,³²⁹ o katerem bomo še pisali. Iz leta 1904 je besedo najti v obsežnem dopisu o glavnem zasedanju društva Verein zum Schutze und zur Pflege der Alpenpflanzen.³³⁰ Z omenjenim leksemom je

328 *Austrian Literature Online*, literature.at/ftsearch.alo?ccroot=1026764&quicksearch=true&que, pridobljeno 25. 6. 2024.

329 A. E. Guttenberg, »Über Naturschutz«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1903, št. 21, str. 274.

330 »Die Hauptversammlung des Vereins zum Schutze und zur Pflege der Alpenpflanzen, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1903, št. 19, str. 235.

povezan tudi poziv podružnice DuOeAV Breslau za pospeševanje urejanj naravnih parkov iz leta 1910.³³¹

Leta 1910 se leksem *Naturschutz* večkrat pojavi v kontekstu tovrstnih prizadevanj na Bavarskem,³³² v daljšem članku *Der künftige ‚Nationalpark‘ der Schweiz, ein Vorbild für die übrigen Alpenländer*³³³ in v dopisu dunajskih mestnih oblasti, ki so prepovedale prodajo nekaterih rastlin s koreninami (med drugim encijanov, orhidej, primul) ter o oskrbovanju šolskih vrtov z rastlinami iz osrednjega šolskega vrta v bližini Dunaja.³³⁴

Od vseh treh leksemov se *Pflanzenschutz* (zaščita rastlin) v korpusu osrednjega glasila društva DuOeAV pojavi najprej, in sicer že leta 1884 v zvezi z društvom za zaščito rastlin iz Ženeve.³³⁵ Leta 1885 je bilo besedo najti v poročilu o knjigi *Les Plantes des Alpes* znanega švicarskega avtorja in direktorja parka Jardin alpin d'acclimatation Henryja Correvona, ki je izšla istega leta.³³⁶ V besedilu je bila ob podrobni predstavitvi knjige zapisana tudi kritika na račun napačnih opisov kemičnih lastnosti alpskih tal in netočnih časovnih podatkov glede začetkov gojenja alpskih rastlin iz semen.

Leta 1886 lahko beremo o zanimivi nameri kraja Tiers na južnem Tirolskem: izkopavanje ukoreninjenih alpskih rastlin v večjih količinah na vseh občinskih alpskih pašnikih se naj bi poslej kaznovalo z denarjem (10 fl) ali z 48-urnim pridržanjem.³³⁷

331 »Förderung des Naturschutzes«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1910, št. 24, str. 296.

332 »Schutz der Alpenflora in Bayern«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1910, št. 1, str. 11.

333 Von Guido Sautter, »Der künftige ‚Nationalpark‘ der Schweiz, ein Vorbild für die übrigen Alpenländer«, *Mitteilung des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1910, št. 7, str. 85–88.

334 »Verkaufsverbot für Pflanzen«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1910, št. 16, str. 196.

335 »Der Schutz der Alpenflora. Der Verein für den Pflanzenschutz«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1884, št. 6, str. 212–213.

336 »*Les Plantes des Alpes*«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1885, št. 11, str. 128. Henry Correvon (* 15. 8. 1854, Yverdon; † 5. 11. 1939, Herisau) švicarski pisatelj in vrtni arhitekt, ki je ustvaril številne alpske vrtove. Martine Piguet, »Correvon, Henry«, *Historisches Lexikon der Schweiz*, <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/032436/2005-08-11/>, pridobljeno 27. 6. 2024.

337 »Verschiedenes«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1886, št. 11, str. 129.

Leksem se je po pričakovanjih pogosto pojavljal v rednih poročilih delovanja društva Verein zum Schutze und zur Pflege der Alpenpflanzen³³⁸ in leta 1912 tudi v poročilu generalnega zasedanja društva DuOeAV.³³⁹ Leta 1903 beremo o nameri, da bi vse planinske koč in alpske doline opremili s »pri-
vlačnimi tablami iz stisnjenega kartona, na katerih je na črni podlagi z lič-
nimi belimi črkami pisalo: ‚Varujte planiko in ostalo alpsko floro!‘«. Ob tem
je društvo prosilo vse prijatelje Alp, naj preprečijo trganje nespodobno veli-
kih količin alpskega cvetja in še zlasti preprečijo izkopavanje ali odnašanje
takšnih rastlin s koreninami. Oskrbniki koč naj bi table postavili na vidno
mesto, vsi ljubitelji narave pa naj bi v njih videli dobronamerno opozorilo.³⁴⁰
V letu 1902 so izdelali 1000 plakatov, ki so takratne gorohodce spodbujali
k varovanju alpskih rastlin. Te plakate so nato razdelili po številnih kočah v
dolinah na območju Alp.³⁴¹

Leksem *Pflanzenschutz* se je v osrednjem glasilu društva DuOeAV v zvezi z
Društvom za varovanje in gojenje alpskega cvetja pojavljal še v različnih pre-
povedih in pozivih. Slednji so gorohodce opominjali na zastavljene cilje dru-
štva, hkrati pa so bralce naprošali za podporo. Tovrstne opomnike je osrednje
glasilo navadno objavljalo pred začetkom sezone gorohodcev.³⁴²

Pozive k varovanju rastlin so v obravnavanem glasilu objavljale tudi po-
družnice DuOeAV. Tako lahko na primer že leta 1891 zasledimo poziv

338 Nekaj objav: »Bericht über die Entstehung der Idee der Schaffung eines ‚Vereins zum Schütze und zur Pflege der Alpenpflanzen‘ und über die Thätigkeit des provisorischen Ausschusses«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1900, št. 16, str. 190–192.

»Die Hauptversammlung des Vereins zum Schutze und zur Pflege der Alpenpflanzen«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1906, št. 23, str. 290.

»Ergebnisse der Tätigkeiten des Vereins zum Schutze und zur Pflege der Alpenpflanzen«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1903, št. 12, str. 149.

K. Schmolz, »Das erste Dezennium der Tätigkeit des Vereins zum Schütze und zur Pflege der Alpenpflanzen«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1911, št. 10, str. 121–123.

339 »Verhandlungsschrift der 43. (39.) Hauptversammlung des D. u. Ö. Alpenvereins«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1912, št. 20, str. 261 in »Bericht über die 12. Hauptversammlung des Vereins zum Schütze der Alpenpflanzen (E. V.) zu Graz am 9. September 1912«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1912, št. 21, str. 275–276.

340 »Schutz dem Edelweiß«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1903, št. 24, str. 294.

341 »Vereins-Angelegenheiten«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1904, št. 19, str. 235.

342 »Schutz der Alpenflora!«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1908, št. 11, str. 153.

Celovške podružnice (Section Klagenfurt) deželnim oblastem, naj pri razvoju »tujkega prometa« poskrbijo tudi za ustrezno zaščito narave, flore in živalskega sveta.³⁴³

V osrednjem listu društva DuOAV najdemo tudi pozitiven odziv na članek *Schutz den Alpenpflanzen* objavljenega v *Touristen Zeitung*.³⁴⁴ Društvo OeTC je z objavo želel pozvati vse »prijatelje Alp za učinkovit boj proti izumiranju alpske flore s preprečitvijo kupovanja cvetja pri trgovcih na železniških postajah in v turističnih krajih«. Realizacija tega bi pomenila zelo pomemben korak naprej v prizadevanjih za zaščito »očarljive« alpske flore pred njenim postopnim izumiranjem. Alpski svet je namreč vsako leto obiskalo ogromno število ljudi, kar za naravo gotovo ni pomenilo nič dobrega. Pričujoč odziv DuOeAV lepo dokazuje prizadevanja tudi drugih takratnih planinskih društev na področju zaščite alpskega cvetja.

Leksem *Pflanzenschutz* se pojavlja še v zvezi z zakoni, ki so prepovedovali trgovanje s planiko in encijanom.³⁴⁵ Iz objav uradnega lista društva so bralci lahko izvedeli tudi nekaj o italijanskem društvu za zaščito cvetja in gozdov Pro Montibus.³⁴⁶

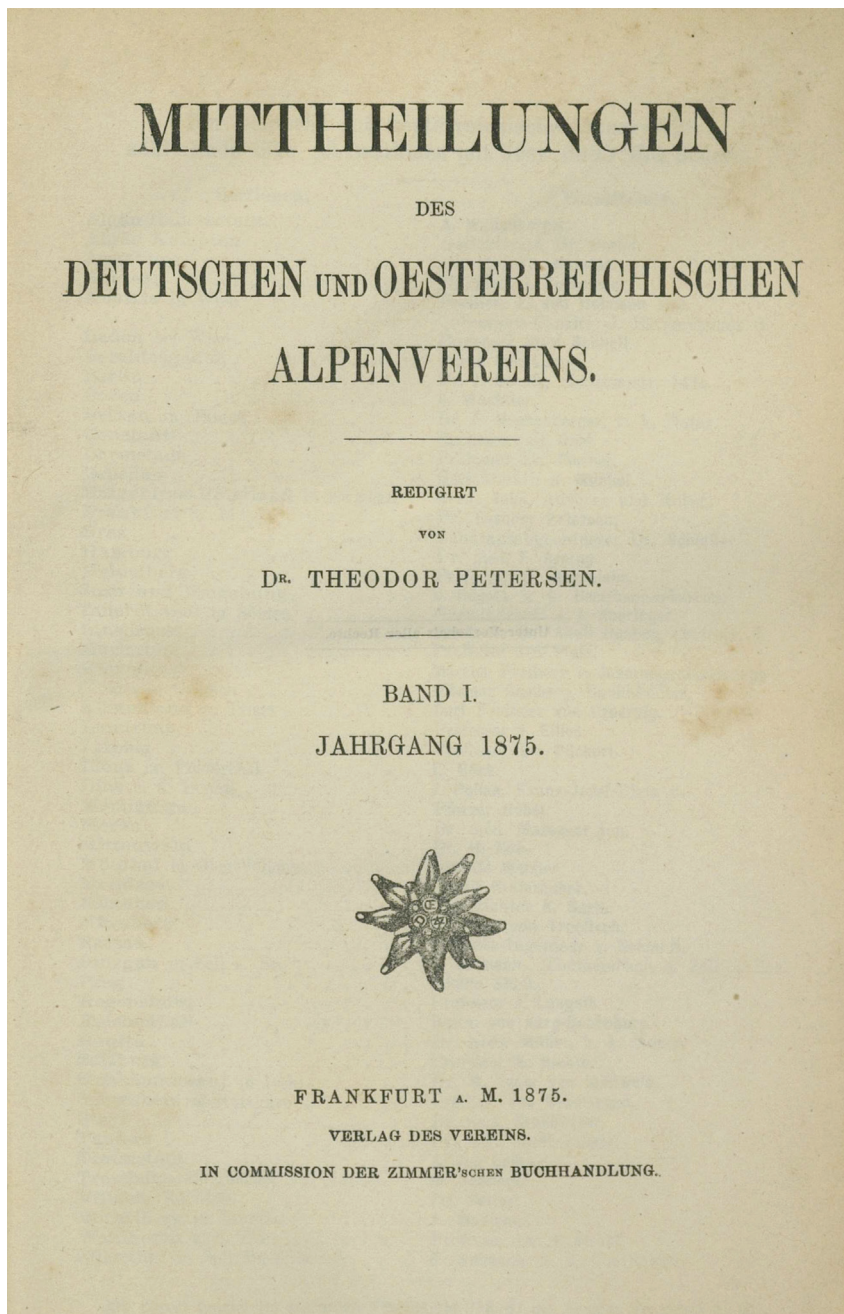
Povsem pričakovano je bilo, da se je glasilo društva DuOeAV pozitivno odzvalo na prizadevanje Društva za varovanje in gojenje alpskih rastlin, saj ga je delno tudi financiralo. Objave letnih poročil društva in ostali prispevki v *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins* so gotovo doprinesli k ozaveščanju na področju varovanja (zlasti) alpskega cvetja. Ker je vsak član DuOeAV prejel društveno glasilo in ker število članov v takratnem slovenskem prostoru ni bilo majhno, je bila prisotnost tega zavedanja in vedenja pri nas – in to ne le v vodstvenih odborih podružnic – torej dokaj razširjena. Nenazadnje je tak vtis nastal tudi ob pregledu takratnega širšega tiska v monarhiji.

343 »Zur Hebung des Fremdenverkehrs in Kärnten.«, *Mittheilung des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1891, št. 3, str. 39.

344 »Schutz den Alpenpflanzen«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1909, št. 12, str. 161.

345 »Schutz dem Edelweiss.«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenverein*, 1901, št. 14, str. 173, »Schutz des Edelweiss«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1881, št. 9, str. 295.

346 »Pro Montibus«. Italienische Gesellschaft zum Schütze der Alpenpflanzen und des Waldes«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1900, št. 3, str. 32.

Slika 16: *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1875, naslovnica prve številke

Obravnava naravovarstvenih tem in varovanja rastlin v širšem tisku

Kot uvod v pregled širšega tiska v obravnavanem obdobju smo v celotnem korpusu Avstrijske nacionalne knjižnice analizirali frekvenco pojavljanja leksema *varstvo narave* (*Naturschutz*). V obdobju 1850–1892 se je ta termin pojavil dvajsetkrat, med letoma 1893 in 1900 je bilo zabeleženih 31 pojavitev, med letoma 1901 in 1913 pa kar 721, pri čemer jih je bilo zgolj v letu 1913, tik pred izbruhom prve svetovne vojne, kar 240. Takšna rast ni nepričakovana, saj odraža vedno bolj očitne posledice prehoda iz agrarne v industrijsko družbo. Zlasti v prvih desetletjih 20. stoletja je tematika zaščite naravnih dobrin presegla okvire posameznih entuziastov in postajala vse bolj prisotna tudi v širši javnosti ter v institucionalnih in političnih razpravah.

Tako kot pri pregledu tiska o živalih je tudi pri iskanju omenjenega leksema prihajalo do nepravilnosti, saj umetna inteligenca večkrat ni mogla pravilno razbrati zapisanega. Pogosto je bilo opaziti zamenjavo pri leksemih *Naturschutz* z *Naturschatz* (naravni zaklad). Napako smo denimo zaznali tako pri madžarskem časopisu *Pester Lloyd*³⁴⁷ kot pri *Neues Wiener Tagblatt*.³⁴⁸

V omenjenem korpusu smo želeli preveriti tudi pogostnost pojava leksema *zaščita rastlin* (*Pflanzenschutz*), ki se je po pričakovanjih začel pojavljati pozneje, in sicer po letu 1875. V celotnem obdobju 1875–1913 je poizvedba dala 1165 rezultatov, od tega jih je bilo kar 738 v obdobju 1875–1908. Prvič se je leksem pojavil v graškem tedniku *Vorstadt-Zeitung* jeseni leta 1875, a v popolnoma drugačnem kontekstu. V kratkem zapisu so se namreč bralci lahko seznanili z ukrepi, ki varujejo rastline pred škodljivimi insekti in glivami.³⁴⁹ Slednje nas ponovno opozarja na kritično interpretacijo dobljenih rezultatov. Številke so navedene zgolj za občutek in približno predstavijo o vse večjem zavedanju pomena te problematike v takratni družbi. Kot smo že zapisali, se korpus besedil spletne knjižnice z digitalizacijo novih časopisov ves čas tudi dopolnjuje in širi, kar dodatno kliče k previdnosti.

347 J-i, »Chemnitz«, *Pester Lloyd*, 17. 6. 1855, št. 140, nepaginirano, »Der Geschäftsgang im Jahre 1883«, *Pester Lloyd*, 3. april 1884, št. 93, nepaginirano.

348 »Czernowitz«, *Neues Wiener Tagblatt (Tages-Ausgabe)*, št. 127, str. 4.

349 »Pflanzenschutz«, *Vorstadt-Zeitung*, 28. 10. 1875, št. 118, str. nepaginirano. *Vorstadt-Zeitung* je v obdobju od 1874 do 1881 tedensko izhajal v Gradcu. *Österreichische Nationalbibliothek*, https://anno.onb.ac.at/info/vsz_info.html, pridobljeno 1. 7. 2024.

Leksem *nega rastlin* (*Pflanzenpflege* – v nasprotju s *Pflanzenschutz*) se je v obdobju 1909–1913 pojavil 427-krat, najbolj pogosto leta 1909, in sicer v kar 109 objavah.³⁵⁰ Kljub sicer ne prav točnim podatkom, nam številke vendarle omogočajo vpogled v vse pogostejše prizadevanja za zaščito narave, v tem primeru rastlin, v časopisnem prostoru, kar je zagotovo posledica širšega premika v družbeni zavesti. Še zlasti intenzivno je bilo to ponovno opaziti v začetku 20. stoletja. Iz pridobljenih rezultatov namreč izhaja, da se je leksem v obdobju 33 let (1875–1908) pojavil 738-krat, medtem ko se je samo v obdobju petih letih (1909–1913) več kot štiristokrat. Kot smo že zapisali se je z zaostrovanjem družbenopolitičnih razmer in z izbruhom prve svetovne vojne uredniška pozornost tiska preusmerila predvsem k človeku in njegovemu položaju v vojni realnosti. Tematike, povezane z naravo in njenim varstvom, so s tem postopoma izgubile svojo prisotnost v javnosti ter bile potisnjene na obrobje medijskega zanimanja.

Objave o zaščiti rastlinskega sveta so bile v tisku obravnavanega časa torej relativno pogoste in mnogokrat prepletene z varovanjem okolja v širšem smislu, vključeno z varovanjem živali. Nenazadnje tudi na začetku dela citirani dekalog vključuje tako skrb za rastline kot živali. Tudi v poročilu o 9. mednarodnem kongresu za zaščito živali iz leta 1883, objavljenem v časopisu *Das Vaterland* in tudi drugod,³⁵¹ je bilo zato sprejetje odloka o »zavezujoči in častni nalogi«³⁵² društev za zaščito živali, da skrbijo tudi za zaščito cvetja, povsem logična posledica.³⁵²

Pričakovano so bili prispevki o zaščiti planinskega cvetja precej pogosti v planinskih časopisih. Nekaj objav iz slovenskega *Planinskega vestnika* kot uradnega glasila SPD smo že omenili, za vtis pa jih navedimo še nekaj. Med drugim je opozarjal pred brezobzirnim »postopom proti naravnim krasotam«³⁵³ in je rešitev za to videl v sprejemu posebnih zakonov.³⁵³ Slovenske bralce je zato denimo seznanjal o zakonih, ki so prepovedovali trganje rož s koreninami.³⁵⁴

350 Österreichische Nationalbibliothek, <https://anno.onb.ac.at/anno-suche/simple?query=pflanzenschutz>, pridobljeno 1. 7. 2024.

351 »Thierschutz-Kongreß«, *Prager Abendblatt*, 11. 9. 1883, št. 207, nepaginirano. *Prager Abendblatt* je izhajal v Pragi ob delavnikih v obdobju 1867–1918. Österreichische Nationalbibliothek https://anno.onb.ac.at/info/pab_info.html, pridobljeno 2. 5. 2025.

352 »Thierschutz-Congreß«, *Das Vaterland*, 10. 9. 1883, št. 248, str. 3. *Das Vaterland*, časopis s podnaslovom *Zeitung für die österreichische Monarchie*, je izhajal na Dunaju v obdobju 1860–1911. Österreichische Nationalbibliothek https://anno.onb.ac.at/info/vtl_info.html, 2. 5. 2025.

353 »Varstvo flore v okrožju Snežnika«, *Planinski vestnik*, 1911, št. 5, str. 90–91.

354 »V varstvo planinske flore«, *Planinski vestnik*, 1904, št. 1, str. 13.

Vestnik je objavljala tudi informacije o ustanavljanju planinskih vrtov.³⁵⁵ Leta 1905 je s tem v zvezi poročal o 29 planinskih vrtovih po Evropi, in sicer 7 v Franciji Italiji in Švici, 6 v Avstro-Ogrski in 2 na Bavarskem.³⁵⁶ Varovanje okolja se je pojavljalo tudi v kontekstu drugih člankov. Tako denimo v daljšem članku o turistikah med drugim najdemo močan poziv vsem turistom k obzirnemu ravnanju z naravo.³⁵⁷

Podobno kot pri varovanju živali, pa zapisov o zaščiti alpskega cvetja ne najdemo le v tematskih, specializiranih časopisih, ampak tudi v bolj splošnih. Pri objavi desetih zapovedi smo že omenili *Münchner neueste Nachrichten*, ki je tudi sicer objavil vrsto prispevkov na to temo, in to s precej zgovornimi naslovi. Kot primer navedimo klic k skrbnemu ravnanju z naravo nekega S v prispevku *Naturschutz*.³⁵⁸

Zapise o varovanju okolja in s tem tudi rastlin najdemo še v *Grazer Volksblatt*,³⁵⁹ *Neue Freie Presse*³⁶⁰ in v *Vorarlberger Landes-Zeitung*.³⁶¹ V *Steirische Alpenpost* pa je bilo med drugim najti tudi objavo o akcijah Avstrijske učiteljske zveze za zaščito živali in rastlin (Österreichischer Lehrerverband für Tier- und Pflanzenschutz).³⁶² Med naštevanjem časopisov s tovrstnimi zapisi s širšega območja monarhije seveda ne gre mimo številnih v osrednjem *Wiener Zeitung*. Tako je na primer leta 1911 pisal o zakonskih določilih v zvezi z zaščito naravnih spomenikov,³⁶³ še pred tem pa poročal s

355 »Planinski vrt«, *Planinski vestnik*, 1901, št. 5, str. 78, »Planinski vrtovi«, *Planinski vestnik*, 1905, št. 5, str. 66.

356 »Planinski vrtovi«, *Planinski vestnik*, 1905, št. 5, str. 66.

357 L. Wölfling, »Nekaj o turistikah«, *Planinski vestnik*, 25. 10. 1895, št. 10, str. 150–151.

358 S. »Naturschutz«, *Münchner neueste Nachrichten*, 4. 6. 1909, št. 257, str. 2.

359 »Pflanzenschutz«, *Beilage zu Nr. 279 des 'Grazer Volksblatt' vom 4. 12. 1890*, *Grazer Volksblatt* 4. 12. 1890, št. 279, nepaginirano. *Grazer Volksblatt* je izhajal dnevno v Gradcu v obdobju 1868–1939. *Österreichische Nationalbibliothek*, https://anno.onb.ac.at/info/gre_info.html, pridobljeno 1. 11. 2024.

360 »Eine Auskunftstelle für Pflanzenschutz«, *Neue Freie Presse*, 20. 7. 1896, št. 11460, str. 6. *Neue Freie Presse* je dnevno izhajal na Dunaju v obdobju med 1864 in 1939. *Österreichische Nationalbibliothek*, https://anno.onb.ac.at/info/nfp_info.html, pridobljeno 1. 11. 2024.

361 »Alpengarten der schweizerischen Gesellschaft für Pflanzenschutz«, *Vorarlberger Landes-Zeitung*, 6. 10. 1898, št. 227, nepaginirano. *Vorarlberger Landes-Zeitung* je izhajal dnevno v Bregenzu v obdobju med 1863 in 1938. *Österreichische Nationalbibliothek*, https://anno.onb.ac.at/info/vlz_info.html, pridobljeno 1. 11. 2024.

362 »Schulspende«, *Steirische Alpenpost*, 17. 8. 1912, št. 33, str. 3. *Steirische Alpenpost* je sprva izhajal tedensko, nato dvakrat tedensko v Bad Aussee (1885–2000). *Österreichische Nationalbibliothek*, https://anno.onb.ac.at/info/apt_info.html, pridobljeno 1. 7. 2024.

363 Karl Giannoni, »Das österreichische Denkmalschutzgesetz«, *Wiener Zeitung*, 30. 3. 1911, št. 73, str. 10.

kongresa o varstvu živali, na katerem so govorili tako o zaščiti živali, kot rastlin.³⁶⁴ O istem dogodku sta poročala še *Prager Blatt*³⁶⁵ in *Wiener Landwirtschaftliche Zeitung*,³⁶⁶ v katerem tudi sicer pogosto najdemo novice na temo varovanja okolja.

Iz takratnega slovenskega prostora gre med splošnimi časopisi omeniti osrednji *Laibacher Zeitung*, ki je leta 1895 objavil apel *Schutz der Alpen!*, v katerem je neimenovani avtor zavzeto pozival k varovanju okolja.³⁶⁷ Zapis je bil objavljen v nemškem časopisu, ki je bil usmerjen predvsem k meščanskemu bralstvu, s čimer je uspešno nagovorila ciljno publiko. Pripadniki tedanjega meščanstva so namreč predstavljali prevladujočo skupino takratnih gorohodcev, saj so imeli za to obliko prostočasne dejavnosti na voljo tako interes, prosti čas kot tudi ekonomske zmožnosti. Poleg tega je bil časopis povezan z društvom DuOeAV, ki je v tem obdobju vse pogostejše opozarjala na negativne posledice množičnega obiskovanja gora. S porastom števila obiskovalcev so se namreč začeli kazati tudi znaki uničenja gorskega okolja.

Slovenski bralci so o zaščiti okolja brali tudi v časopisu *Slovenec*. Tik pred izbruhom vojne je objavil poročilo občnega zbora SPD, v katerim med drugim lahko beremo o skrbi za planinsko rastje, saj je »treba kaj ukreniti za varstvo planinske flore, ker ji žuga pogin. Umestno bi bilo, da bi S. P. D. v sporazumu z muzejskim društvom vplivalo na tržno nadzorstvo, da bi osobito prodajo redkih rastlin na ljubljanskem trgu preprečilo ali vsaj omejilo.«³⁶⁸

Ker smo v precejšnji meri pregledovali zapise v nemškem jeziku, naj za konec omenimo prevajalca, a tudi naravoslovca in pedagoga Ivana Tuška, saj velja za utemeljitelja slovenskega botaničnega besedišča.³⁶⁹ Iz nemščine je leta 1875 prevedel obsežno delo naravoslovca in pedagoga Friedricha Karla Ludwiga

364 »Thierschutzverein«, *Wiener Zeitung*, 10. 9. 1883, št. 207, str. 2.

365 »Thierschutzverein«, *Prager Blatt*, 11. 9. 1883, št. 207, nepaginirano. *Prager Blatt* je izhajal dnevno v Pragi v obdobju 1867–1918. *Österreichische Nationalbibliothek*, https://anno.onb.ac.at/info/pab_info.html, pridobljeno 1. 11. 2024.

366 »Neunter internationaler Tierschutzcongreß«, *Wiener Landwirtschaftliche Zeitung*, 15. 9. 1883, št. 74, str. 585.

367 »Schutz der Alpen!« *Laibacher Zeitung*, 24. 7. 1895, št. 167, str. 1453.

368 »Občni zbor ‚Slov. planinskega društva‘«, *Slovenec*, 2. 5. 1913, št. 99, str. 4.

369 Ivan Tušek (*13. 8. 1835, Martinji vrh (Škofja Loka); † 10. 3. 1877, Ljubljana), naravoslovec, pisatelj. *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi738872/>, pridobljeno 11. 8. 2022.

Schödlerja *Botanika z 240 podobami*.³⁷⁰ Za potrebe šolstva je prevajal učbenike³⁷¹, pisal pa je med drugim tudi članke v slovenščini, ki jih je objavljajal *Slovenski glasnik*.³⁷²

Kratek pregled časopisnih virov kaže, da varstvo narave v obravnavanem obdobju ni bila omejena zgolj na občasne ali površinske omembe oziroma zapise. Zlasti v letih pred začetkom prve svetovne vojne so časopisi redno objavljali prispevke, ki so problematizirali to tematiko, opozarjali na aktualne izzive, predlagali možne rešitve ter poročali o uspešno izvedenih ukrepih na področju varovanja rastlinskih vrst. V kontekstu današnjih razmer lahko ugotovimo, da so časopisne objave iz obravnavanega obdobja v svojem bistvu nagovarjale teme, ki ostajajo relevantne tudi danes. Vsebina več kot sto let starih zapisov pogosto vzbuja asociacije na temeljna vprašanja sodobnega sveta. Pri tem se seveda nanašamo predvsem na osnovne idejne usmeritve in načine reševanja problematike, saj so sodobne razmere bistveno kompleksnejše, tako tehnološko kot družbeno. Zato aktualnih rešitev ne gre več iskati zgolj v prepovedi trgiranja ali izkopavanja rastlin, temveč bi bilo potrebno pristop zastaviti širše in sistemsko.

370 Friedrich Karl Ludwig Schödler (avtor) | Tušek, Ivan (prevajalec), *Botanika z 240 podobami*. Poslovenil Ivan Tušek (Ljubljana: Matica slovenska, 1875). Friedrich Karl Ludwig Schödler (* 25. 2. 1813, Dieburg; † 28. 4. 1884, Mainz), pedagog, naravoslovec. *Allgemeine Deutsche Biographie* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1891), zv. 32, str. 213.

371 Denimo *Priradopsis rastlinstva s podobami: za spodnje razrede srednjih šol* / izdelal Alojzij Pokorny; poslovenil Ivan Tušek (V Ljubljani: založila in na svetlo dala Matica slovenska (v Pragi: H. Mercy), 1872).

372 Ivan Tušek, »O čarovnih zeliščih«, *Slovenski glasnik*, 1. 2. 1863, št. 2, str. 51–55, *Slovenski glasnik* 1. 3. 1863, št. 3, str. 78–84, *Slovenski glasnik* 1. 4. 1863, št. 4, str. 117–125, str. 1. 6. 1863, št. 6, 170–171.

ZAKLJUČEK

Posamezni ukrepi s področja varovanja narave so znani že pred drugo polovico 19. stoletja, še bolj pa so se izrazili ob izteku stoletja. Takratni slovenski prostor v teh ozirih ni zaostajal. Razlog za to je v skrbnih prizadevanjih nekaterih botanikov, katerih delo je odmevalo globoko v prostor monarhije. Njihov trud se je na Slovenskem udejanjal na različne načine, kar posredno kaže na dojemljivost oziroma odprtost tega prostora do novih gibanj iz širšega evropskega konteksta ter hkrati s tem tudi njegovo vpetost v to območje.

Prizadevanja za zaščito rastlinskega sveta segajo globoko v 19. stoletje, z ustanavljanjem planinskih društev, v drugi polovici 19. stoletja pa se je to gibanje vse bolj krepilo in širilo. Dokaz za to so poleg številnih objav v širokem in raznovrstnem spektru takratnega tiska tudi društva, katerih edina naloga je bila prav to: zaščititi (gorsko) rastlinstvo. V okviru teh društev so za uresničitev zastavljenih ciljev potekale konkretne akcije na terenu. Pri tem gre izpostaviti ustanavljanje alpskih vrtov, zaščito naravnih spomenikov in široko informiranje prebivalstva. Vsa ta prizadevanja so tudi po zaslugi članov DuOeAV segla v takratni slovenski prostor. Ob tem gre izpostaviti delovanje Albina Belarja, ki je bil v prostoru severno od Karavank sicer precej bolj znan kot seizmolog, a si je prizadeval tudi na področju varovanja okolja na takratnih slovenskih tleh. Danes velja za idejnega očeta Triglavskega narodnega parka, edinega tovrstnega v Sloveniji. Ob njem seveda ne gre pozabiti na številne druge botanike, ki so delovali v takratnem slovenskem prostoru. Z odkritji in prizadevnostjo so si pridobili sloves daleč onkraj Karavank, posledično pa se je z njihovimi uspehi in slovesom širilo poznavanje tega prostora in hkrati krepila njegova vpetost v

širši evropski prostor. Pri tem je šlo hkrati še za pretok ne le političnih, temveč tudi kulturno-družbenih idej v prostor južno od Karavank.

Raznolikost časopisnih publikacij ter visoka številčnost objav, povezanih z zaščito narave v obravnavanem obdobju, pričata o širokem geografskem prostoru, v katerem je bilo okoljsko zavedanje že razmeroma dobro uveljavljeno. Prisotnost teh vsebin v številnih regijah kaže na zgodnjo razširjenost idej o varstvu naravnega okolja in na njegovo prepoznavnost v različnih družbenih in kulturnih kontekstih.

III. DEL

TURISTIČNO DRUŠTVO PRIJATELJEV PRIRODE

Pri pregledu zgodovine (organiziranih) prizadevanj za varovanje okolja ne gre pozabiti na še danes precej aktivno Turistično društvo prijateljev prirode (Tourister Verein Naturfreunde), ki je imelo na Slovenskem, podobno kot planinska društva, pomembno vlogo. Gre za društvo, morda sicer bolj znano v ozkih planinskih krogih, katerega podružnice (t. i. lokalne skupine, *Ortsgruppe*) so na prelomu iz 19. v 20. stoletje zaznamovale tudi naš prostor.

Kot zapisano v uvodnih poglavjih, je k ozaveščanju o bogastvu in vrednosti naravnih spomenikov ter o pomembnih učinkih narave nasploh prispevalo širše družbeno dogajanje. Pojavi različnih bolezni, denimo tuberkuloze,³⁷³ v osemdesetih letih 19. stoletja so okrepili zavedanje o pomenu čistega zraka in vode. Kot je zapisal Elim Henry,³⁷⁴ avtor knjige o dobrem počutju v večjih mestih z začetka sedemdesetih let 19. stoletja, brez njiju velemesta ne bodo

373 O tuberkulozi na Slovenskem gl. Zvonka Zupanič Slavec, *Tuberkuloza: kuga 19. in 20. stoletja na Slovenskem: na primeru sanatorija Golnik 1921–1998* (V Ljubljani: Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete: Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije; Golnik: Bolnišnica = Ljubljana: Institute for History of Medicine, Faculty of Medicine: Slovenian Scientific Society for the History of Health Culture; Golnik: University Clinics of Respiratory and Allergic Diseases, 2009).

374 D'Avigdor, Elim Henry (* 9. 3. 1841, Nica; † 9. 2. 1895, London), inženir, pisatelj (psevdonom Wanderer). *Jewish Encyclopedia*, <https://jewishencyclopedia.com/articles/2169-avigdor-elim-d>, pridobljeno 22. 5. 2024. Elim Henry D'Avigdor, *Das Wohlbefinden der Menschen in Grosstädten: mit besonderer Rücksicht* (Wien: Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn, 1874).

preživela. V monarhiji so leta 1881 ustanovili Družbo za zdravstveno varstvo (Gesellschaft für Gesundheitspflege). Leto ustanovitve je sovpadalo z odkritjem klice za tuberkulozo Roberta Kocha,³⁷⁵ kar je interes do gibanja oziroma dihanja na svežem zraku še poglobilo. V takratnem slovenskem prostoru je to med drugim izpostavljala *Planinski vestnik*, ki je, sklicujoč se na izsledke medicinskih raziskav, zlasti starejšim priporočal bivanje v naravi, tudi v »višavah«. Pri tem je bil poudarek na vztrajnosti oziroma redni vadbi, saj slaboten a vaje delavec v istem času in zlahka nacepi več drv kot »nevajenec«.³⁷⁶

Omenjeni tokovi so vse pogostejše prodirali tudi do najmanj plačanih. Tako je prišlo do sprememb na področju njihovega nezgodnega in zdravstvenega zavarovanja. Leta 1887 je bil sprejet zakon o obveznem nezgodnem zavarovanju za tovarniške delavce v avstrijski polovici habsburške monarhije, napisan po Bismarckovem zgledu iz leta 1883. Naslednjega leta so sprejeli še zakon za bolniško zavarovanje. V Prekmurju, kjer so veljali ogrski predpisi, so enake predpise uvedli leta 1891. Socialno zavarovanje delavcev za onemoglost, starost in smrt v Avstro-Ogrski ni bilo splošno sprejeto, pokojninsko pa so bili zavarovani le rudarji od leta 1854, železničarji od leta 1874 in nameščenci od leta 1906.³⁷⁷

Konec 19. stoletja so zahteve po 8-urnem delavniku vse glasneje prihajale tudi s strani zdravnikov, med njimi je bil družbeno angažiran zlasti Viktor Adler.³⁷⁸ Čeprav je izhajal iz višjega srednjega razreda, je bil liberalnih nazorov in v začetku aktiven v nemškem nacionalističnem taboru. Zaradi izkušenj z delavskim razredom, ukvarjanjem z marksizmom in socialdemokratskimi stališči se je razvil v uglednega voditelja avstrijske socialne demokracije. S svojo karizmo in sposobnostjo prepričevanja ljudi v kompromise je leta 1889 uspel združiti različne tokove avstrijskega delavskega gibanja. Leta 1886 je z očetovo dediščino na Dunaju ustanovil tednik *Gleichheit*, politični časopis, v katerem

375 Heinrich Hermann Robert Koch (* 11. 12. 1843, Clausthal; † 27. 5. 1910, Baden-Baden), nemški zdravnik in mikrobiolog. *Stevenson L. G. Encyclopædia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Robert-Koch>, pridobljeno 20. 5. 2024.

376 K. Chodunsky, A. Švigelj, »Turistika in zdravje«, *Planinski vestnik*, 1908, št. 3, str. 40, 42.

377 Zvonka Zupanič Slavec, »120 let zdravstvenega zavarovanja pri Slovencih (1889–2009)«, *Zdravniški vestnik: glasilo Slovenskega zdravniškega društva = Slovenian medical journal = journal of Slovenian Medical Association*, 79 (2010) št. 2, str. 173–181) str. 174.

378 Victor Adler (* 24. 6. 1852, Praga; † 11. 11. 1918, Dunaj), zdravnik, žurnalist, avstrijski politik in ustanovitelj Socialnodemokratske delavske stranke. O njem gl. Julius Braunthal: *Victor und Friedrich Adler zwei Generationen Arbeiterbewegung* (Wien: Verlag der Wiener Volksbuchhandlung, 1965), Franz Kreuzer, *Was wir ersehnen von der Zukunft Fernen. Der Ursprung der österreichischen Arbeiterbewegung. Das Zeitalter Victor Adlers* (Wien: Verlag Kremayr & Scheriau, 1988).

je opisoval bedo delavskega razreda.³⁷⁹ Delavstvo je vključeval v svoje politično delovanje, ob tem pa krepil stanovsko zavest, v začetku sicer predvsem z družabnega in kulturnega vidika in vse bolj tudi v skrbi za zdravje. Premočno se je namreč zavedal, da gibanje v naravi, ki je bilo najcenejše in zato dostopno tudi najmanj plačanim, močno pripomore k ohranitvi zdravja.

Verjetno se je v krogih okoli Adlerja gibal tudi Georg Schmiedel učitelj in pobudnik ustanovitve društva Naturfreunde.³⁸⁰ Vneto je zagovarjal kvaliteten pouk, a je hkrati želel otroke naučiti samostojnosti in uporabnosti pridobljenega znanja. Kljub neodobravanju kolegov, tudi nadrejenih, je z otroki večkrat izpeljal številne sprehode in izlete v naravo in pri tem opazoval njene učinke na izboljšanje splošnega počutja otrok.³⁸¹ V njegovem nekrologu lahko preberemo, da je šlo za odličnega in zelo aktivnega pedagoga, med drugim predsednika pedagoške družbe in zagovornika ročnih del.³⁸² Kot učitelj je mladim želel privzgojiti ljubezen do narave, hkrati pa je tudi delavstvu želel približati naravo kot vir, ki krepi in napolnjuje človeka. Z obžalovanjem je gledal na nekoristno zapravljanje prostega časa delavskega razreda, ki je pravzaprav ves ta čas preživel v zakajenih gostilnah in zatohlih kamrah svojih stanovanj. Schmiedel je s svojim delovanjem v njihov vsakdanjik želel prinesiti spremembo in delavce iz teh razmer popeljati v svet narave.³⁸³

Med 22. marcem in 12. aprilom 1895 je Schmiedel v delavskem časopisu *Arbeiter-Zeitung*³⁸⁴ objavil oglas, s katerim je somišljenike pozival k ustanovitvi Turistične skupine (Touristengruppe). Odgovorilo mu je 30 oseb, med drugim

379 Karl R. Stadler, »Victor Adler«, Walter Pollak (ur.). *Tausend Jahre Österreich. Eine Biographische Chronik. Der Parlamentarismus und die beiden Republiken* (Wien: Verlag Jugend und Volk, 1974), str. 50–60. *Gleichheit* je izhajal na Dunaju v obdobju 1897–1934: od leta 1898 dalje s podnaslovom *Sozialdemokratisches Organ*. *Österreichische Nationalbibliothek*, https://anno.onb.ac.at/info/gle_info.html, pridobljeno 24. 5. 2024.

380 Manfred Pils, *Berg frei* (Wien: Verl. für Gesellschaftskritik, 1994), str. 23. Georg Schmiedel, tudi *Georg Schmiedl*, (* 11. 9. 1855, Prostejč (Proßnitz) na Češkem; † 24. 2. 1929, Dunaj), učitelj in pobudnik za ustanovitev društva Naturfreunde. (B(erthold) Unfried: *Schmiedl Georg. Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950* (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1994), zv. 10, str. 330.

381 »Georg Schmiedel«, *Der Naturfreund*, 1925, str. 139–140.

382 »Todesfälle«, *Neue Freie Presse, Morgenblatt*, 26. 2. 1929, št. 23151, str. 6 in »Todesfälle«, *Wiener Zeitung*, 27. 2. 1929, št. 49, str. 2.

383 Pils: *Berg frei*, str. 24.

384 *Arbeiter-Zeitung* je bil delavski časopis, ki je izhajal v obdobju 1889–1985 na Dunaju. *Österreichische Nationalbibliothek*, https://anno.onb.ac.at/info/gle_info.html, pridobljeno 22. 5. 2024.

Josef Rohrauer, njegov oče Alois Rohrauer³⁸⁵ in takrat še študent prava, pozneje pa znani socialistični voditelj in kancler Karl Renner.³⁸⁶ Kot piše Manfred Pils v knjigi *Berg frei*, so Alois Rohrauer, Leopold Happisch³⁸⁷ in Anton Kreutzer spomladi in poleti 1895 napisali statut bodočega društva. Na velikončni ponedeljek 14. aprila 1895 je bil izpeljan prvi izlet na Anninger (675 metrov visok vrh v Dunajskem gozdu), ki se ga je udeležilo 85 žena in moških, študentov, učiteljev ter delavcev vseh poklicev.³⁸⁸

16. septembra leta 1895 se je na ustanovnem sestanku v gostišču Pri zlatem risu (Zum goldenen Luchsen, Neulerchenfeld) na Dunaju zbralo 185 moških in žena, ki so potrdili ustanovitev Turističnega društva ‚Die Naturfreunde‘ (Touristenverein ‚Die Naturfreunde‘). Letna članarina je znašala en goldinar, predsednik je postal omenjeni Alois Rohrauer, po katerem se danes imenuje koča Rohrauerhaus (Ennstalerske Alpe).³⁸⁹

Članarina je za tisti čas bila relativno visoka, če vemo, da je tričlanska družina leta 1896 za preživetje na mesec potrebovala 60–64 goldinarjev. Mesečne mezde pa so različno od panoge znašale med 18–54 goldinarji za ženske in 21–54 za moške.³⁹⁰

Društvo je bilo že dober teden pozneje uradno uvrščeno na seznam dunajskih društev.³⁹¹ Njegove podružnice so začele nastajati kmalu po ustanovitvi, najprej v Gradcu, ki je že 16. julija organiziralo prvi izlet na okoliški hrib Plabutsch (Buchkogel).³⁹²

Statut društva (Slika 17), ki ni bil debela knjižica, je sestavljalo več delov. Poleg prve pomoči in signalnih znakov za klic v sili v vzpetem svetu so bila na 15 straneh opisana splošna določila za delovanja društva (*Statuten des Gesamtvereins*),

385 Alois Rohrauer (* 28. 2. 1843, Spital/Pyhrn (Zgornja Avstrija); † 7. 12. 1923, Dunaj), kovač ustanovitelj društva Naturfreunde. *Wien Geschichte Wiki*, https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Alois_Rohrauer, pridobljeno 22. 5. 2024.

386 Karl Renner, (* 14. 12. 1870, Dolní Dunajovice; Moravska), † 31. 12. 1950, Dunaj), avstrijski pravnik in politik. *Deutsche Biographie*, <https://www.deutsche-biographie.de/sfz105311.html>, pridobljeno 27. 6. 2024.

387 Leopold Happisch (* 1. 4. 1863, Ottakring; † 19. 11. 1951, Dunaj), tiskar, ustanovitelj društva Naturfreunde. *Wien Geschichte Wiki*, https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Leopold_Happisch, pridobljeno 20. 5. 2024.

388 Pils: *Berg frei*, str. 22.

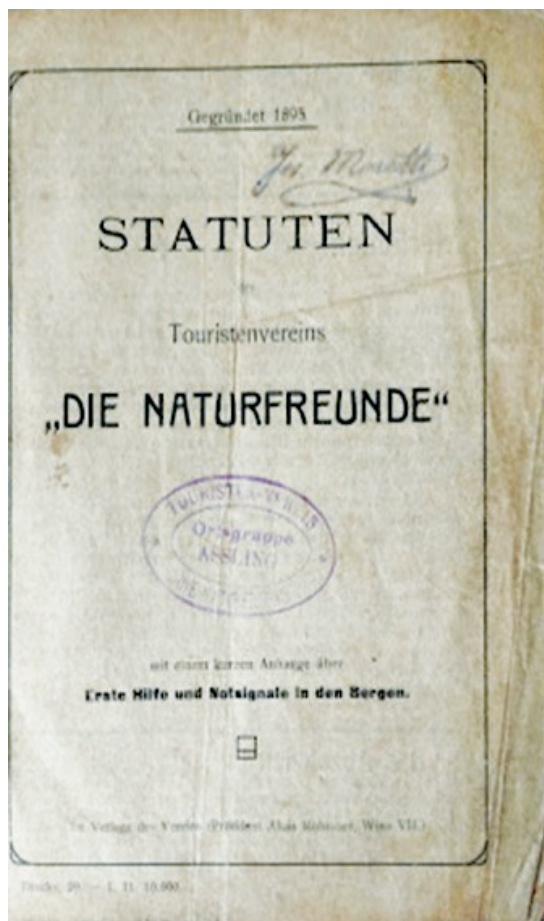
389 *Wien Geschichte Wiki*, https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Alois_Rohrauer, pridobljeno 20. 5. 2024.

390 Pils: *Berg frei*, str. 23.

391 »Vereins- und Versammlungs-Anzeigen«, *Arbeiter-Zeitung*, 25. 9. 1895, št. 263, str. 6.

392 Bichl, »Vom Verein, die Naturfreunde«, *Arbeiterwille*, 13. 7. 1899, št. 28, nepaginirano.

na štirih straneh pa so bila še določila za podružnice (*Statuten der Ortsgruppen*). Da je bilo v središču prizadevanj društva varovanje okolja, kaže že na prvi strani objavljena definicija »prijatelja prirode«. Njegova naloga je bilo varovanje rastlinstva »v Alpah, ki mu je na nekaterih območjih že grozilo izginotje. Ni pravi ljubitelj gora tisti, ki množično trga najlepši okras alpskih pašnikov, da bi si z njim ovijal venčke okoli klobukov in polnil škatle. Nekaj drobnih cvetlic na klobuku, šopek pisanih cvetov v gumbnici so zadosten dokaz, da nosilec prihaja z vzvišene višine in da – kot plemenita oseba – misli tudi na tiste, ki prihajajo za njim.«³⁹³ Kot vidimo, so bili njihovi nazori precej široki, saj so presegli meje takratnega časa in so mislili tudi na prihajajoče rodove.

Slika 17: Statut društva (SI AS 1534 Moretti Jože, 1895–1968 / 1)

393 *Statuten des Touristenvereins »Die Naturfreunde«* (Wien: Im Verlag des Vereins, VII), str. 2.

Statut je opredelil dolžnosti članov: »Vsak, ki nosi značko društva, pripada veliki družini planincev. Kot tak ima sveto dolžnost, da se vede tako, da tej družini ne dela sramote. Zlasti mora ohranjati in varovati čast in ugled svojega društva. Njegov znak je kot zastava, na katero je navezan; je znak, da je član velike bratovščine prijatelj narave in človeštva, ki ga je ustanovilo organizirano delavstvo.«³⁹⁴

V prvem delu statuta izvemo, da se je dunajska podružnica kot ustanoviteljica imenovala Glavno društvo (Hauptverein). Glavni namen ustanovitve društva Naturfreunde je bil vzbuditi ljubezen do narave, širiti znanje o naravnih lepotah in védenje o prebivalstvu in običajih. Za dosego omenjenih ciljev je društvo med drugim načrtovalo izlete, ekskurzije, predavanja in tiskanje publikacij na to temo ter si ob tem še prizadevalo za izboljšanje poti in ponudb prenočitvenih kapacitet.³⁹⁵ Kot vidimo, so bili cilji zastavljeni precej široko, saj so poleg fizičnih aktivnosti načrtovali tudi skrb za dodatno izobraževanje članov.

Centralni odbor društva je sestavljalo osem oseb s štirimi namestniki. Predsednik in njegov namestnik sta zastopala društvo navzven, še zlasti v odnosih z oblastmi. Nadalje so bili v odboru še dva blagajnika, dva zapisnikarja in dva člana. Izvoljeni so bili v času zasedanja generalne skupščine za dobo treh let.³⁹⁶

Po pričakovanjih je ustanovitev društva obeležil delavski *Arbeiterwille*,³⁹⁷ omenjena pa je bila tudi v časopisu *Gebirgsfreund*.³⁹⁸ V slednjem poleg dejstva o ustanovitvi izvemo še, da je novoustanovljeno društvo v svojem septembrskem programu predvidevalo 10 celodnevni in 5 poldnevni izletov.³⁹⁹ Mesečni plan društva je sicer predvideval vsaj dva izleta tedensko. Ker je delavnik tudi ob nedeljah pogosto trajal do 16. ure, so bile izletne točke v bližini Dunaja.⁴⁰⁰ Redna tedenska srečanja društva so sčasoma dejansko in ne le na papirju vse bolj preraščala v kulturne dogodke, ki so jih obogatila različna predavanja o naravi in znanosti. Člani so na ta način pridobivali dodatno izobrazbo, čas preživet v naravi in na tovrstnih srečanjih pa je zagotovo pomenil odmik od bremen težkega vsakdanjika.⁴⁰¹

394 Prav tam, str. 2.

395 Prav tam, str. 3.

396 Prav tam, str. 6.

397 »Sozialdemokratischer Touristenverband«, *Arbeiterwille*, 20. 4. 1895, št. 107, str. 5. *Arbeiterwille* je izhajal v Gradcu v obdobju med 1890 in 2001. *Österreichische Nationalbibliothek*, https://anno.onb.ac.at/info/awi_info.html, pridobljeno 25. 5. 2025.

398 »Die Naturfreunde«, *Gebirgsfreund*, oktober 1895, št. 10, str. 118.

399 Prav tam.

400 Pils: *Berg frei*, str. 29.

401 Prav tam, str. 30.

Mesec pozneje, 15. julija 1897, je v nakladi 400 izvodov izšla tudi prva številka društvenega časopisa *Der Naturfreund*, tako rekoč uradnega glasila društva.⁴⁰²

Članstvo v društvu na Dunaju in v podružnicah je precej hitro naraščalo, kar je razvidno iz spodnje tabele (Tabela 3):

Tabela 3: Število članov društva na Dunaju in v podružnicah⁴⁰³

Leto	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903
Centrala									
moški	179	217	260	499	855	1183	1586	1965	2281
ženske	12	24	27	57	132	217	303	368	395
Podružnice			3	7	10	13	18	21	26
Skupno število članov	191	243	344	676	1289	2122	3070	3755	4421

Iz tabele 3 je razvidno vztrajno naraščanje števila članov, ki je v slabih desetih letih preseglo število 4000. Samo na Dunaju je bilo v tem obdobju včlanjenih že 2000 članov. Od vsega začetka so bile v društvo vključene tudi ženske, a je bil njihov delež ves čas precej manjši v primerjavi z moškimi, saj ni presegel 400. Iz podatkov je tudi razvidno počasno naraščanje članov v podružnicah, a glede na zapise v literaturi so številke skupnega števila članov le približne, saj krajevne podružnice v centralo na Dunaj niso redno pošiljale podatkov o številu svojih članov.⁴⁰⁴

Ljubitelj narave Alois Schnepf je na ustanovnem sestanku graške podružnice za pozdrav štajerskih podružnic društva predlagal sintagmo *Berg frei*, kar je centrala na Dunaju sprejela kot društveni slogan.⁴⁰⁵ Karl Renner je oblikoval simbol novega združenja, to je stisk roke s tremi alpskimi vrtnicami, ki naj bi pomenil solidarnost delavskemu gibanju (Slika 19).⁴⁰⁶

402 Prav tam, str. 31.

403 Prav tam, str. 32.

404 Prav tam.

405 *Naturfreunde*, <https://www.naturfreunde.de/chronik>, pridobljeno 28. 5. 2024.

406 Pils: *Berg frei*, str. 23.

Slika 18: Pozdrav Aloisa Rohrauerja, natisnjen na zadnji številki časopisa *Der Naturfreund* (Manfred Pils, *Berg frei*. Wien: Verl. für Gesellschaftskritik, 1994, str. 27)

Slika 19: Prvotni logotip društva Naturfreunde (*Wikivand*)

Društvo se je zavedalo neprecenljivosti narave in zato v svoj statut vključilo tudi varovanje okolja.⁴⁰⁷ Domnevno je leta 1910 društvo postalo član društva Alpenschutzvereine iz Dunaja.⁴⁰⁸ Leto vključitve iz letnih poročil društva Alpenschutzvereine namreč ni natančno razvidno. V letnem poročilu za leto 1909 društva Naturfreunde še ni bilo na seznamu pristopnih društev. V letnem poročilu za leto 1910 seznam ni bil objavljen, v letnem poročilu za leto 1911 pa društvo Naturfreunde že najdemo na seznamu že včlanjenih društev.⁴⁰⁹ Iz tega sklepamo, da se je društvo Naturfreunde v društvo Alpenschutzvereine vključilo leta 1910.

Ideje društva so živele tudi zunaj meja monarhije. Leta 1905 je bila v Münchnu po avstrijskem vzoru ustanovljena prva lokalna podružnica v nemškem prostoru.⁴¹⁰

Časovni okvir pričujočega dela je zamejen z začetkom prve svetovne vojne, zato naj omenimo le nekaj podatkov o delovanju društva po njej. Čeprav je bilo v času Hitlerjeve oblasti združenje prepovedano, saj se je izrazito postavilo na nasprotno stran, je ponovno zaživelo po koncu druge svetovne vojne in od leta 1850 pod imenom Naturfreunde Internationale (NFI) deluje še danes.⁴¹¹ Ohranjeni viri pa dokazujejo obstoj stikov društva s slovenskim prostorom tudi po letu 1945.⁴¹²

407 *Naturfreunde Oesterreichs*, <https://www.naturfreunde.at/ueber-uns/naturfreunde/geschichte/>, pridobljeno 28. 5. 2024.

408 *12 Bericht des Vereines zum Schutze und zur Pflege der Alpenpflanzen* (Bamberg: gedruckt in der Handelsdruckerei, 1913), str. 114.

409 »Mitglieder-Verzeichnis«, *11 Bericht des Vereines zum Schutze und zur Pflege der Alpenpflanzen* (Bamberg: gedruckt in der Handelsdruckerei 1912), str. 98.

410 Uekötter, »Umweltgeschichte im 19. Und 20. Jahrhundert«, str. 21.

411 *Naturfreunde Deutschland*, <https://www.naturfreunde.de/chronik>, pridobljeno 27. 5. 2024.

412 Tako je pomladek graške podružnice Naturfreunde leta 1967 prosil za pomoč SPD pri organiziranju dvodnevne izleta na Triglav. Ob praznovanju 75-letnice obstoja društva leta 1970 je bilo na dunajsko slavje vabljen tudi SPD. SI AS 1176/25/24 75-letnica Naturfreunde Österreich, 1970.

PODRUŽNICA NATURFREUNDE V MARIBORU

Razmere v Mariboru na prelomu iz 19. v 20. stoletje

Razmere v Mariboru so bile na prelomu iz 19. stoletja v 20. stoletje ugodne za nastanek delavskega gibanja, k čemur je zagotovo pripomogel prihod železnice v mesto. Nastala je vrsta železniških delavnic, v mestu pa so bile med drugim še opekarne ter nekaj kemične (milo) in prehrabne industrije.⁴¹³ Če je Maribor v začetku 20. stoletja na eni strani doživljal razcvet v elektrifikaciji, ureditvi občinskih komunalnih podjetij in izgradnji novega mostu čez Dravo, je na drugi v mestu vladalo precej napeto vzdušje za prevlado med Slovenci in Nemci. V tem obdobju je bilo vodenje občinske uprave v rokah zadnjega župana avstrijske dobe Johanna Schmidererja.⁴¹⁴ V Mariboru rojeni politik, ki je županovanje prevzel leta 1902, je v tej vlogi ostal do konca prve svetovne vojne in je leta 1919 mesto prepustil slovenskim oblastnikom.⁴¹⁵

413 Žarko Lazarevič, »Maribor v slovenskem prostoru (skica dolgoročnih gospodarskih razmerij)«. Žarko Lazarevič et. al. (ur.), *Maribor v slovenskem prostoru (skica dolgoročnih gospodarskih razmerij)* (Maribor, Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Muzej narodne osvoboditve, 2010), str. 18, o razmerah v Mariboru gl. Igor Vrišer, »Razvoj industrije v Sloveniji«, *Geografski vestnik*, 48 (1976), str. 31, Antoša Leskovec, »Gospodarstvo v Mariboru od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne«. Darko Friš in Franc Rozman (ur.), *Od Maribora do Trsta* (Maribor: Pedagoška fakulteta, 1998), str. 105–125.

414 Johann Schmiderer (* 23. 6. 1848, Maribor; † 6. 11. 1925, Maribor), politik. Darko Friš, *Snovalci sodobnega mesta ob Dravi: mariborski župani: 1850–1945* (Maribor: Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča, 2018), str. 198, vse o tem županu str. 198–231.

415 Gregor Jenuš, »Ljubi Bog, kako varovati, česar ni; saj vendar pri vseh koncih in krajih sili v Mariboru slovenski značaj na dan!«: Johann Schmiderer – zadnji mariborski župan avstrijske dobe«, *Studia Historica Slovenica*, 17 (2017), št. 3, str. 902.

V času županovanja J. Schmidererja se je mesto posodabljal⁴¹⁶ in ukvarjalo s korupcijskimi aferami.⁴¹⁷ V teh razmerah sta se krepila protislovensko vzdušje in protislovenska politika, kar je bilo čutiti tudi še po volitvah leta 1912 in vse do začetka velike morije leta 1914.⁴¹⁸ Športno življenje se je v Mariboru začelo razvijati v drugi polovici 19. stoletja in ob njegovem izteku je bilo sodelovanje v društvih tesno povezano s političnim prepričanjem. Do leta 1918 je bilo tako v mestu ustanovljenih 25 društev, od tega je bilo kar 22 nemških in le tri slovenska. Za marsikaterega Slovenca je bilo namreč nesprejemljivo sodelovati v društvih z izrazito protislovenskim duhom.⁴¹⁹ Med nemškimi naj v kontekstu obravnavane teme omenimo Mariborsko podružnico DuOeAV, v katero so bili tako kot tudi v ostalih planinskih društvih včlanjeni precej aktivni mariborski meščani.⁴²⁰

Glede na to, da je bilo obravnavano društvo namenjeno zlasti slabo plačanemu razredu je prav, da na kratko pogledamo razvoj delavstvo od prvih začetkov do začetka prve svetovne vojne, ki se je v Mariboru odvijalo v dveh bistvenih etapah. Začetno obdobje delavskega gibanja se je bolj kot v katerem koli drugem mestu zlasti pod graškimi vplivi prav v tu začelo precej intenzivno. Mesto je predstavljalo izjemo v takratnem delavskem gibanju na Slovenskem, saj so pri-
staši socialne demokracije bili ne le obrtniški pomočniki in vajenci, pa pač pa tudi industrijski delavci. Delavnice južne železnice, kurilnica in sekcija proge v Mariboru so predstavljale pomembno središče industrijskega delavstva, kjer so se močno uveljavljali vplivi socialističnih idej; k temu je prispevala razmeroma visoka kvalifikacijska struktura zaposlenih ter njihova geografska raznolikost, saj so prihajali iz različnih krajev.⁴²¹ V mestu je prišlo do tvornega sodelovanja

416 Nataša Podgoršek, »Zgodovina uprave v Mariboru 1750–1918. Občinske volitve v mestu Maribor 1861–1912«, *Studia Historica Slovenica*, 6 (2006), št. 2/3, str. 375.

417 Jenuš, »Ljubi Bog, kako varovati, česar ni...«, str. 905.

418 Prav tam, str. 910–912. Sistematična in povsem odkrita prizadevanja nemških »obrambnih« organizacij, da preko območja z večinskim slovenskim prebivalstvom povežejo sklenjeno nemško jezikovno ozemlje z Mariborom, so sprožila obrambno reakcijo na slovenski strani. Na prelomu stoletja se je nacionalni »boj« tako popolnoma »razvnel«. Janez Cvirn, »Med nacionalizmom in nacionalno koeksistenco«, *Zgodovinski časopis* 62 (2009), št. 1–2, str. 235. O nemško slovenskih odnosih gl. Janez Cvirn, *Trdnjavski trikotnik* (Maribor: Založba Obzorja, 1997) str. 201–202 in Janez Cvirn, »Nemško-slovenski odnosi osrednji problem slovenske zgodovine«, Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti: mednarodni znanstveni simpozij, Maribor, Narodni dom - Pokrajinski muzej, 16.–17. april 1998, str. 86–89.

419 Robert Obrul, »Športni Maribor do 1. svetovne vojne«, *Studia Historica Slovenica*, 3 (2003), št. 2/3, str. 405.

420 O podružnici gl. Peternel, *V višine in globine*, str. 151–176.

421 Franc Rozman, »Delavsko gibanje v Mariboru do prve svetovne vojne«, *Zgodovinski časopis*, 33 (1979), št. 3, str. 417.

med industrijskim in obrtniškim delavstvom. Z delavskim gibanjem drugod na Slovenskem stikov pravzaprav ni bilo, še največ s Koroško in zlasti s središči srednje in zgornje Štajerske.⁴²² Socialna demokracija je bila v Mariboru pretežno nemško organizirana.⁴²³ Delavski voditelji so bili sicer precej agilni in organizacijsko sposobni, a so se teoretično in organizacijsko zelo naslanjali na Dunaj. Drugo obdobje se je začelo po letu 1889, ko so postala društva bolj organizirana. Iz tega obdobja so znana zborovanja, eno je bilo denimo 12. oktobra 1895, ki ga je sklical Rudolf Bichl kot voditelj mariborskega delavstva.⁴²⁴

V letu ustanovitve društva Naturfreunde leta 1895 je bilo v Mariboru 12 nepolitičnih društev, med njimi je bilo najmočnejše društvo gradbincev (67 članov), najmanjše pa društvo kovinarjev (12 članov). Ob koncu 19. stoletja je bilo mariborsko delavstvo poleg društev gradbincev in kovinarjev organizirano v naslednja društva: južnih železnic, uslužbencev v prometu, pravovarstveno, društvo krojačev, čevljarjev, mizarjev, tiskarjev ter društvo delavcev oblačilne in lesne stroke. V prvi polovici leta 1906 je bilo v mestu 1200 organiziranih delavcev, najboljše so bili organizirani železničarji (700 članov), najslabše pa kovinarji in ženske. Članstvo je močno fluktuiralo zaradi nizkih mezd, predvsem organizirani obrtniški pomočniki so odhajali v Gradec. Glavni rezervoar delovne sile je prihajal iz predelov ob hrvaški meji, kjer so bili prebivalci politično popolnoma neosveščeni in so bili pripravljeni delati za vsak denar. Nekateri so delali tudi po 15 ali 16 ur na dan za 4 krone tedensko.⁴²⁵

Ustanovitev in delovanje podružnice Naturfreunde v Mariboru

V opisanih razmerah so 29. junija 1905 na pobudo enega od pionirjev štajerske socialne demokracije, že omenjenega Rudolfa Bichla, ustanovili mariborsko podružnico društva Naturfreunde. Bichl je bil leto pred tem aretiran, ker se je udeležil socialdemokratskega protesta za splošno volilno pravico. Pozneje se je preselil v Gradec in svojo izobrazbo izkoristil za delo v upravi strankarskega časopisa *Arbeiterwille*, ki ga je urejal v obdobju od aprila 1894 do februarja

422 Prav tam, str. 418.

423 Franc Rozman, »Socialna demokracija na slovenskem Štajerskem in problem nacionalne razdelitve«, *Zgodovinski časopis*, 40 (1986), str. 295.

424 Franc Rozman, »Delavsko gibanje v Mariboru do prve svetovne vojne«, str. 409.

425 Prav tam, str. 409–419.

1899.⁴²⁶ Leta 1900 je bil prvič izvoljen v občinski svet Gradca. Od leta 1921 do 1922 je bil župan Leobna in 20. novembra 1923 je bil prvič izvoljen v štajerski deželni zbor, v katerem je deloval do 4. decembra 1930.⁴²⁷

Na ustanovnem sestanku podružnice Naturfreunde v Mariboru se je po branju statuta vanj včlanilo 27 oseb. Vodilna mesta so zasedli: predsednik Rudolf Bichl, namestnik Hans Krainer, blagajnika Ignaz Sitter in Josef Posne, skrbnik Franz Ojstriš, zapisnikarja Hans Lorbek in Karl Strschina ter kontrolor Wilhelm Močnik.⁴²⁸

Rudolf Bichl je bil predsednik društva dve leti, po njegovem odhodu v Gradec je vodstvo prevzel Karl Strschina (Stršina). Slednjega je po treh letih vodenja, torej leta 1914, zamenjal Johann Vollmeier,⁴²⁹ kateremu je leta 1918 sledil Franz Maier.⁴³⁰ Na zadnji seji društva v začetku leta 1919 se je slednjemu pridružil še Franz Bračič.⁴³¹ Na seznamu imen vodstvenega odbora mariborske podružnice, ki je priložen na koncu knjige (Priloga 1) gre opozoriti na njegovo nepopolnost, saj je bil pri pisanju seznama na voljo le en vir, in sicer uradno glasilo društva, tj. časopis *Der Naturfreund*.⁴³² Slednji je sicer dokaj redno objavljajal novice o podružnicah, a imena pogosto niso bila izpisana v celoti, včasih pa ob njih ni bila zapisana funkcija. Pogosto je opaziti tudi neenoten, deloma nemški, deloma slovenski zapis imen.

O samih članih vodstva mariborske podružnice imamo malo podatkov. Nekaj dejstev o predsedniku Bichlu je bilo že zapisanih, poznejšemu predsedniku Karlu Strschini (Stršina) lahko z gotovostjo pripišemo le članstvo v Hranilnem in posojilnem društvu delavcev v Mariboru, zadrugi z omejenim jamstvom (Spar- und Vorschußverein der Arbeiter in Marburg, Genossenschaft mit beschränkter Haftung).⁴³³ Na podlagi virov in literature je znano, da so bili vodilni v odboru mariborske podružnice društva Naturfreunde predstavniki socialne

426 *Österreichische Nationalbibliothek*, https://anno.onb.ac.at/info/awi_info.html, pridobljeno 24. 5. 2024.

427 *Rote Mark*, <https://rotemark.at/biografien/rudolf-bichl/>, pridobljeno 24. 5. 2024.

428 »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1905, št. 7, str. 90.

429 »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1914, let. 18, str. 61.

430 »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1918, št. 3/4, str. 47.

431 »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1919, št. 5/6, str. 77.

432 Do leta 1912 so v sklicih navedene številke in strani, po tem letu na spletnih straneh *Österreichische Nationalbibliothek* ni bilo vedno mogoče določiti številke časopisa, zato so navedeni letniki.

433 Oglas, *Marburger Zeitung*, 4. 3. 1943, št. 63, str. 8.

demokracije. Blagajnik Adolf Topf je bil na primer zastopnik mariborskih socialnih demokratov,⁴³⁴ Močnik je leta 1918 v mestu odprl slavnostno praznovanje prvega maja,⁴³⁵ Josef Strutz pa je v oglasu lokalnega časopisa naveden kot predsednik Gradbene družbe (Baugenossenschaft).⁴³⁶ Večino oblik priimkov odbor-
nikov v Mariboru najdemo lahko še danes. Iz njih pa ni bilo mogoče razbrati, kdo so bili Slovenci po rodu in kateri tudi po osebnem prepričanju.

Članarina je znašala 2 kroni in 40 helerjev. Čeprav je bilo plačilo možno v dveh obrokih, je bila glede na podatek, da so nekateri zaslužili 4 krone tedensko, kar precej visoka. Članarine so bili oproščeni vsi, ki so že bili člani kakšnega ne-političnega štajerskega društva. Srečanja so bila vsak drugi četrtek v prostoru društva Verbrauchs-und Sparverein. Na njegov naslov, Bergstraße 4, je bilo mogoče pošiljati vse dopise v zvezi z društvom.⁴³⁷

Za vtis o delovanju mariborske podružnice društva Naturfreunde si oglejmo leto 1909. Tega leta je bilo organiziranih 12 društvenih večerov in dve generalni zasedanji, večer branja del avstrijskega pesnika Petra Rosseggerja,⁴³⁸ štajerski večer, trije zabavni večeri ter sedem sej podružnice. Število članov je v omenjenem letu doseglo številko 84.⁴³⁹ Oktobra istega leta je bil v okviru mariborskih prijateljev »prirode« ustanovljen tudi Zimski odsek (Wintersportsektion) z glavnim odborom: Wilhelm Gerluschnig (predsednik), Josef Strutz (namestnik), Franz Brosche (zapisnikar), Th. Gottlieb (blagajnik), Philipp Hatz (skrbnik), Christian Bratschitsch in J. Anderle (revizorja).⁴⁴⁰

V tem letu je bilo izvedenih 12 poldnevni, 18 celodnevni, 2 dvodnevna izleta, po en tridnevni izlet in en štiridnevni izlet s skupaj 391 udeleženci.⁴⁴¹ Za primer enodnevnega izleta vzemimo izlet jeseni leta 1913, ko so se odpravili na Obalo, pri čemer so med drugim obiskali Postojnsko jamo, Trst in grad Miramar.⁴⁴²

434 Rozman, »Delavsko gibanje v Mariboru do prve svetovne vojne«, 1919, str. 414.

435 *Slovenec*, št. 101, 3. 5. 1918. Gl. Franc Rozman, »Praznovanje prvega maja 1918 na Spodnjem Štajerskem«, *Zgodovinski časopis* 46 (1992) št. 2, str. 225–232.

436 »Einladung«, *Marburger Zeitung*, 10. 1. 1903, št. 5, str. 14.

437 »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1905, št. 7, str. 90.

438 Peter Kettenfeier Rosegger (* 31. 7. 1843, Alpl; † 26. 6. 1918, Krieglach), pisatelj, poet. Constantin von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich* (Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1874), zv. 26, str. 355–359.

439 »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1910, št. 2, str. 51.

440 »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1909, št. 11, str. 258.

441 »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1910, št. 2, str. 51.

442 »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1913, let. 17, str. 118.

Društvo mariborskih Naturfreunde je poleg organizacije in izvedbe izletov sodelovalo pri večjih dogodkih v mestu in okolici. Tako jih najdemo med udeleženci slovesnosti ob odprtju koče na Pohorju,⁴⁴³ katere gradnjo je podpirala Mariborska podružnica DuOeAV.⁴⁴⁴ Omenjeni dogodek ni odmeval le v lokalnem časopisu, ampak so zanj izvedeli tudi bralci dunajskega časopisa *Gebirgsfreund*,⁴⁴⁵ kar je bila zagotovo dobra reklama za Pohorje. Kočo, ki še danes stoji na mali planoti na južni strani pohorskega hrbta pod Reškim vrhom (1142 m) in Ledinekovi koglom (1182 m), je po prvi svetovni vojni 16. julija 1921 kupila Mariborska podružnica SPD in jo po preureditvi slavnostno odprla 14. maja 1922.⁴⁴⁶

Leta 1910 je mariborsko društvo Naturfreunde praznovalo pet let delovanja, kar so slovesno obeležili. Po poročanju časopisa *Der Naturfreund* je bilo slavlje dopoldan dobro obiskano, prisotni so bili med drugim delegati iz sosednje podružnice Gradec ter deželni oblasti. Slavnostni govor, ki je doživel velik aplavz, je imel predsednik društva, učitelj in politik Albert Horvatek.⁴⁴⁷ V nadaljevanju je sledilo branje 19 voščil in telegramov ostalih podružnic društva, tudi iz Londona, voščilo pa je poslala tudi Mariborska podružnica DuOeAV.⁴⁴⁸

Zaton mariborske podružnice Naturfreunde

Zapisom o mariborski podružnici v osrednjem časopisu *Der Naturfreund* lahko sledimo tudi še v času prve svetovne vojne, ko so bili izleti kljub pomanjkanju hrane dobro obiskani.⁴⁴⁹ Gotovo pa so bile vojne razmere razlog za vse redkejša društvena srečanja, ki so bila v tistem času organizirana le enkrat mesečno.⁴⁵⁰ Po koncu vojne leta 1919 so na februarški skupščini podružnice

443 »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1909, št. 7, str. 162.

444 Peternel, *V višine in globine*, str. 169–173.

445 »Marburgerhütte im Bacherngebiete«, *Gebirgsfreund*, 10. 10. 1913, št. 10, str. 179.

446 *Planinska zveza Slovenije*, <https://www.pzs.si/koce.php?pid=112>, pridobljeno 8. 11. 2022.

447 Albert Horvatek, (* 19. 8. 1859, Gradec, † 27. 1. 1915, Maribor), politik in pisatelj. Matjaž Partlič: *Albert Horvatek. (1859–1915). Obrazi slovenskih pokrajin*: <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/horvatek-albert/>, pridobljeno 10. 8. 2022. O njegovem političnem udeleževanju gl. Franc Rozman, »Delavsko gibanje v Mariboru do prve svetovne vojne«, *Zgodovinski časopis*, 33 (1979), št. 3, str. 416.

448 S. »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1910, št. 7, str. 176.

449 »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1919, št. 5/6, str. 77.

450 »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1916, št. 2, str. 46.

zabeležili celo 27 novih članov.⁴⁵¹ To priča o tem, da je podružnica sicer preživela vojno, vendar so ji spremenjene politične razmere po njenem koncu onemogočile nadaljnje aktivnosti. Območje njenega delovanja je z novo državno ureditvijo namreč postalo del druge države: najprej Države Slovencev, Hrvatov in Srbov,⁴⁵² 1. decembra 1918 z združitvijo Države SHS in Kraljevine Srbije pa del Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.⁴⁵³ Delovanje vseh nemških društev v takratnem slovenskem prostoru, torej tudi obravnavanega, je po koncu vojne najprej prizadela uredba nove vlade, ki je prevzela nadzor nad vsem premoženjem in nepremičnim premoženjem podjetij, združenj in društev, ki svojega sedeža niso imela pod njeno jurisdikcijo. Uredba o nadzoru nad podjetji in nepremičninami (*Verordnung der Nationalregelung der SHA Zl. 232 über die Aufsicht über die Unternehmen und Liegenschaften*) je v 15 točkah natančno določala prihodnost »tujega« premoženja. Usodo slednjega je zapečatil že prvi člen omenjene uredbe, zoper katerega pritožba ni bila mogoča: »Slovenska deželna vlada lahko nadzoruje vsako podjetje ali podružnico podjetja na območju SHS, katerega celotni dohodek ali del dohodka se steka v tujino ali za katerega obstajajo razlogi za sum, da se v območju SHS namerava na kakršenkoli način izogniti obdavčitvi.«⁴⁵⁴ 14. člen omenjene uredbe je vse organizacije, združenja itn. opozarjal, da morajo na podlagi odredbe deželne vlade, ki je bila prevedena, prenesti svoj sedež iz tujine v Ljubljano.⁴⁵⁵ O tem so bili obveščeni tudi bralci *Marburger Zeitung*, ki je sredi junija objavil vest o razpustitvi nemških društev v mestu.⁴⁵⁶

451 »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1919, št. 5/6, str. 77.

452 Več o tem gl. Jurij Perovšek, *Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov* (Ljubljana: Modrijan, 1998).

453 Več o tem gl. Andrej Rahten (et al.), *Velikih pet in nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev = Les cinq grands et la création du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes* (Loka pri Mengšu: Center za evropsko prihodnost; Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, 2011).

454 A AVI *Archiv Alpenverein Innsbruck*, OeAV SE 252.103 Krain Rizzi.

455 Prav tam.

456 »Vereinsauflösungen«, *Marburger Zeitung*, 17. 6. 1919, št. 131, str. 3; »Vereinsauflösungen«, *Marburger Zeitung*, 24. 6. 1919, št. 136, str. 3; »Weitere Vereinsauflösungen«, *Marburger Zeitung*, 1. 7. 1919, št. 142, str. 3.

PODRUŽNICA NATURFREUNDE NA JESENICAH

Razmere na Jesenicah na prelomu iz 19. v 20. stoletje

Industrijsko središče z močnim delavskim bazenom ter razkošje bližnjega alpskega območja sta bili odlični izhodišči za ustanovitev podružnice Naturfreunde tudi na Jesenicah.⁴⁵⁷ Tako kot pri mariborski podružnici je tudi v tem primeru osrednji vir za analizo njenega delovanja predstavljalo glavno društveno glasilo, dodatni vpogled pa je omogočilo arhivsko gradivo, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije.⁴⁵⁸

Z ustanovitvijo Kranjske industrijske družbe (KID) 5. septembra 1869 so prišle železarne v dolini Save in s tem vse rudno območje v Karavankah pod skupno upravno in tehnično enoto. Na prevzetih napravah in obratovališčih pa so še naprej poskušali delati čimbolj varčno, saj so hoteli zmanjšati proizvodne stroške. Delavstvo je delalo po navodilih in zahtevah lastnikov, delovni redi niso bili usklajeni in delavci so bili popolnoma odvisni od lastnikov. Po desetletnih stiskah in izgubah je KID nato vendarle ustvarila enoten železarski center na Savi ter se sčasoma prebila do industrije svetovnega formata.⁴⁵⁹

457 O zgodovini industrije gl. Marko Mugerli, *Savski fužinarji – znani Evropejci* (Jesenice: Gornjesavski muzej, 2008) in Marko Mugerli, *140 let Kranjske industrijske družbe* (Jesenice: Gornjesavski muzej, 2009).

458 SI AS 68/XVI/1/2/1738 Turistično društvo Prijatelji narave, krajevna skupina Jesenice, 1909.

459 Ivan Mohorič, »Nastanek Kranjske industrijske družbe«, *Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik*, 1969, št. 2, str. 33–44. O KID gl. Andrej Pančur, »Kranjska industrijska družba«, *Slovenski veliki leksikon* (Ljubljana: Mladinska knjiga Založba, 2003–2005), zv. 2, str. 356 in »Kranjska industrijska družba: kratek zgodovinski pregled ob 60-letnici našega največjega podjetja: 1869–1929«, *Jutro*: dnevnik za gospodarstvo prosveto in politiko, 22. 9. 1929, št. 222, str. 7–8.

V tovarnah KID so poleg slovenskih delali še češki, poljski, slovaški in nemški delavci. Dotok tujega delavstva je začel naraščati zlasti leta 1889 z izgradnjo martinarne in modernizacijo železarne. Poleg delavcev z Gorenjske so na Jesenice prišli še delavci iz koroških, štajerskih ter zgornještajerskih in avstrijskih železarskih središč. Vpliv uprave KID, cerkve in oblasti na delavce je bil precejšen, zato je do organiziranega delavskega gibanja prišlo precej pozno. Šlo je za prvo generacijo delavcev, ki so prišli iz kmečkih vrst in še niso imeli razredne zavesti, občutka pripadnosti delavskemu razredu. Prvi socialistični shod na Jesenicah, sklican 10. julija 1892, prav zaradi omenjenih pritiskov ni bil realiziran,⁴⁶⁰ prva splošna stavka delavcev KID pa je bila leta 1904.⁴⁶¹

Ustanovitev in delovanje podružnice Naturfreunde na Jesenicah

Kot vidimo, so bile družbene razmere na Jesenicah precej drugačne kot v Mariboru. V sicer izrazito delavskem okolju, ki pa se je organiziralo šele v prvih letih 20. stoletja, je bilo poznejša ustanovitev podružnice obravnavanega društva pričakovana. Morda sta na to imeli vpliv podružnici onkraj Karavank. Gre za dve koroški podružnici, in sicer iz Celovca, ki je bila ustanovljena že 4. maja 1902,⁴⁶² in iz Beljaka, ki je bila ustanovljena 16. aprila 1903.⁴⁶³

Kot poroča osrednje glasilo društva *Der Naturfreund*, je bila ustanovna seja na Jesenicah 9. maja 1909.⁴⁶⁴ Iz omenjenega glasila je bilo mogoče sestaviti le delni seznam odbornikov, saj za leti 1910 in 1911 ni podatkov o članih. Prvi predsednik jeseniške podružnice je bil Hans Kadlcik, kot člana pa je med odborniki najti že tudi Simona Ogrisa, predsednika društva od leta 1912.⁴⁶⁵ Slednji je bil prav tako odbornik 2. septembra 1906 ustanovljene podružnice

460 Miha Klinar, »Predzgodovina kovinarskega gibanja na Jesenicah«, *Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik*, 1985, št. 5, str. 34–35.

461 Janez Metrc, »Velike stavke jeseniškega delavstva«, *Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik*, 1985, št. 5, str. 79–83.

462 »Klagenfurt«, *Der Naturfreund*, 1902, št. 5, str. 39.

463 »Villach«, *Der Naturfreund*, 1903, št. 5, str. 41.

464 »Aßling«, *Der Naturfreund*, 1909, št. 6, str. 138. O društvu gl. Majda Žontar, »Društva, ki so razvijala kulturo, telovadbo in planinstvo na Jesenicah do prve svetovne vojne«, *Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik*, 1985, št. 5, str. 113.

465 »Aßling«, *Der Naturfreund*, 1909, št. 6, str. 138.

strokovnega društva metalurških delavcev (Metallarbeiterverband).⁴⁶⁶ Tik pred prvo svetovno vojno je med odborniki jeseniškega društva Naturfreunde najti tudi Jožeta Morettija,⁴⁶⁷ ki je bil poleg Ogrisa eden izmed vodij socialističnega gibanja na Jesenicah.⁴⁶⁸ Podrobnejše informacije o Morettiju smo dobili v historiatu virtualne arhivske čitalnice, kjer izvemo, da se je v strokovno organizacijo kovinarjev vključil leta 1910 in bil dve leti njen tajnik, pozneje pa dobrih deset let tudi blagajnik.⁴⁶⁹

V zvezi z imeni odbornikov jeseniškega društva Naturfreunde, ki so navedeni v prilogi (Priloga 2) in v besedilu, je potrebna precejšnja previdnost. V zapisih imen, objavljenih v časopisih *Zarja* in osrednjem glasilu *Der Naturfreund*, je namreč prišlo do precejšnjih razhajanj. Tako je za leto 1912 slovenski časopis za predsednika navajal Simona Acgusa,⁴⁷⁰ nemški pa Simona Ogrisa.⁴⁷¹ Prav tako je bil namestnik predsednika v nemškem časopisu zapisan kot Viktor Winkelhofer, v slovenskem pa Viktor Winkellofel. Tajnika sta bila v nemškem besedilu Anton Poremski in Martin Hutter, v slovenskem pa Anton Porebsky in Martin Huber. Precej verjetno gre pri tem za tiskarske

466 »Utrinki iz zgodovine jeseniškega delavstva«, *Železar*, 40 let ZKJ SKOJ, 90 let železarne, 1959, št. 11–12, str. 236.

467 Jože Moretti (*28.4.1893, Bekštajn, Beljak, †14.6.1971, Novo mesto). Historiat objavljen v *Virtualni arhivski čitalnici*, <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=26355&refCode=SI%20AS%201534&type=&subId=&subLink=>, pridobljeno 1. 8. 2024.

468 SI AS 1534 Moretti Jože, 1895–1968, /1 in »Utrinki iz zgodovine jeseniškega delavstva«, *Železar*, 40 let ZKJ SKOJ, 90 let železarne, 1959, št. 11–12, str. 237. Moretti je bil tudi v obdobju med obema vojnama precej politično aktiven. V spominih predsednika jeseniške Svobode (to je socialnodemokratske zveze kulturnih društev) Aleša Lagoje lahko preberemo, da je Morettijeva akcija leta 1926 obvarovala prapor omenjenega društva, ker ga je skril pred oblastmi. Aleš Lagoja, »Prapor«, *Železar*, 40 let ZKJ SKOJ, 90 let železarne, 1959, št. 11–12, str. 271.

469 Bil je obratni in glavni zaupnik za urejanje mezdnih, prehranjevalnih, stanovanjskih in drugih socialnih vprašanj med delavstvom in podjetjem. Od leta 1912 je bil tudi član Vzajemnosti oziroma Svobode. Po prvi svetovni vojni se je zaposlil pri Okrajni bolniški blagajni. Leta 1924 je bil premiščen v Ljubljano, leta 1936 pa v Novo mesto. Med 2. svetovno vojno je bil najprej mobiliziran, nato je do septembra 1943 delal na terenu. Istega leta je odšel k partizanom, bil ujet in odpeljan v nemško taborišče Mühlberg. Domov se je vrnil julija 1945 in nato ves čas do upokojitve delal kot vodja Okrajnega zavoda za socialno zavarovanje v Novem mestu. Historiat objavljen v *Virtualni arhivski čitalnici*, <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=26355&refCode=SI%20AS%201534&type=&subId=&subLink=>, pridobljeno 1. 8. 2024.

470 »Jesenice«, *Zarja*, 14. 3. 1912, št. 233, nepaginirano. *Zarja* je bila glasilo slovenskega delovnega ljudstva v obdobju 1911–1915 in je bila deloma nadaljevanje *Rdečega praporja*. Dnevnik je izhajal v Ljubljani, prikazoval je razmere doma in po svetu in se zavzemal za pravice nižjih slojev oziroma delavcev. *Digitalna knjižnica Slovenije*, <https://www.dlib.si>, pridobljeno 1. 8. 2024.

471 »Aßling«, *Der Naturfreund*, 1912, let. 16, str. 109.

napake, morda pa celo za malomarnost poročevalcev. Da bi poenotili zapisovanje imen, so tako v besedilu kot v prilogi navedena imena objavljena v *Der Naturfreund* kot uradnem glasilu društva.

Člani podružnice so se sestajali v jeseniški koči (Aßling-Hütte) in pri Hartwiegerju na Savi.⁴⁷² Skromni podatki nam ne nudijo informacij o gibanju njihovega števila. Znano je le, da je bilo ob ustanovitvi leta 1909 v društvo vpisanih 22 članov.⁴⁷³ V primerjavi z mariborsko je bila torej jeseniška podružnica že na samem začetku občutno manjša.

O življenju jeseniške podružnice osrednje glasilo pravzaprav ne piše, lahko pa iz podatkov nekaterih drugih časopisnih virov sklepamo, da je delovala povsem v skladu s statutom društva. Organizirali so predavalne večere in o enem izmed njih je v dveh nadaljevanjih poročal tudi *Rdeči prapor*. Politik in alpinist Henrik Tuma je namreč 17. aprila 1910 predaval o namenu in ciljih alpinizma. Po mnenju govorca ima narava pomen za vse ljudi: »Kakor vodi inteligenta v prirodo stremljenje po prenovljenju telesnih in duševnih sil, tako vabi delavce v prirodo ljubezen in čut do svobode. Tu med samotnimi gorskimi vrhovi nima tlačitelja nad seboj! Tu se čuti brata z rastlinami, tu čuti tembolj tovarištvo svojih vrstnikov, tu se končno najde z alpinistom-inteligentom, v gorah najde prvič polno enakost, plod enega in istega stremljenja, izvirajočega iz ljubezni do prirode, iz stremljenja po svobodi moči in zmage.« Za Tumo je alpinizem presegel meje fizičnih užitkov, ki krepijo telo, v njem je videl tudi vzgojni moment: »Delavec, ki je enkrat zašel v veličastno oživljajočo prirodo, se loči od nedeljske zasmrajene krčme, alkoholizma in seksualizma in čuti potrebo po višjem, po boljšem; nedelja mu ni samo dan prostosti, mu je tudi dan estetične in socialne povzdige.«⁴⁷⁴

472 »Jesenice«, *Zarja*, 14. 3. 1912, št. 233, nepaginirano.

473 »Aßling«, *Der Naturfreund*, 1909, št. 6, str. 138.

474 »Alpinizem«, *Rdeči prapor*, 17. 5. 1910, št. 58, nepaginirano in »Alpinizem«, *Rdeči prapor*, 19. 5. 1910, št. 58, nepaginirano. *Rdeči prapor* je večinoma izhajal dvakrat na teden v Ljubljani in v Trstu v obdobju 1898–1920. Bil je večinoma politično naravnan, spremljal je politično dogajanje, vseboval je tudi leposlovje oziroma črtice Ivana Cankarja, ki se je tudi politično udeleževal in tako sodeloval pri uredništvu. Deloma se nadaljuje kot *Zarja*. *Digitalna knjižnica Slovenije*, <https://www.dlib.si>, pridobljeno 1. 8. 2024.

Slika 20: Jesenice Fužine (Assling-Hütte) (Fran Pavlin, *The European Museums Network*, zbirka razglednic <https://museums.eu/collection/>, pridobljeno 21. 6. 2025)

Poleg organiziranih večerov je društvo na Jesenicah v skladu s programom organiziralo tudi izlete. Avgusta leta 1909 so tako najprej izvedli izlet do slapa Peričnika in teden pozneje še v Lesce.⁴⁷⁵ V septembru istega leta so izpeljali celodnevni izlet do Beljaka. Z vlakom so se odpravili do Kranjske Gore, od tam odšli peš do Beljaka ter se zvečer z vlakom vrnili nazaj na Jesenice.⁴⁷⁶

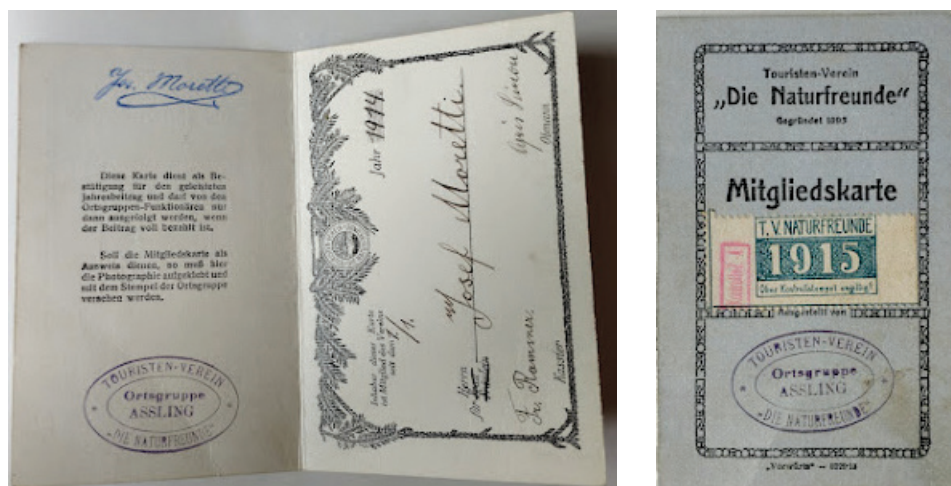
Zaton jeseniške podružnice Naturfreunde

Kot zapisano, omejenost ohranjenega gradiva onemogoča natančnejši vpogled v dejavnosti jeseniške podružnice pred začetkom prve svetovne vojne, kaj natančno se je z njo dogajalo med vojno, pa tudi ne vemo. Čeprav je v Moret-tijevi zapuščini najti člansko izkaznico z žigom jeseniške podružnice iz leta 1915 (Slika 21), pa zapisov o dejanskem obstoju podružnice na Jesenicah po letu 1915 v glasilu društva *Der Naturfreund* ni več zaslediti. Zadnja navedba

475 »Aßling«, *Arbeiterwille*, 21. 8. 1909, št. 229, str. 10.

476 »Aßling«, *Arbeiterwille*, 10. 9. 1909, št. 249, str. 7.

jeseniške podružnici v omenjenem glasilu je bila namreč leta 1914.⁴⁷⁷ Verjetno je z izbruhom prve svetovne vojne podružnica na Jesenicah razpadla, obstaja pa tudi možnost, da so se posamezni člani priključili podružnicam onkraj Karavank. V imeniku podružnic, objavljenem v glasilu društva, se je namreč po letu 1914 začelo pojavljati ime nove podružnice Gau Kärnten. Glede na to, da nam Morettijeva zapuščina z njo izpričuje povojne stike,⁴⁷⁸ bi morda lahko domnevali, da so nekateri člani jeseniške podružnice že med vojno postali njeni člani. Z gotovostjo pa tega ne moremo trditi.

Slika 21: Članska izkaznica (SI AS 1534 Moretti Jože, 1895–1968)

477 »Aßling«, *Der Naturfreund*, 1914, let. 18, str. 141.

478 SI AS 1534 Moretti Jože, 1895–1968.

PODOBA DRUŠTVA NATURFREUNDE V TISKU

Uradno glasilo društva z naslovom *Der Naturfreund* je začelo izhajati 15. julija 1897. Do prve svetovne vojne je izhajalo vsakega 15. v mesecu, razen vojnih let, ko so izhajale dvojne številke. Časopis je do leta 1934 na Dunaju izhajal s podnaslovom *Mittheilungen des Touristen-Vereines »Die Naturfreunde«*. Urejal ga je že imenovani tiskar Leopold Happisch, od leta 1923 tudi predsednik društva.⁴⁷⁹ Happisch je k razvoju gibanja prispeval z izobraževalnimi in promocijskimi članki v svoji reviji, z gradnjo številnih koč v nizkem in visokem vzpetem svetu, z organizacijo številnih potovanj v tujino in večjih mednarodnih planinskih tur.⁴⁸⁰ Po njem se imenuje dobro urejena koča Leopold-Happisch-Haus na nadmorski višini 1925 m, ki je v lasti društva Naturfreunde in se nahaja v bližini Salzburga (Windischriedel, Pitschenbergalm).⁴⁸¹

Čeprav je časopis *Der Naturfreund* naslavljal teme o naravi in potovanjih, je šlo za uradno glasilo društva, v katerem lahko spremljamo življenje posameznih podružnic. Kot vemo je za rekonstrukcijo delovanja mariborske je omenjeni list predstavljal tudi glavni vir, saj mu lokalni *Marburger Zeitung* ni posvečal pozornosti. *Der Naturfreund* je poleg rednih, krajših novic o podružnicah objavljal daljše,

479 Österreichische Nationalbibliothek https://anno.onb.ac.at/info/dna_info.html, pridobljeno 10. 8. 2024. Leopold Hapisch (* 1. 4. 1863, Ottakring; † 19. 11. 1951, Dunaj), tiskar. *Wien Geschichte Wiki*, <https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/>, pridobljeno 17. 9. 2024.

480 *Wien Geschichte Wiki*, <https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/>, pridobljeno 17. 9. 2024.

481 *Leopold-Happisch-Haus*, <https://leopold-happisch-haus.naturfreunde.at/>, pridobljeno 17. 9. 2024.

vsebinsko pestre članke povezane z naravo. Med njimi denimo najdemo zapis o zgodovini alpskega sveta, ki je bila tema naslovnega članka nekega J. R. z naslovom *Weltgeschichtliches über die Alpen*.⁴⁸² Vse pogostejše so se v časopisu pojavljali tudi zapisi o vedno bolj priljubljeni in razširjeni športni aktivnosti – smučanju.⁴⁸³

Časopis *Arbeiterwille* nam je pomagal pri rekonstrukciji delovanja jeseniške po-družnice.⁴⁸⁴ V njem je bilo tudi sicer najti kar nekaj objav, povezanih z društvom. Poleg novice o njegovi ustanovitvi lahko leta 1899 zasledimo Bichlov zapis, naslovljen na prijatelje »prirode«: *An die Naturfreunde*.⁴⁸⁵ Gre za poziv vsem graškim prijateljem narave, ki uživajo v njej in jo občudujejo. Izpostavil je problem deklet in žena, ki se pri hoji v naravo ne morejo priključiti komurkoli. Prav za njih so društveni izleti odlična priložnost in tudi možnost, da v družbi obišejo naravo.⁴⁸⁶

Novice o društvu lahko najdemo v ozko specializiranih časopisih. Tako na pri-mer v že omenjenem *Gebirgsfreund* kot tudi v *Österreichische Touristenzeitung*.⁴⁸⁷ Slednji je na začetku leta 1899 objavil opis dobrodelnih dejavnosti društva ob koncu preteklega leta. Na Dunaju so se takrat spomnili revnih prebivalcev vasi vzpetega sveta, predvsem otrok. Skupaj z OTC so s prispevki podprli krajevne in šolske skupine pri organizaciji božičnih in novoletnih dogodkov.⁴⁸⁸

Društvo Naturfreunde pa ni zanimalo samo s turisti povezanega tiska, ampak je objave o njem prav tako zaslediti v dnevnem časopisju, denimo v *Neues Wie-ner Tagblatt*,⁴⁸⁹ *Prager Tagblatt*,⁴⁹⁰ *Neues Wiener Journal*,⁴⁹¹ *Lienzer Volksblatt*,⁴⁹²

482 J. R., »Weltgeschichtliches über die Alpen«, *Naturfreund*, 15. 1. 1901, št. 1, naslovna stran.

483 K. J., »Von Skilaufen«, *Der Naturfreund*, 15. 1. 1901, št. 1, str. 3–4.

484 »Aßling«, *Arbeiterwille*, 21. 8. 1909, št. 229, str. 10 in »Aßling«, *Arbeiterwille*, 10. 9. 1909, št. 249, str. 7.

485 Bichl, »An die Naturfreunde«, *Arbeiterwille*, 6. 7. 1899, št. 27, nepaginirano.

486 Prav tam.

487 *Österreichische Touristenzeitung* je izhajal dvakrat tedensko na Dunaju med letoma 1881 in 1938. *Österreichische Nationalbibliothek*, https://anno.onb.ac.at/info/otz_info.html, pridobljeno 27. 5. 2024.

488 »Weihnachtsbetheilungen«, *Österreichische Touristenzeitung*, 16. 2. 1899, št. 4, str. 47.

489 »Der Julienthurm auf dem Höllenstein«, *Neues Wiener Tagblatt* (Tages-Ausgabe), 3. 6. 1896, št. 181, str. 6. *Neues Wiener Tagblatt* je dnevno izhajal na Dunaju v obdobju med 1867 in 1945. *Österreichische Nationalbibliothek* – https://anno.onb.ac.at/info/nwg_info.html, pridobljeno 2. 7. 2025.

490 »Vereinsnachrichten«, *Prager Tagblatt*, št. 289, 17. 10. 1879, str. 10.

491 »Der Touristenverein Naturfreunde«, *Neues Wiener Journal*, 14. 7. 1900, št. 2414, str. 7.

492 »Vereine«, *Linzer Volksblatt*, 29. 5. 1897, št. 121, str. 4. *Linzer Volksblatt* je dnevno izhajal v Linzu med 1869 in 1974. *Österreichische Nationalbibliothek*, https://anno.onb.ac.at/info/nwg_info.html, pridobljeno 2. 7. 2025.

itd. Od slovenskih časopisov, ki so prinašali novice o društvu Naturfreunde, naj še enkrat spomnimo na časopisa *Zarja* in *Rdeči prapor*, saj sta bila glavna vira za pisanje zgodbe o podružnici na Jesenicah.

Slika 22: *Der Naturfreund*, 15. 1. 1901, št. 1, naslovnica

ZAKLJUČEK

Starost različnih zgodovinskih virov dokazuje, da zavedanje o zdravilnih učinkih gibanja in bivanja v naravi ter posledično tudi o njeni zaščiti ni novost sodobnega sveta. Od druge polovice 19. stoletja se je ozavešanje o pomembnosti gibanja v naravi krepilo tudi zaradi vse škodljivejših vplivov kapitalizma, ki je predvsem delavski razred povsem podredil lastnim interesom. Z odkritjem vzrokov za različne bolezni na prelomu iz 19. v 20. stoletje se je zavest o zdravilnih učinkih narave in o pomenu gibanja v naravi samo še (o)krepila. Velik prispevek k temu so dala planinska društva, ki so se ob vse številčnejših gorohodcih zavedala pomena varovanja okolja in so dala pobudo za ustanovitev posebnih društev, katerih edina naloga je bila skrb za naravo. Če so bila planinska društva povezana s premožnejšimi sloji družbe, je Turistično društvo prijateljev prirode z organizacijo izletov in s predavanji želelo tovrstno zavedanje širiti med najmanj plačanimi. Podružnice društva najdemo po vsej monarhiji, tudi v prostoru južno od Karavank, v Mariboru in na Jesenicah. Mariborska je bila številčnejša, delovala je dalj časa in bila zato v primerjavi z jeseniško prodornejša in učinkovitejša. Značilnost obeh je bila zvestoba programu društva, ki se je izrazila v organizaciji izletov ter v društvenih in predavalnih večerih, s katerimi so poskrbeli tudi za izobraževanje članov. Delovanje obeh podružnic na Slovenskem je izpričano do začetka leta 1919, ko sta bili, tako kot vsa druga »tuja« društva, zaradi novih družbenopolitičnih razmer ukinjeni.

Verjetno je tako majhnemu številu podružnic na območju današnje Slovenije botrovala ne le razlika v strukturi, ampak tudi razvojna stopnja takratnega delavskega gibanja. Pregled delovanja mariborske in jeseniške podružnice

namreč pokaže, da se je moralo delavsko gibanje za ustanovitev društva Naturfreunde organizacijsko in kulturno razviti oziroma dvigniti na višjo stopnjo zavedanja.

Kljub kratkemu obstoju društva Naturfreunde v našem prostoru rezultatov in sledi njegovega delovanja ne gre prezreti. Ob organiziranih predavanjih so se predvsem najmanj plačani lahko izobraževali in si s tem tudi krepili zavest o pomenu narave in njenem varovanju. Izleti oziroma pohodi so omogočali krepitev psihofizičnega stanja posameznika, kar je gotovo lajšalo težo vsakdanjih bremen.

SKLEPNA BESEDA

Za slovenski prostor ima narava v najširšem pomenu besede velik pomen, saj je močno prispevala k mednarodni prepoznavnosti tega ozemlja. Narava tega prostora se je namreč že zgodaj v preteklosti pojavljala v zapisih širšega evropskega prostora, še bolj pa je postala (po)znana z raziskovanjem alpskega sveta v 19. stoletju.

V obdobju, ki ga obravnava knjiga, je prihajalo do vse intenzivnejše industrializacije, urbanizacije itn., kar je negativno vplivalo na okolje. Okoljske probleme je bilo mogoče dobesedno vonjati, slišati, videti in okusiti. V takih zunanjih razmerah se je ob spremenjenih filozofskih naukih tistega časa vse bolj krepila občutljivost do naravnega okolja. Okoljevarstvena misel se je utrjevala z delovanjem podružnic planinskih društev, ustanovljenih onkraj Karavank, ob tem pa vse bolj tudi spoznanja o zdravilnih učinkih gibanja oziroma bivanja v naravi. Vse to je posledično utrjevalo in širilo prizadevanja za njeno ohranjanje in varovanje.

Gibanje za zaščito narave, ki se je v širšem evropskem prostoru sprva dotaknilo mest, saj so bile tam posledice industrializacije najočitnejše, se je na prelomu iz 19. v 20. stoletje močno širilo. Številni naravovarstveniki so bil člani različnih društev, tudi društev proti mučenju živali, ki so jih začeli ustanavljati že sredi 19. stoletja. Po zgledu nemških in na pobudo vsestranskega Valentina Staniča je bilo prvo društvo proti mučenju živali na avstrijskih tleh ustanovljeno prav na Slovenskem, v Gorici.

V obravnavanem času se je zlasti z ustanovitvijo planinskih društev začela organizirana oziroma množična skrb za t. i. naravne spomenike. V vodstvih so

se dobro zavedali problemov, ki jih je prinašal vse množičnejši obisk vzpetega sveta. Zato so na to pazili tako pri gradnji oziroma ureditvi planinskih koč kot pri razširjanju pomena varovanja flore in favne alpskega sveta pri takratnih gorohodcih. Vidno vlogo pri tem je imelo društvo za zaščito rastlin, ki je bilo ustanovljeno na pobudo takrat enega najbolj razvejenih planinskih društev srednjeevropskega prostora DuOeAV. Slednje je imelo na Slovenskem kar nekaj podružnic, med katerimi je daleč največ sledi v vzpetem svetu pustila Kranjska podružnica (Section Krain). Med vidnejšimi člani glavnega odbora je imel v kontekstu varovanja narave pomembnejšo vlogo Albin Belar, idejni oče današnjega Triglavskega narodnega parka. Društvo DuOeAV je preko podružnic opozarjalo na problem masovnega obiska takratnih gorohodcev z javnimi opozorili, znana pa so tudi prizadevanja za sprejetje ustreznih zakonskih ukrepov, s katerimi bi preprečili množično trganje in nabiranje alpskega cvetja. Poleg obravnavanih »tujih« planinskih društev in posebnih društev za zaščito rastlin, je vidno vlogo pri varovanju narave zlasti v obdobju pred prvo svetovno vojno odigral slovenski SPD.

Seveda so se prizadevanja za zaščito rastlin prav tako pojavljala in širila v dolinah takratnega slovenskega prostora. Številni mednarodno priznani botaniki, denimo Karl Zois, Wilhelm Voss ali Alfonz Pavlin, so z urejanjem šolskih pa tudi privatnih in botaničnih vrtov skrbeli za zavarovanje lepote endemitov in določenih regionalnih območij. Posredno so širili prepoznavnost območja, v katerem so delovali, široko v evropski prostor.

Če je bila turistika obravnavanega časa domena bogatejših, je bila skrb za gibanje v naravi najmanj plačanih in ozaveščanje o pomenu narave za ljudsko zdravje naloga Turističnega društva prijateljev prirode (Touristenverein ‚Die Naturfreunde‘). Pri skrbi za najmanj plačane ni šlo za njihovo podcenjevanje, temveč so jim na ta način posredno kljub revščini priznavali družbeno enakopravnost. Ideje omenjenega društva, ki je s svojimi podružnicami prav tako segalo izven meja monarhije, so verjetno postale temelj za množični turizem, ki ni slonil več na zgodovinskih in naravnih posebnostih, temveč na zdravilnem učinku bivanja v naravi oziroma na svežem zraku. Ob tem ne smemo spregledati društvenih prizadevanj na področju varovanja narave, saj se je ob njenih zdravilnih učinkih precej dobro zavedalo tudi njene krhkosti. Zato res ne čudi, da je bila skrb za naravo v njegovem statutu navedena na samem začetku.

Širjenje okoljevarstvenih idej in prizadevanj na tem področju na prelomu iz 19. v 20. stoletje jasno zrcalijo časopisi, ki so ogledalo časa, v katerem izhajajo. Negativni (okoljski) učinki industrializacije in urbanizacije so bili zlasti na

začetku 20. stoletja v časopisih pogosto obravnavana tema. To dokazuje pestra paleta časopisov, tako tematskih oziroma ozko usmerjenih kot dnevnih. Različne vrste in oblike objav so bralni publiki prinašale pisan spekter vsebin, povezanih z rastlinstvom in živalstvom. Ob pregledu tiska je tako nastal vtis o dobri obveščenosti vseh družbenih slojev o tej problematiki. Ob tem gre poudariti, da je šlo za pretežno v nemščini tiskane časopise, ki so jih večinoma lahko brali tisti, ki so imeli zaključeno več kot le osnovno šolo – tudi v takratnem slovenskem prostoru.

Dediščina omenjenih okoljevarstvenih prizadevanj v preteklosti je kljub ali pa prav zaradi vse naprednejšega industrijskega razvoja 21. stoletja na Slovenskem danes še vedno precej živa. Prepoznavna je v številnih oblikah zavarovanih območij, konkretnih okoljevarstvenih akcijah na terenu in v trajnostno usmerjeni miselnosti sodobne slovenske družbe.

Obenem pa raziskava potrjuje, da slovenski prostor – kljub svoji geografski obrobni znotraj habsburške monarhije – ni bil izoliran od ključnih intelektualnih, znanstvenih in družbenih tokov, ki so oblikovali Evropo v poznem 19. in zgodnjem 20. stoletju. Nasprotno, deloval je kot aktiven del širšega evropskega prostora, v katerega so se naravovarstvene ideje ne le prenašale, temveč so se tudi udeleževale. To je prispevalo k utrjevanju okoljske zavesti na lokalni ravni in tudi k postopnemu vključevanju slovenskega prostora kot soustvarjalca naravovarstvenih prizadevanj v osrednje evropske kulturne in znanstvene tokove.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Natur – im weit gefassten Sinne – spielte eine zentrale Rolle für die Entwicklung des slowenischen Gebiets und trug maßgeblich zu dessen internationaler Sichtbarkeit bei. Bereits frühzeitig fand sie Eingang in die wissenschaftlichen und kulturellen Diskurse Europas und gewann insbesondere im Zuge der (Wieder-)Entdeckung des Alpenraums im 19. Jahrhundert weiter an Bedeutung.

Die im vorliegenden Werk untersuchte Zeitspanne – die zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts bis zum Beginn des Ersten Weltkriegs – war von intensiver Industrialisierung und infrastruktureller Erschließung geprägt, die tiefgreifende ökologische Veränderungen zur Folge hatten. Umweltbelastungen waren unmittelbar wahrnehmbar – durch Gerüche, Lärm, sichtbare Verschmutzung und Beeinträchtigungen der Lebensqualität. Parallel dazu wuchs, im Kontext veränderter philosophischer und wissenschaftlicher Paradigmen, das Bewusstsein für den Wert und die Verletzlichkeit der natürlichen Umwelt. Das aufkommende Umweltdenken manifestierte sich unter anderem in der Tätigkeit der Alpenvereine, die jenseits der Karawanken gegründet wurden, sowie im zunehmenden Interesse an der gesundheitsfördernden Wirkung von Bewegung und Aufenthalt in der Natur.

Diese Entwicklungen mündeten in eine systematische Ausweitung von Maßnahmen zum Schutz und zur Erhaltung der natürlichen Umwelt. Die Naturschutzbewegung – zunächst vorwiegend in urbanen Räumen verortet, wo die Folgen der Industrialisierung besonders sichtbar waren – erfasste gegen Ende des 19. Jahrhunderts auch das damalige slowenische Gebiet. Hier waren viele engagierte Akteure in mehreren Vereinigungen aktiv, darunter

auch in Tierschutzvereinen. So z. B. wurde nach deutschem Vorbild und auf Initiative von Valentin Stanič in Gorica (Görz/Gorizia) der erste Verein gegen Tierquälerei auf österreichischem Boden gegründet.

Zeitgleich entstanden institutionalisierte Strukturen zur Pflege und Erhaltung sogenannter Naturdenkmäler, insbesondere durch die Gründung von Alpen- und Bergsteigervereinen. Diese reagierten auf die zunehmende Frequentierung des Hochgebirges durch Touristen und Alpinisten, indem sie Infrastrukturen wie Schutzhütten errichteten und zugleich Aufklärungsarbeit über die Bedeutung des alpinen Natur- und Artenschutzes leisteten. Eine besonders bedeutsame Rolle spielte ein spezieller Pflanzenschutzverein, der auf Initiative des Deutschen und Österreichischen Alpenvereins (DuÖAV) – eines der bedeutendsten alpenländischen Vereine seiner Zeit – ins Leben gerufen wurde. Die Sektion Krain (Kranjska podružnica) war hierbei besonders aktiv und hinterließ sichtbare Spuren im Hochgebirge. Innerhalb des Hauptausschusses trat insbesondere Albin Belar – der spätere Wegbereiter des Triglav-Nationalparks – als prominenter Vertreter des Naturschutzes hervor.

Der DuÖAV und andere Alpenvereine setzten sich zudem öffentlich für gesetzliche Regelungen zum Schutz gefährdeter alpiner Pflanzenarten ein. Neben diesen „ausländischen“ Akteuren spielte auch der slowenische Alpenverein (Slovensko planinsko društvo – SPD) – insbesondere vor dem Ersten Weltkrieg – eine zentrale Rolle bei der Umsetzung naturschutzbezogener Maßnahmen.

Auch in den Tallagen entwickelten sich vielfältige Aktivitäten zum Schutz einheimischer Pflanzenarten. Bedeutende Botaniker im damaligen slowenischen Gebiet – wie Karl Zois, Wilhelm Voss und Alfonz Pavlin – trugen durch die Anlage von Schul-, Privat- und botanischen Gärten zur Bewahrung endemischer Arten und zur Popularisierung der slowenischen Flora im europäischen Raum bei.

Während Tourismus in dieser Zeit weitgehend privilegierten Schichten vorbehalten blieb, engagierten sich Organisationen wie der Touristenverein Naturfreunde gezielt in der Umweltbildung der weniger wohlhabenden Bevölkerung. Dieses Engagement beruhte nicht auf herablassender Fürsorge, sondern auf einer impliziten Anerkennung sozialer Gleichheit. Der Verein bildet mit ihren europaweiten Sektionen eine wesentliche Grundlage für den später entstehenden Massentourismus, der weniger auf Sehenswürdigkeiten als auf gesundheitliche Aspekte des Naturerlebens fokussierte. Zugleich trug der erwähnte Verein wesentlich zum Schutzgedanken bei und erkannte bereits

früh die ökologische Zerbrechlichkeit der Natur. Dementsprechend war der Naturschutz explizit in ihren Statuten verankert.

Zeitgenössische Presse belegen die zunehmende gesellschaftliche Verankerung umweltbezogener Themen um die Wende zum 20. Jahrhundert. Die negativen Auswirkungen der Industrialisierung und Verstädterung wurden insbesondere in den frühen Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts intensiv diskutiert. Das breite Spektrum an periodischen Publikationen – von thematisch spezialisierten Fachzeitschriften bis hin zu täglich erscheinenden Zeitungen – brachte einem breiten Lesepublikum vielfältige Aspekte der Flora und Fauna näher. Eine Untersuchung der Presse vermittelt den Eindruck, dass Umweltfragen breite Aufmerksamkeit fanden. Zu beachten ist allerdings, dass es sich überwiegend um deutschsprachige Publikationen handelte, die vornehmlich von Personen mit höherem Bildungsniveau rezipiert wurden.

Das Erbe dieser vielfältigen Initiativen ist im heutigen Slowenien noch deutlich spürbar – trotz oder gerade wegen der anhaltenden industriellen Dynamik des 21. Jahrhunderts. Dies zeigt sich sowohl in der Zunahme konkreter Umweltschutzmaßnahmen als auch in der steigenden Zahl ausgewiesener Naturschutzgebiete.

Neben diesem historischen Erbe offenbart sich ein weiterer zentraler Befund der vorliegenden Untersuchung: Die zahlreichen individuellen und institutionellen Naturschutzbemühungen auf dem Gebiet des heutigen Slowenien trugen wesentlich zur internationalen Sichtbarkeit der Region und zu ihrer Integration in gesamteuropäische Diskurse bei. Die Ideen der Naturschutzbewegung wurden aus dem Raum nördlich der Karawanken übernommen und fanden südlich davon in konkreten gesellschaftlichen Entwicklungen ihren Ausdruck. Obwohl das slowenische Gebiet geografisch peripher innerhalb der Habsburgermonarchie lag, lassen sich zahlreiche Belege dafür finden, dass es keineswegs als rückständiges Randgebiet fungierte. Vielmehr war es ein Ort lebendiger gesellschaftlicher Auseinandersetzungen, in dem sich gesamteuropäische Strömungen konkretisierten, langfristige Wirkungen entfalteten und tiefe Spuren hinterließen.

POVZETEK

Delo obravnava razvoj naravovarstvene misli na območju slovenskega prostora v drugi polovici 19. stoletja do začetka prve svetovne vojne. V obdobju intenzivne industrializacije in infrastrukturnega razvoja je vse večja okoljska ozaveščenost spodbudila številne individualne in institucionalne pobude za zaščito naravnega okolja. Pod vplivom naravovarstvenega gibanja severno od Karavank se je kmalu tudi južno od njih razvila lastna okoljska kultura, ki se je izrazila v ustanavljanju različnih društev (planinskih, za zaščito živali, za zaščito rastlin) ter zakonodajnih prizadevanjih. K popularizaciji naravi prijaznih vrednot so prispevali tudi botanični vrtovi, okoljska vzgoja in številne objave v takratnih časopisih. Te raznolike dejavnosti niso zgolj prispevale k zaščiti endemične flore in favne, temveč so okrepile tudi mednarodno prepoznavnost obravnavanega prostora ter njegovo vključenost v vseevropske razprave o varstvu narave. Kljub geografski obrobniosti je bilo takratno slovensko ozemlje dejaven sooblikovalec transnacionalnih okoljskih gibanj, katerih vpliv je zaznaven še danes.

SUMMARY

This study examines the development of the idea of nature conservation in the Slovenian lands from the second half of the 19th century until the outbreak of the First World War. Against the backdrop of rapid industrialization and the expansion of infrastructure, a growing environmental awareness led to a series of individual and institutional initiatives to protect the natural environment. Influenced by the nature conservation movements north of the Karawanken, a distinct environmental culture soon emerged south of this mountain range, which manifested itself in the founding of various associations, mountaineering clubs, animal and plant protection organizations as well as early legislative efforts. The spread of nature-friendly values was further promoted by botanical gardens, environmental education and a lively public discourse in contemporary newspapers. These diverse activities not only contributed to the protection of endemic flora and fauna, but also increased the international visibility of the region and facilitated its inclusion in broader European conservation debates. Despite its peripheral geographical location, the Slovenian region has been actively involved in shaping transnational environmental movements, the legacy of which continues to have an impact today.

VIRI IN LITERATURA

Literatura

- 25 Jahre Alpenpflanzenschutzverein, Grundung und Zweck, *Bericht des Vereins zum Schutze der Alpenpflanzen*, zv. 16, 1925, str. 5–25.
- Abse, Joan. *John Ruskin: The Passionate Moralst*. NY: Knopf, 1981.
- Allgemeine Deutsche Biographie*. Leipzig: Duncker & Humblot, Leipzig 1890.
- Anhalt, Utz. »Serienmörder der Geschichte. Die Bestie vom Gevaudan«, *Karfunkel. Zeitschrift für erlebbare Geschichte*. 2011, zv. 97, str. 24–31.
- Arko Boštjan (ur). *Terezijanski gozdni red za Kranjsko 1771*. Ljubljana: VTOZD za gozdarstvo BF, 1985.
- Ball, John. *The Alpine Guide, Central Alps*. London: Longmans, Green & Co, 1866.
- Bautz, Friedrich Wilhelm. »Dann, Christian Adam«, Bautz, Friedrich Wilhelm (ur.), *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*. Hamm: Verlag Traugott Bautz, 1990, zv. 2, vrstica 1209.
- Bidovec Sinković, Maria in Golec, Boris. »Valvasor in Edmond Halley: o vprašanju polihistorjevega članstva v angleški Kraljevi družbi (Royal Society) in posledicah prekinjenih stikov z njo«, *Zgodovinski časopis*, 69 (2015), št. 3/4, str. 324–335.
- Bončina, Andrej. »Leopold Hufnagl in gozdnogospodarski načrti za Kočevsko gozpostvo«, *Viri za zgodovino gozda in zgodovino gozdarstva na Slovenskem IX*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za gozdarstvo, 2002, str. 1–4.
- Bourret, Jean-Claude. *Le secret de la bête de Gévaudan*. Paris: Editions du Signe, 2010.
- Braunthal, Julius. *Victor und Friedrich Adler zwei Generationen Arbeiterbewegung*. Wien: Verlag der Wiener Volksbuchhandlung, 1965.
- Brus, Robert in Gajšek, Domen. »The Introduction of Non-Native Tree Species to Present-Day Slovenia«, *Man, nature and environment between the northern Adriatic and the eastern Alps in premodern times*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2014, str. 380–392.

- Cizelj, Zajc Ivanka. »Olepševalno in turistično društvo v Celju 1871–1941«, *Zbornik ob 135-letnici delovanja društva. Lepo mesto, glasilo Turističnega društva Celje*. Celje: Turistično društvo Celje, 2006.
- Collingwood, Wiliam Gershome. *The Life and Work of John Ruskin 1–2*. London: Methuen [1905].
- Conwentz, Hugo von. *Die Gefährdung der Naturdenkmäler und Vorschläge zu ihrer Erhaltung. Denkschrift, dem Herrn Minister der geistlichen, Unterrichts- und Medizinal-Angelegenheiten überreicht*. Berlin: Borntraeger, 1904.
- Costa, Henrik. *Reiseerrinerungen aus Krain*. Laibach: Druck der Eger'schen Gubernial-Buchdruckerei, 1848.
- Cvirn, Janez. »Med nacionalizmom in nacionalno koeksistenco«, *Zgodovinski časopis* 62 (2009), št. 1, str. 228–238.
- Cvirn, Janez. *Trdnjavski trikotnik*. Maribor: Založba Obzorja, 1997.
- Cvirn, Janez. »Nemško-slovenski odnosi osrednji problem slovenske zgodovine«, *Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti: mednarodni znanstveni simpozij*. Maribor: Narodni dom, Pokrajinski muzej, 16.–17. april 1998, str. 86–89.
- Cvirn, Janez. »Kdor te sreča, naj te sune, če ti more, v zobe plune: Dragotin Dežman in slovenstvo«, *Zgodovina za vse*, 14 (2007), št. 2, str. 38–56.
- Cvirn, Janez. »Vražji Dežman, kaj si storil«, *Slovenska kronika XIX. stoletja*. Ljubljana: Nova revija, 2001–2003. zv. 2, str. 36–38.
- Dann, Christian Adam. *Bitte der armen Thiere, der unvernünftigen Geschöpfe, an ihre vernünftigen Mitgeschöpfe und Herrn, die Menschen*. Tübingen: Fues, 1822.
- D'Avigdor, Elim Henry. *Das Wohlsein der Menschen in Grosstädten: mit besonderer Rücksicht*. Wien: Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn, 1874.
- Der Ornithologische Verein in Wien. »Personal-Stand des Vereins am 1. Jänner 1887«, *Mittheilungen des Ornithologischen Vereins in Wien*. Beilage: Personal-Stand des Vereins am 1. Jänner 1887. Wien: Die k. k. Hofbuchhandlung Wilhelm Frick, 1887, str. 1–6.
- Dienst, Karl. »Knapp, Albert«, Bautz, Friedrich Wilhelm (ur.), *Biographisch-ibliographisches Kirchenlexikon*. Herzberg: Traugott Bautz, 1970, zv. 4, str. 115–116.
- DuOeAV, Section Austria, *Der Österreichische Alpenverein und Alpenverein und die Sektion Austria des Deutschen u. Österreichischen Alpenvereins 1862–1912*. Wien: Verlag der Sektion Austria, 1912.
- Elim, Henry. *Das Wohlsein der Menschen in Grosstädten: mit besonderer Rücksicht auf Wien*. Wien: Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn, 1874.
- Erhatic Širnik, Romana. *Lov in lovci skozi čas*. Ljubljana: Lovska zveza Slovenije, 2004.
- Erhatic Širnik, Romana. *Varstvo ptičev v 19. in 20. stoletju na slovenskem ozemlju*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, 2011.
- Falter, Reinhard. »Apotheker, Dr. phil. H. c. Carl Schmolz (1859–1928)«, *Blätter zur bayerischen Naturschutzgeschichte*. München: Bayerisches Staatsministerium für Umwelt, Gesundheit und Verbraucherschutz, 2008, št. 3.
- Fischer, Helmut. *Hundert Jahre für den Naturschutz Heimat und regionale Identität. Die Geschichte eines Programms*. Bonn: Bund Heimat u. Umwelt, Hennef, 2004.

- Fister, Anton. *Der Verein wider Thierquälerei*. Wien: Görzer Verein gegen Thierquälerei. P. Mechitharisten, 1846.
- Franc Hladnik – ustanovitelj Botaničnega vrta v Ljubljani = Franc Hladnik – founder of the Ljubljana Botanic Garden. Ljubljana: Botanični vrt, Oddelek za biologijo, Biotehniška fakulteta, 2012.
- Friš, Darko. *Snovalci sodobnega mesta ob Dravi: mariborski župani: 1850–1945*. Maribor: Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča, 2018.
- Gersdorf, Ernest Gotthelf (ur.). *Allgemeines Repertorium der neuesten in- und ausländischen Litteratur*. Leipzig: F. A. Brockhaus, 1846, zv. 52.
- Gidl, Anneliese. *Alpenverein. Die Städter entdecken die Alpen*. Wien: Köln, Weimar, 2007.
- Granda, Stane. »Dober glas seže v deveto vas«, *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja*, 2001, št. 28, str. 303–308.
- Gregorčič, Simon. *Poezije*. Ljubljana: Genija, 2012.
- Gugitz, Gustav. »Castelli, Vinzenz Ignaz Franz«, *Neue Deutsche Biographie*. Berlin: Duncker & Humblot, 1957, zv. 3, str. 172–173.
- Habič, Peter. »Valvasorjev in današnji pogled na presihanje Cerkniškega jezera«, *Valvasorjev zbornik: ob 300-letnici izida Slave vojvodine Kranjske: referati s simpozija v Ljubljani 1989*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti: Odbor za proslavo 300 letnice izida Valvasorjeve Slave, 1990, str. 226–231.
- Haller, Albrecht. *Die Alpen*. Berlin: Akademie-Verlag, 1959.
- Hevers, Jürgen. »Nehring, Carl Wilhelm Alfred, Prof. Dr.«, Horst-Rüdiger Jarck, Günter, Scheel (ur.), *Braunschweigisches Biographisches Lexikon – 19. und 20. Jahrhundert*. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1996, str. 437–438.
- Holz, Eva. »Potovanje po slovenskih deželah v času od propada Ilirskih provinc do uvedbe železnice, ko še nisi izumili turizma«, *Razvoj turizma v Sloveniji: zbornik referatov*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996, str. 48–57.
- Jaksetič, Julije (intervju z dr. Mitjo Kaligaričem). »Travniki našega otroštva«, *Delo, Sobotna priloga*, 23. marec 2019, str. 20–22.
- Jenuš, Gregor. »Ljubi Bog, kako varovati, česar ni; saj vendar pri vseh koncih in krajih sili v Mariboru slovenski značaj na dan! Johann Schmiderer – zadnji mariborski župan avstrijske dobe«, *Studia Historica Slovenica*, 17 (2017), št. 3, str. 901–927, 1024.
- Jogan, Jernej. »Flora Ljubljanskega gradu stoletja po Vossu«, *Hladnikia*. Ljubljana: Botanična sekcija Društva Biologov Slovenije, 2013, št. 32, str. 53–66.
- Jung H., Martin. »Die Anfänge der deutschen Tierschutzbewegung im 19. Jahrhundert. Mössingen - Tübingen - Stuttgart - Dresden - München«, *Zeitschrift für Württembergische Landesgeschichte* 56 (1997), str. 205–240.
- Klinar, Miha. »Predzgodovina kovinarskega gibanja na Jesenicah«, *Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik*, 1985, št. 5, str. 31–78.
- Knaut, Andreas. »Ernst Rudolf und die Anfänge der deutschen Heimatschutz-Bewegung«, Dans, Edeltraut Klueping. (ur.): *Antimodernismus und Reform. Zur Geschichte der deutschen Heimatbewegung*. Darmstadt: Wiss. Buchgesellschaft, 1991, str. 20–49.
- Kocbek, Fran (ur.). *Koledar S.P.D. 1910*. Celje: Zvezna tiskarna v Celju, 1910.
- Kranjska kmetijska družba, *Miloserčnost do živali. Poduk za mlade in stare ljudi*. Ljubljana: Jožef Blaznik, 1846.

- Kratke povesti s podobami: poslovenjene is nemsških bukviz Monakovskega drustva soper mu-
zhenje shival.* Ljubljana: [s. n.] 1846.
- Kreuzer, Franz. *Was wir ersehnen von der Zukunft Fernen. Der Ursprung der österreichi-
schen Arbeiterbewegung. Das Zeitalter Victor Adlers.* Wien: Verlag Kremayr & Scheriau,
1988.
- Krüger, Arnd in Pfeiffer, Rolf. »Theodor Lewald und die Instrumentalisierung von Lei-
besübungen und Sport«, Wick, Uwe in Höfer, Andreas (ur.): *Willibald Gebhardt und
seine Nachfolger* (= Schriftenreihe des Willibald Gebhardt Instituts). Aachen: Meyer
& Meyer, 2012, zv. 14, str. 120–145.
- Kugy, Julius. *Aus dem Leben eines Bergsteigers.* München: Bergverlag Rother, 1935.
- Lazarevič, Žarko. »Maribor v slovenskem prostoru (skica dolgoročnih gospodarskih raz-
merij)«. Željko, Oset, Slana, Berberih, Aleksandra, Lazarevič, Žarko (ur.). Maribor,
Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Muzej narodne osvoboditve, 2010), str.
15–34.
- Leskovec, Antoša. »Gospodarstvo v Mariboru od srede 19. stoletja do prve svetovne voj-
ne«. Darko Friš in Franc Rozman (ur.): *Od Maribora do Trsta.* Maribor: Pedagoška
fakulteta, 1998, str. 105–125.
- Lintzmeyer, Klaus. »Gründung des Vereins zum Schutz der Bergwelt e.v. vor 100 Jahren
vormals Verein zum Schutze der Alpenpflanzen und -Tiere e.V. - eine der wichtigen
Wegmarken der 200-jährigen deutschen Naturschutzgeschichte«, *Jahrbuch des Vere-
ins zum Schutz der Bergwelt*, 65 (2000), str. 13–35.
- Lovšin, Evgen. *Gorski vodniki v Julijskih Alpah.* Ljubljana: Planinska založba, 1961.
- Marinelli König, Gertrud. *Die böhmischen Länder in den Wiener Zeitschriften und Alma-
nachen des Vormärz (1805–1848).* Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der
Wissenschaften, 2014.
- Mayer, Ernest. »Usoda in vsebina rokopisa A. Pavlina Über botanische Naturdenkmäler
in Krain«, *Biološki vestnik: glasilo slovenskih biologov*, 36 (1988), str. 33–52.
- Melik, Anton. »Ob dvestoletnici prvih osuševalnih del na Barju«, *Geografski zbornik*, 8
(1963), str. 5–64.
- Metrc, Janez. »Velike stavke jeseniškega delavstva«, *Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik*, 1985,
št. 5, str. 79–90.
- Meyers Konversations-Lexikon.* Leipzig/Wien: Verlag des Bibliographischen Instituts,
1885–1889. 4. Auflage zv. 5, str. 819–820.
- Mihelič, Darja et al., *Bamberska gozdna reda za Kanalsko dolino in bleiberski okoliš 1584*,
Ljubljana: Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo, 1987.
- Mihelič, Stane. »Čebelarstvo«, *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: zgodovina
agrarnih panog. Agrarno gospodarstvo.* Ljubljana: DZS, 1970, 1. zv, str. 395–408.
- Mikša, Peter in Zorn, Matija. »Nacionalni boj za gore in slovenska identiteta«, *Časopis za
zgodovino in narodopisje* 92 (2015), št. 1, str. 67–88.
- Mikša, Peter in Ajlec, Kornelija. *Slovensko planinstvo skozi čas.* Ljubljana: Planinska zveza
Slovenije, 2022.
- Mikša, Peter. *Matica planinstva: ob 120-letnici Planinskega društva Ljubljana-Matica.* Lju-
bljana: Planinsko društvo Ljubljana-Matica, 2013.
- Milnik, Albrecht. *Hugo Conwentz – Klassiker des Naturschutzes. Sein Waldweg zum Natur-
schutz.* 3., verbesserte und aktualisierte Auflage. Kessel: Remagen-Oberwinter 2006.

- Mlinar, Janez. »V senci gora. Oblikovanje Zgornjesavske doline kot turistične destinacije«, *Triglav* 240. Ljubljana: Založba ZRC, 2018, str. 179–181.
- Mohorič, Ivan. »Nastanek Kranjske industrijske družbe«, *Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik*, 1969, št. 2, str. 33–46.
- Mugerli, Marko. *140 let Kranjske industrijske družbe*. Jesenice: Gornjesavski muzej, 2009.
- Mugerli, Marko. *Savski fužinarji – znani Evropejci*. Jesenice: Gornjesavski muzej, 2008.
- Neumaier Peterlin, Tanja. »Poskus izboljšanja človekovega ravnanja z živalmi – Goriško društvo proti mučenju živali 1845–1847«, *Kronika* 50 (2002), str. 17–30.
- Neumaier-Peterlin, Tanja. *Valentin Stanič in Goriško društvo proti mučenju živali (1845–1847) = Valentin Stanič e la società goriziana contro il maltrattamento degli animali (1845–1847)*. Udine: Istituto di storia sociale e religiosa: Forum, 2002.
- Nikolajev, Vekoslav. *Rusko-japonska vojska*. V Ljubljani: A. Turk, 1904.
- Obrul, Robert. »Športni Maribor do 1. svetovne vojne«, *Studia Historica Slovenica*, 3 (2003), št. 2/3, str. 405–451.
- Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1994, zv. 1, 7, 10.
- Otto, Carl. *Der Haussekretär*. Berlin: Verlagsdruckerei »Merkur«, 1913.
- Pančur, Andrej. »Kranjska industrijska družba«, *Slovenski veliki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga Založba, 2003–2005, zv. 2, str. 356.
- Panjek, Aleksander. *Kulturna krajina in okolje Krasa: o rabi naravnih virov v novem veku*. Koper: Založba Univerze na Primorskem, 2015.
- Perovšek, Jurij. *Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov*. Ljubljana: Modrijan, 1998.
- Petelin, David. Za izsuševanje Ljubljanskega barja dobil viteški stan, <https://zgodovina-nadlani.si/za-izsusevanje-ljubljanskega-barja-dobil-viteski-stan>, pridobljeno 17. 7. 2024.
- Peternel, Marija Mojca. *„Ljubiteljem kranjskih Alp!“. Kranjska podružnica Nemškega in avstrijskega planinskega društva*. Ljubljana: Založba Univerze, 2023.
- Peternel, Marija Mojca. *V višine in globine: nadaljevanje zgodbe o podružnicah Nemškega in avstrijskega planinskega društva na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Univerze, 2024.
- Petkovšek, Viktor. *J. A. Scopoli, njegovo življenje in delo v slovenskem prostoru*. Ljubljana: SAZU, 1977.
- Petkovšek, Viktor. *»Friderik Velbič in njegova narodnost«*, separat. Ljubljana: Biološka sekcija Prirodoslovnega društva, 1964.
- Pils, Manfred. *Berg frei*. Wien: Verl. für Gesellschaftskritik, 1994.
- Piskernik, Angela. »Zgodovina prizadevanj za ustanovitev Triglavskega narodnega parka«. *Varstvo narave*, št. 1, str. 9–20.
- Planinska zveza Slovenije. *Narava v gorskem svetu*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, Komisija za varstvo gorske narave, 2006.
- Podgoršek, Nataša. »Zgodovina uprave v Mariboru 1750–1918. Občinske volitve v mestu Maribor 1861–1912«, *Studia Historica Slovenica*, 6 (2006), št. 2/3, str. 361–380.
- Pokorny, Alojzij. *Prirodopis rastlinstva s podobami: za spodnje razrede srednjih šol / izdelal Alojzij Pokorny; poslovenil Ivan Tušek*. V Ljubljani: založila in na svetlo dala Matica slovenska (v Pragi: H. Mercy), 1872.

- Praprotnik, Nada in Mlinar, Ciril. »Botaniki, njihovo delo in herbarijske zbirke praprotnic in semenk v Prirodoslovnem muzeju Slovenije«, *Scopolia: revija Prirodoslovnega muzeja Slovenije*, 2015, št. 83–84, str. 1–414.
- Praprotnik, Nada. »Alpski botanični vrt Juliana in sezname rastlin«, *Scopolia: glasilo Prirodoslovnega muzeja*, 2012, št. 75, str. 1–111.
- Prauß, Angelika. »Bis heute aktuelles Engagement. Ein Pfarrer gründete den ersten Tiereschutzverein«, *domradio.de*, 17. Juni 2012.
- Rahten, Andrej (et al.). *Velikih pet in nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev = Les cinq grands et la création du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes*. Loka pri Mengšu: Center za evropsko prihodnost; Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, 2011.
- Ravnjak, Blanka, Praprotnik, Nada in Bavcon, Jože. »Uvod«, *170-letnica rojstva Alfonza Paulina [Elektronski vir]*, Ljubljana: Botanični vrt Univerze v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, 2023, str. 20–33.
- Remec, Meta. »Afforestation with non-native *Pinus nigra* in the Karstic areas of southwestern Slovenia since the mid-nineteenth century: environmental implications«, *Environmental histories of the Dinaric Karst*. Cham: Springer, 2024, str. 203–237.
- Remec, Meta. »Črni bor kot črna kuga: odnos lokalnega prebivalstva do pogozdovanja s črnim borom na Krasu v 19. in 20. stoletju«, *Prispevki za novejšo zgodovino*, 61 (2021), št. 2, str. 43–66.
- Rendla, Marta. »Krajnsko društvo za varstvo živali 1902–1915«, *Zgodovina za vse*, 11 (2004), št. 1, str. 59–83.
- Ribarič, Mateja. »Učilnice v naravi: šolski vrtovi v preteklosti«, *170-letnica rojstva Alfonza Paulina [Elektronski vir]*. Ljubljana: Botanični vrt Univerze v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, 2023, str. 145–163.
- Rosten, Carolyn M., Onara, Dalia, Hawley, Kate in Suciu, Radu. »The status of Danube beluga sturgeon (*Huso huso*): Past, present and future«, *Vann*, 2012, št. 4, str. 523–534.
- Rozman, Franc. »Delavsko gibanje v Mariboru do prve svetovne vojne«, *Zgodovinski časopis*, 33 (1979), št. 3, str. 407–420.
- Rozman, Franc. »Socialna struktura naročnikov 'Novic' v letu 1845«, *Zgodovinski časopis* 24 (1970), št. 1–2, str. 81–89.
- Rozman, Franc. »Praznovanje prvega maja 1918 na Spodnjem Štajerskem«, *Zgodovinski časopis* 46 (1992), št. 2, str. 225–232.
- Rozman, Franc. »Socialna demokracija na Slovenskem Štajerskem in problem nacionalne razdelitve«, *Zgodovinski časopis*, 40 (1986), št. 3, str. 291–297.
- Rudolf, Werner Soukup. »...zum Frommen der Wissenschaft und zum genaueren Verständnis der Natur der Alpen. Bedeutende Naturwissenschaftler als Gründungsväter europäischer alpiner Vereine«. www.rudolf-werner-soukup.at/, pridobljeno 1. 10. 2021.
- Ruskin, John. *Wie wir arbeiten und wirtschaften müssen* (prevod Jakob Reis). Straßburg: Verlag Heitz und Mündel, 1898.
- Scheurer, Alexandre. *Craintes, fantasmes et croyances suscitées par la faune alpine: l'exemple du Valais romand (Suisse), XVIe–XXe siècles. L'homme et l'animal sauvage*. Zürich: Chronos, 2010, str. 65–87.

- Schlenker, Wolfram. »Dann – ein früher Tierrechtler, Mahner und Aktivist«, *Tierschutz und Tierrechte im Königreich Württemberg. Die erste deutsche Tierschutz- und Tierrechtsbewegung 1837, die drei württembergischen Tierschutzvereine ab 1862 und ihre Tiere*. Wiesbaden: Springer VS, 2022, str. 31–88.
- Schmid, Christoph von (avtor), Hrovat, Florentin (prevajalec), *Spisi Kristofa Šmida, Poslovenjeni, mladini v zabavo in poduk. Slavec in Nema deklica*. Novo mesto: J. Krajec, 1906.
- Schmid, Christoph von. *Prijetne Perpovedi sa otròke*. V* Zelovzi: Natisnil Ferdinand od Kleinmayr, 1832.
- Smith, M. Jay. *Monsters of the Gévaudan. The Making of a Beast*. London: Harvard University Press, 2011.
- Scheidegger, Tobias. *Mythos Edelweiss: zur Kulturgeschichte eines alpinen Symbols*. Zürich: Botanischer Garten der Universität, 2008.
- Schödler, Friedrich Karl Ludwig (avtor), Tušek, Ivan (prev.) *Botanika z 240 podobami*. Poslovenil Ivan Tušek. Ljubljana: Matica Slovenska, 1875.
- Schwerdfeger, Josef. »Die Salvatormedaille der Stadt Wien.« *Zeitschrift für Münz- und Medaillenkunde* (1905–1907), zv. 1, str. 177–190.
- Section Krain des deutschen und österreichischen Alpenvereines. *Festschrift zur Feier des zwanzigjährigen Bestehens seit der Neugründung im Jahre 1881*. Laibach: Selbstverl. der Section Krain des deutschen und österreichischen Alpenvereines in Laibach: Ig. V. Kleinmayr & Bamberg, 1901.
- Selišnik, Irena in Verginella, Marta. »Kmetijske in rokodelske novice in razvoj bralne javnosti«, *Janez Bleiweis, Novice in modernizacija slovenske družbe*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2021, str. 146–163.
- Shaw, R. Trevor in Čuk, Alenka. *Slovenski kras in jame v preteklosti*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015.
- Shaw, R. Trevor. *Valvasor – a common error about his publications on Cerknško jezero, Slovenija = Valvasor – splošna pomota glede njegovih objav o Cerknškem jezeru, Slovenija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2004.
- Simon Robič (1824–1897): mož posebne vrste = Simon Robič, a man of peculiarities: zbornik ob 200. obletnici rojstva Simona Robiča (Simpozij ob 200-letnici rojstva Simona Robiča (2024), Cerklje na Gorenjskem: Kulturno društvo Šenturška Gora, 2024.
- Skoberne, Peter. »Prispevek k poznavanju vloge Albina Belarja na področju varstva narave na Slovenskem«, *Annales: anali za istrske in mediteranske študije = annali di Studi istriani e mediterranee = annals for Istrian and Mediterranean studies. Series historia naturalis*. 21(2011), št. 1, 2011, str. 97–110.
- Skoberne, Peter. »Alfonz Pavlin – vez med Belarjem in Spomenico«, *170-letnica rojstva Alfonza Pavlina*. Ljubljana: Botanični vrt Univerze v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, 2023, str. 115–121.
- Skoberne, Peter. »Predlog Albina Belarja za zavarovanje Doline Triglavskih jezer (1908)«, *Triglav 240*. Ljubljana: Založba ZRC, 2018, str. 167–177.
- Slomšek, Anton Martin (ur.). *Veliko Berilo za slovensko-nemške šole drugega odred*. Na Dunaju: Leopold Grund, 1858.
- Slovenka akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za zgodovino, *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: [enciklopedična obravnavo po panogah], Zgodovina agrarnih panog. Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970, zv. 1.

- Spielmann, Marion Harry. *The History of "Punch"*. London, Paris, Melbourne: Cassell and Company, 1895.
- Spitta, Philipp. »Rudorff, Ernst«, George Grove (ur.): *A Dictionary of Music and Musicians*. London: Macmillan, 1900, zv. 3, str. 201–203.
- Stadler, Karl R. »Victor Adler«, Pollak, Walter (ur.). *Tausend Jahre Österreich. Eine Biographische Chronik. Der Parlamentarismus und die beiden Republiken*. Wien: Verlag Jugend und Volk, 1974, str. 50–60.
- Šumrada, Tanja, Kmecl, Primož in Erjavec, Emil. »Do the EU's Common Agricultural Policy Funds Negatively Affect the Diversity of Farmland Birds? Evidence from Slovenia«, *Agriculture, Ecosystems and Environment* 306 (2021), članek 107200, str. 1–14.
- Teichler, Hans Joachim. »Anstoß nahmen sie nicht. Die IOC-Präsidenten und das Dritte Reich«, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 10. 3.1999, nepaginirano.
- Thomas, Keith. *Man and the natural world: changing attitudes in England 1500–1800*. Harmondsworth [etc.]: Penguin Books, 1984.
- Tiefenhalter, Helmut. »Wandern und Wanderwege in der Anfangszeit des Voralerberger Fremdenverkehrs«, *Sonderdruck aus Montfort, Vierteljahresschrift für Geschichte und Gegenwart Vorarlbergs*, 55 (2003) zv. 1, str. 44–48.
- Tome, Davorin. »Cerkniško jezero«, Al Vrezec (et al.), *Scopoli: kranjska narava in rojstvo moderne naravoslovne znanosti na Slovenskem: ob 300-letnici rojstva velikega naravoslovca Joannesa Antoniusa Scopolija (1723–1788)*, Ljubljana: Prirodoslovni muzej Slovenije, 2023, str. 150–157.
- Turk, Zdravko. *Lov in lovška pravica v Sloveniji: zgodovinski, gospodarski in družbeni vidiki lova v kulturni krajini*. Straža: samozal., 2019.
- Uekötter, Frank. »Umweltgeschichte im 19. Und 20. Jahrhundert«, Lothar Gall in Verbindung mit Peter Blickle Elisabeth Fehrenbach, Johannes Fried, Klaus Hildebrand, Karl Heinrich, Kaufhold Horst, Möller Otto, Gerhard Oexle, Klaus Tenfelde (ur.) *Enzyklopädie deutscher Geschichte*. München: Oldenbourg Verlag 2007, zv. 81.
- Umek, Ema. »Ribištvo in ribolov«, Institut za zgodovino, Sekcija za občo in narodno zgodovino, *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*, Ljubljana: DZS, 1970, zv. 1, str. 495–520.
- Umek, Ema. »Lov in lovstvo«, Institut za zgodovino, Sekcija za občo in narodno zgodovino, *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*. Ljubljana: DZS, 1970, zv. 1, str. 469–494.
- VDO Biotehniška fakulteta VTOZD za gozdarstvo. *Gozdni rezervati Slovenije. Pragozd Rajhenavski Rog*, KO 03. Ljubljana: VDO Biotehniška fakulteta VTOZD za gozdarstvo, 1987.
- Valenčič, Vlado. »Gozdarstvo«, Institut za zgodovino, Sekcija za občo in narodno zgodovino, *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*, Ljubljana: DZS, 1970, zv. 1, str. 417–463.
- Valvasor, Johann Weikhard. »Korespondenca J. V. Valvasorja z Royal society«, *Nase jame: glasilo Jamarske zveze Slovenije*, 35 (1993), št. 2, str. 124–126.
- Vidrih, Renato in Mihelič, Jože. *Albin Belar, pozabljen slovenski naravoslovec*, Radovljica: Didakta, 2010.
- Vierteljahresschrift für Geschichte und Gegenwart Vorarlbergs*, 55 (2003), str. 44–48.
- Vošnjak, Josip. *Špomini*. Ljubljana: Slovenska matica, 1982.

- Vrišer, Igor. »Razvoj industrije v Sloveniji«, *Geografski vestnik*, 48 (1976), str. 29–45.
- Vuk Hriberšek, Nina. »Mariborsko olepševalno društvo in mestna turistična ponudba v zadnjih desetletjih pred prvo svetovno vojno«, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 2010, zv. 1/3, str. 71–94.
- Weiss, Peter. »Fran Tomiňsek, rojen v Bočni, planinski funkcionar in pravnik (1)«, *Savinjske novice*, 23. 4. 2021, št. 16, str. 13.
- Wöbse, Anna-Katharina in Patrick Kupper (ur). *Greening Europe: Environmental Protection in the Long Twentieth Century – A Handbook*. Oldenburg: De Gruyter, 2021.
- Wöbse, Anne-Katharine. »Counting Birds: Protecting European Avifauna and Habitats«, *Greening Europe: Environmental Protection in the Long Twentieth Century—A Handbook*. München in Dunaj: De Gruyter Oldenbourg, 2022, str. 17–45.
- Wraber, Tone. »Iz zgodovine botaničnih raziskav v Julijskih Alpah in Karavankah«, *Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik*, 1969, št. 2, str. 269–293.
- Wurzbach, Constantin von *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1874, zv. 26.
- Wurzbach, Constant von. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich: enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 in den österreichischen Kronländern geboren wurden oder darin gelebt und gewirkt haben*. Wien: L. C. Zamar-ski, C. Dittmarsch & Comp., 1856, zv. 16.
- Zalaznik Miladinović, Mira. »Tri Valvasorjeva pisma v Londonu«, *Slovenska kronika XIX. stoletja (1884–1899)*, 2003, zv. 3, str. 201–202.
- Zorn Janša, Olga in Wraber, Tone. »Muzejsko društvo za Kranjsko«, *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993, zv. 7, str. 256.
- Zupanič Slavec, Zvonka. »120 let zdravstvenega zavarovanja pri Slovencih (1889–2009)«, *Zdravniški vestnik: glasilo Slovenskega zdravniškega društva*. 79 (2010) št. 2, str. 173–181.
- Zupanič Slavec, Zvonka. *Tuberkuloza: kuga 19. in 20. stoletja na Slovenskem: na primeru sanatorija Golnik 1921–1998*. V Ljubljani: Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete; Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije; Golnik: Bolnišnica = Ljubljana: Institute for History of Medicine, Faculty of Medicine: Slovenian Scientific Society for the History of Health Culture; Golnik: University Clinics of Respiratory and Allergic Diseases, 2009.
- Zwitter, Žiga in Rasran, Leonid. *Historical Biodiversity in the Alps: Grassland Agroecosystems in the Last Millennium*. Dunaj: Avstrijska akademija znanosti, 2025, poglavja 1.2, 10 in 11.
- Zwitter, Fran. *O slovenskem narodnem vprašanju*. Ljubljana: Slovenska matica, 1990.
- Zwitter, Žiga. »Okolje na Kranjskem v 17. stoletju po Slavi vojvodine Kranjske«, *Studia Valvasoriana: zbornik spreminjiv študij ob prvem integralnem prevodu Die Ehre Deß Hertzogthums Crain v slovenski jezik*. Ljubljana: Zavod Dežela Kranjska, 2014, str. 611–702.
- Žigon, Tanja. »Laibacher Wochenblatt – ljubljanski tednik za korist in zabavo (1804–1810 in 1814–1818)«, *Zgodovinski časopis*, 55 (2001), str. 67–91.
- Žontar, Majda. »Društva, ki so razvijala kulturo, telovadbo in planinstvo na Jesenicah do prve svetovne vojne«, *Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik*, 1985, št. 5, str. 91–122.

Viri

Tiskani viri

- »Mitglieder-Verzeichnis«, *11 Bericht des Vereines zum Schutze und zur Pflege der Alpenpflanzen*. Bamberg: gedruckt in der Handelsdruckerei, 1912.
- 12 Bericht des Vereines zum Schutze und zur Pflege der Alpenpflanzen*. Bamberg: gedruckt in der Handelsdruckerei, 1913.
- Emmer, Johannes. *Verfassung und Verwaltung des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*. Berlin: Verlag des DuOeAV, 1892.
- Erjavec, Fran. »Mravlja«, *Slovenski koledar za leto 1858*, A. Janežič (ur.), Celovec: Janez Leon, 1857, str. 211–220.
- Schmolz Carl. *Festschrift zum 25jährigen Bestehen des Vereins zum Schutze der Alpenpflanzen (Sitz in Bamberg). Zugleich XVI. Bericht über die Vereinsjahre 1922–1925*. Bamberg: C. C. Buchners Verlag, 1925.
- Stanič, Valentin. *Kurzer Bericht Uiber den Görzer Verein wider die Thierquälerei und Einladung zum gefälligen ferneren Beitritte*. Görz: [V. Stanič], 1846.
- Stanič, Valentin. *Statuten des Görzer Vereins wider Thierquälerei*. Görz: [V. Stanič], 1846.
- Statuten des Touristenvereins »Die Naturfreunde«*. Wien: Im Verlag des Vereins, VII.
- Valvasor, Janez Vajkard. *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*. Laybach: zu finden bey Wolfgang Moritz Endter, Buchhändlern in Nürnberg, 1689.
- Voss, Wilhelm. *Florenbilder aus den Umgebungen Laibachs. Jahresbericht des Staatsoberrealschule in Laibach fuer das Schuljahr 1889*. Laibach: Kleinmayr und Bamberg, 1889.
- »Prilike ino basni«, *Drobtinice za novo leto*, 1846, str. 151–155.

Arhivski viri

- A AVI Archiv Alpenverein Innsbruck, OeAV SE 252.103 Krain Rizzi
- SI AS 1176/25/24 75-letnica Naturfreunde Österreich, 1970
- SI AS 1534 Arhiv republike Slovenije, *Statuten des Touristenvereins*
- SI AS 68/XVI/I/2/1738 Turistično društvo Prijatelji narave, krajevna skupina Jesenice, 1909

Časopisni viri

Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins

- »Allerlei«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1911, št. 24, str. 297.
- »Bericht über die 12. Hauptversammlung des Vereins zum Schütze der Alpenpflanzen (E. V.) zu Graz am 9. September 1912«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1912, št. 21, str. 275–276.

- »Bericht über die Entstehung der Idee der Schaffung eines „Vereins zum Schütze und zur Pflege der Alpenpflanzen“ und über die Thätigkeit des provisorischen Ausschusses«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*», 1900, št. 16, str. 190–192.
- »Der Edelweiss«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1888, št. 17, str. 207.
- »Der Schutz der Alpenflora. Der Verein für den Pflanzenschutz«, *Mittheilung des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*», 1884, št. 6, str. 212–213.
- »Die Hauptversammlung des Vereins zum Schütze und zur Pflege der Alpenpflanzen, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1906, št. 23, str. 290.
- »Die Hauptversammlung des Vereins zum Schütze und zur Pflege der Alpenpflanzen, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1903, št. 19, str. 235.
- »Ein Nationalpark in Österreich«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1911, št. 2, str. 21.
- »Ergebnisse der Tätigkeiten des Vereins zum Schütze und zur Pflege der Alpenpflanzen«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1903, št. 12, str. 149.
- »Förderung des Naturschutzes«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1910, št. 24, str. 296.
- »Pro Montibus.› Italienische Gesellschaft zum Schütze der Alpenpflanzen und des Waldes«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1900, št. 3, str. 32.
- Sautter, Guido. »Der künftige ‚Nationalpark‘ der Schweiz, ein Vorbild für die übrigen Alpenländer«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1910, št. 7, str. 85–88.
- »Schutz dem Edelweiss«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1901, št. 14, str. 173.
- »Schutz dem Edelweiß«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1903, št. 24, str. 294.
- »Schutz den Alpenpflanzen«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1909, št. 12, str. 161.
- »Schutz der Alpenflora in Bayern«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1910, št. 1, str. 11.
- »Schutz der Alpenflora!« *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1908, št. 11, str. 153.
- »Schutz des Edelweiss«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1881, št. 9, str. 295.
- »Vereins-Angelegenheiten«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1904, št. 19, str. 235.
- »Verein zum Schütze und zur Pflege der Alpenpflanzen«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1900, št. 12, str. 147.
- »Verhandlungsschrift der 43. (39.) Hauptversammlung des D. u. Ö. Alpenvereins«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1912, št. 20, str. 251–261.
- »Verkaufsverbot für Pflanzen«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1910, št. 16, str. 196.
- »Verschiedenes«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*», 1886, št. 11, str. 129.

- »Zur Hebung des Fremdenverkehrs in Kärnten«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1891, št. 3, str. 39.
- A. E. Guttenberg, »Über Naturschutz«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1903, št. 21, str. 274.
- Albin Belar, »Winke zum Gebrauche der Aneroidbarometer für Touristen«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1894, št. 22, str. 270–271.
- Dr. Julius Kugy, »Dr. Julius Kugy, Neue Touren in den Julischen Alpen«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1893, št. 24, str. 290–291.
- Guido Sautter, »Der künftige ‚Nationalpark‘ der Schweiz, ein Vorbild für die übrigen Alpenländer«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1910, št. 7, str. 85–88.
- K. Schmolz, »Das erste Dezenium der Tätigkeit des Vereins zum Schütze und zur Pflege der Alpenpflanzen«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1911, št. 10, str. 121–123.
- Kugy, dr. Julius. »Aus den Julischen Alpen«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1890, št. 9, str. 113–115.
- Kugy, dr. Julius. »Aus den Julischen Alpen«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1889, št. 16, str. 193–194.
- Kugy, dr. Julius. »Aus der Monte Rosa-Gruppe«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1889, št. 2, str. 17–19.
- Kugy, dr. Julius. »Julische Alpen. Gamsmutter«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1886, št. 19, str. 229–230.
- Kugy, dr. Julius. »Julische Alpen«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1884, št. 9, str. 342–343.
- Kugy, dr. Julius. »Neue Touren in den Julischen Alpen«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1886, št. 2, str. 13–14.
- Kugy, J. »Scabiosa Trenta«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1926, št. 12, str. 227–230.
- »Les Plantes des Alpes«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1885, št. 11, str. 128.
- Th. S., »Der Schutz der Alpenflora«, *Mittheilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1884, št. 6, str. 212–216.

Drugi časopisni viri

- »Alpengarten der schweizerischen Gesellschaft für Pflanzenschutz«, *Vorarlberger Landes-Zeitung*, 6. 10. 1898, št. 227, nepaginirano.
- »Alpinizem«, *Rdeči prapor*, 17. 5. 1910, št. 58, nepaginirano.
- »Alpinizem«, *Rdeči prapor*, 19. 5. 1910, št. 58, nepaginirano.
- »An die Leser«, *Wiener Salonblatt*, 1. 5. 1870, št. 8/9, nepaginirano.
- »Anleiheproteste«, *Der Floh*, 20. 5. 1906, št. 20, str. 2.
- »Aßling«, *Arbeiterwille*, 10. 9. 1909, št. 249, str. 7.
- »Aßling«, *Arbeiterwille*, 21. 8. 1909, št. 229, str. 10.
- »Aßling«, *Naturfreund*, 1912, let. 16, str. 109.
- »Aßling«, *Naturfreund*, 1913, let. 17, str. 172.

- »Aßling«, *Naturfreund*, 1914, let. 18, str. 141.
- »Aßling«, *Naturfreund*, 1909, št. 6, str. 138.
- »Aufforderung«, *Wiener Zeitung*, 2. 3. 1846, št. 61, str. 479.
- »Aus aller Welt, Haifischinvasion«, *Klagenfurter Zeitung*, 21. 9. 1904, št. 215, str. 2106.
- »Aus dem Gerichtssaale, Leoben, Wildschalcht im Großen«, *Tagespost*, 7. 2. 1866, št. 30, nepaginirano.
- »Aus Stadt und Land: Schutz der Natur«, *Allgemeine Zeitung* 109 (1906), št. 11–12, str. 5–6.
- »Ausrottung der Seehunde?« *Münchner neueste Nachrichten*, 62 (1909), str. 1.
- »Cillier Tierschutzverein und sein Wirkungskreis«, *Deutsche Wacht*, 23. 1. 1898, št. 7, str. 5.
- »Cillier Tierschutzverein«, *Deutsche Wacht*, 27. 1. 1898, št. 8, str. 3.
- »Czernowitz«, *Neues Wiener Tagblatt (Tages-Ausgabe)*, št. 127, str. 4.
- »Das Gericht der Wölfe; von glubwürdigen Augenzeugen«, *Laibacher Wochenblatt zum Nutzen und Vergnügen*, 8. 1. 1831, št. 2, str. 8.
- »Das Gericht der Wölfe; von glubwürdigen Augenzeugen«, *Laibacher Wochenblatt zum Nutzen und Vergnügen*, 24. 2. 1842, št. 8, str. 32.
- »Das wilde Thier«, *Süddeutsche Post*, 17. 6. 1877, št. 48, str. 2–3, 21. 6. 1877, št. 49, str. 2–3, 24. 6. 1877, št. 50, str. 2–3, 28. 6. 1877, št. 51, str. 2–3, 5. 7. 1877, št. 53, str. 2–3, 15. 7. 1877, št. 56, str. 2–3, 26. 7. 1877, št. 52, str. 3, 29. 7. 1877, št. 53, str. 2–3, 2. 8. 1877, št. 54, str. 2–3, 12. 8. 1877, št. 55, str. 2–3, 16. 8. 1877, št. 56, str. 2–3, 19. 8. 1877, št. 66, str. 2–3, 23. 8. 1877, št. 67, str. 2–3, 26. 8. 1877, št. 68, str. 2–3, 30. 8. 1877, št. 69, str. 2.
- »Das wilde Thier«, *Süddeutsche Post*, 2. 8. 1877, št. 54, str. 2–3.
- »Der Geschäftsgang im Jahre 1883«, *Pester Lloyd* 3. April 1884, št. 93, nepaginirano.
- »Der Glauben an die Seelenwanderung«, *Fremden-Blatt*, 20. 12. 1872, št. 350, nepaginirano.
- »Der Julienthurm auf dem Höllenstein«, *Neues Wiener Tagblatt (Tages-Ausgabe)*, 3. 6. 1896, št. 181, str. 6.
- »Der Oesterreichische Touristen-Klub in Wien«, *Neues Fremden-Blatt*, 5. 8. 1869, št. 215, nepaginirano.
- »Der Touristenverein Naturfreunde«, *Neues Wiener Journal*, 14. 7. 1900, št. 2414, str. 7.
- »Die Bärenjagd in Rußland«, *Oesterreichische Forst-Zeitung*, 9. 6. 1886, št. 28, str. 173.
- »Die Eichhörnchen in der Wildschadenersatzfrage«, *Österreichische Forst-Zeitung*, 21. 1. 1898, št. 3, str. 21.
- »Die Hirsche in Schottland«, *Der Humorist*, 5. 9. 1840, št. 179, str. 720.
- »Dirka v Št. Jerneju«, *Slovenski narod*, 8. 8. 1900, št. 181, nepaginirano.
- »Ein aufregender Tierkampf«, *Neues Wiener Journal*, 20. 8. 1908, št. 5326, str. 8.
- »Ein ertappter Wilddieb«, *Laibacher Zeitung*, 21. 6. 1895, št. 140, str. 1221.
- »Eine Auskunftstelle für Pflanzenschutz«, *Neue Freie Presse*, 20. 7. 1896, št. 11460, str. 6.
- »Einladung«, *Grazer Zeitung*, 25. 2. 1863, št. 45, nepaginirano.
- »Einladung«, *Marburger Zeitung*, 10. 1. 1903, št. 5, str. 14.
- »Förderung des Naturschutzes«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenvereins*, 1910, št. 24, str. 296.
- »Frauenputz und Vogelmord«, *Rosenheimer Anzeiger: Tagblatt für Stadt und Land ; (mit amtlichen Mitteilungen)*, 14. 1. 1912, str. 10.
- »Für den Tierschutz in Marburg«, *Marburger Zeitung*, 30. 8. 1902, št. 104, str. 4.
- »Gefahrvolle Jagd«, *Klagenfurter Zeitung*, 25. 5. 1878, št. 120, str. 942.

- »Georg Schmiedel«, *Naturfreund*, 1925, str. 139–140.
- »Hähne als Hirte«, *Laibacher Zeitung*, 8. 7. 1895, št. 149, str. 1301.
- »Haifische im Fiumaner Hafen«, *Agramer Zeitung*, 12. 8. 1898, št. 183, str. 4.
- »Haifische in Treister Hafen«, *Laibacher Tagblatt* 11. 6. 1869, št. 130, nepaginirano.
- »Haifische«, *Klagenfurter Zeitung*, 8. 8. 1874 št. 179, str. 1226.
- »Haifische«, *Laibacher Tagblatt*, 7. 8. 1874 . št. 178, nepaginirano.
- »Haifische«, *Laibacher Tagblatt*, 25. 6. 1872, št. 143, str. 1–2.
- »Haifische«, *Laibacher Tagblatt*, 27. 6. 1872, št. 145, str. 1–2.
- »Hofjagd«, *Laibacher Zeitung*, 19. 6. 1895, št. 163, str. 1419.
- »Hofjagden im Salzkammergut«, *Wiener Salonblatt*, 5. 11. 1898, št. 45, str. 14–15.
- »Jagdbeute in der Schorfhaida«, *Wiener Allgemeine Zeitung*, 12. 11. 1883, št. 1332, str. 2.
- »Jesenice«, *Zarja*, 14. 3. 1912, št. 233, nepaginirano.
- »Kampf mit einem Bären«, *Laibacher Zeitung*, 22. 7. 1895, št. 165, str. 1439.
- »Klagenfurt«, *Der Naturfreund*, 1902, št. 5, str. 39.
- »Konj in jezdec utočila«, *Novice*, 6. 7. 1900, št. 27, str. 260.
- »Korrespondenz der Redaktion«, *Der Flob*, 4. 10. 1903, str. 3.
- »Kranjska industrijska družba : kratek zgodovinski pregled ob 60-letnici našega največjega podjetja: 1869–1929«, *Jutro: dnevnik za gospodarstvo prosveto in politiko*, 22. 9. 1929, št. 222, str. 7–8.
- »Krieg und Haifische«, *Klagenfurter Zeitung*, 9. 6. 1905, št. 132, str. 1356.
- »Lady of the lake Loquitar«, *Punch or the London Charivari*, 5. 2. 1876, str. 34.
- »Lisjak za varha«, *Slovenski narod*, 24. 8. 1900, št. 194, nepaginirano.
- »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1905, št. 7, str. 90.
- »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1905, št. 12, str. 173.
- »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1906, št. 1, str. 19.
- »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1908, št. 10, str. 235.
- »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1909, št. 3, str. 64.
- »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1909, št. 7, str. 162.
- »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1909, št. 9, str. 258.
- »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1910, št. 2, str. 51.
- »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1911, št. 3, str. 81.
- »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1912, let. 16, str. 326.
- »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1913, let. 17, str. 118.
- »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1913, let. 17, str. 60.
- »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1914, let. 18, str. 61.
- »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1915, št. 5/6, str. 78.
- »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1916, št. 2, str. 45–46.
- »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1917, let. 21, str. 45.
- »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1918, št. 3/4, str. 47.
- »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1919, št. 5/6, str. 77.
- »Marburgerhütte im Bachergebiete«, *Gebirgsfreund*, 10. 10. 1913, št. 10, str. 179.
- »Medved med kopajočimi se ženskami«, *Novice*, 29. 6. 1900, št. 26, str. 250.
- »Muha ga je usmrtila«, *Novice*, 10. 8. 1900, št. 32, str. 311.
- »Neuer Verein«, *Morgen Post*, 26. 4. 1869, št. 115, str. 4.

- »Neunter internationaler Tierschutzcongreß«, *Wiener Landwirtschaftliche Zeitung*, 15. 9. 1883, št. 74, str. 585.
- »Nicht amtlicher Theil«, *Wiener Zeitung*, 3. 2. 1854, št. 29, str. 315.
- »Občni zbor «Slov. planinskega društva», *Slovenec*, 2. 5. 1913, št. 99, str. 4.
- »Občni zbor osrednjega društva«, *Planinski vestnik*, 1913, št. 7, str. 151–156.
- »Österreichischer Lehrerverband für Tier- und Pflanzenschutz«, *Gotscheer Bote*, 4. 12. 1905, št. 23, str. 183.
- »Pflanzenschutz«, *Beilage zu Nr. 279 des ‚Grazer Volksblatt‘ vom 4. 12. 1890*, *Gratzer Volksblatt*, 4. 12. 1890, št. 279, nepaginirano.
- »Pflanzenschutz«, *Vorstadt-Zeitung*, 28. 10. 1875, št. 118, str. nepaginirano.
- »Planinski vrt«, *Planinski vestnik*, 1901, št. 5, str. 78.
- »Planinski vrtovi«, *Planinski vestnik*, 1905, št. 5, str. 66.
- »Pogled v pretečene čase«, *Novice*, 29. 1. 1845, št. 5, str. 20.
- »Prešič ogrizel«, *Novice*, 5. 10. 1900, št. 40, str. 390.
- »Ptici so veliki dobrotniki kmetijstva«, *Novice*, 15. 1. 1845, št. 3, str. 9–10.
- »Schulspende«, *Steirische Alpenpost*, 17. 8. 1912, št. 33, str. 3.
- »Schutz der Alpen!«, *Laibacher Zeitung*, 24. 7. 1895, št. 167, str. 1453.
- »Sommernachrichten«, *Der Flob*, 22. 7. 1894, št. 29, nepaginirano.
- »Sozialdemokratischer Touristenverband«, *Arbeiterwille*, 20. 4. 1895, št. 107, str. 5.
- »Slovenem po Goriški«, *Umni gospodar*, julij 1863, str. 1.
- »Stekla mačka«, *Novice*, 17. 8. 1900, št. 33, str. 320.
- »Störche in Klosterneuburg«, *Neues Wiener Journal*, 20. 8. 1908, št. 5326, str. 8.
- »Svarilo«, *Planinski vestnik*, 1909, št. 9, str. 191.
- »Thierschutz-Congreß«, *Das Vaterland*, 10. 9. 1883, št. 248, str. 3.
- »Thierschutz-Kongreß«, *Prager Abendblatt*, 11. 9. 1883, št. 207, nepaginirano.
- »Thierschutzverein«, *Prager Blatt*, 11. 9. 1883, št. 207, nepaginirano.
- »Thierschutzverein«, *Wiener Zeitung*, 10. 9. 1883, št. 207, str. 2.
- »Tierquälerei«, *Wiener Zeitung*, 10. 2. 1846, št. 41, str. 316.
- »Todesfälle«, *Neue Freie Presse, Morgenblatt*, 26. 2. 1929, št. 23151, str. 6.
- »Todesfälle«, *Wiener Zeitung*, 27. 2. 1929, št. 49, str. 2.
- »Tübingen«, *Schwäbischer Merkur*, 18. 1. 1838, št. 17, str. 65.
- »Ujeti vrabec«, *Vertec*, 1871, št. 3, str. 24.
- »Utrinki iz zgodovine jeseniškega delavstva«, *Železar*, 40 let ZKJ SKOJ, 90 let železarne, 1959, št. 11–12, str. 234–260.
- »V varstvo planinske flore«, *Planinski vestnik*, 1904, št. 1, str. 13.
- »Varstvo flore v okrožju Snežnika«, *Planinski vestnik*, 1911, št. 5, str. 90–91.
- »Verein zum Schutze und zur Pflege der Alpenpflanzen«, *Mitteilungen des Deutschen und Oesterreichischen Alpenverein*, 1900, št. 12, str. 147.
- »Verein wider Tierquälerei in Görz«, *Wiener Zeitung*, 29. 3. 1846, št. 88, str. 709.
- »Vereine«, *Linzer Volksblatt*, 29. 5. 1897, št. 121, str. 4.
- »Vereins- und Versammlungs- Anzeigen«, *Arbeiter-Zeitung*, 25. 9. 1895, št. 263, str. 6.
- »Vereinsnachrichten«, *Prager Tagblatt*, št. 289, 17. 10. 1879, str. 10.
- »Vereinsauflösungen«, *Marburger Zeitung*, 17. 6. 1919, št. 131, str. 3.
- »Vereinsauflösungen«, *Marburger Zeitung*, 24. 6. 1919, št. 136, str. 3.

- »Vereinsnachrichten«, (*Neuigkeits) Welt Blatt*, 25. 4. 1876, št. 95, nepaginirano.
- »Vidre«, *Slovenec*, 30. 7. 1900, št. 172, nepaginirano.
- »Villach«, *Der Naturfreund*, 1903, št. 5, str. 41.
- »Volk in lisica«, *Slovenski koledar*, 1858, str. 93–95.
- »Von einem Leoparden verletzt«, *Laibacher Zeitung*, 8. 7. 1896, št. 154, str. 1323.
- »Weihnachtsbetheilungen«, *Österreichische Touristenzeitung*, 16. 2. 1899, št. 4, str. 47.
- »Weitere Vereinsauflösungen«, *Marburger Zeitung*, 1. 7. 1919, št. 142, str. 3.
- »Wölfe in Sophia«, *Agramer Zeitung*, 3. 1. 1896, št. 2, str. 6.
- »Wölfe und Wolfjagd in Amerika«, *Der Adler*, 12. 1. 1839, št. 11, str. 48.
- »Zehn Gebote zum Naturschutz«, *Geaneral Anzeige der Münchner neueste Nachrichten Neueste Nachrichten und Münchener Anzeiger: volkswirtschaftliche, alpine und Sportzeitung*, 25. 9. 1912, št. 490, nepaginirano.
- Albin Belar, »Die Naturdenkmalspflege in Österreich mit besonderer Berücksichtigung des Landes Krain«, *Wiener Zeitung*, 9. 6. 1907, št. 131, str. 3–5.
- Aleš Lagoja, »Prapor«, *Železar*, 40 let ZKJ SKOJ, 90 let železarne, 1959, št. 11–12, str. 270–273.
- Augustin Schouschek, »Der Gerechte erbarmt sich seines Viehes«, *Tierfreund*, 15. 2. 1854, št. 2, str. 9–10.
- Bichl, »An die Naturfreunde«, *Arbeiterwille*, 6. 7. 1899, št. 27, nepaginirano.
- Bichl, »Vom Verein ‚die Naturfreunde‘«, *Arbeiterwille*, 13. 7. 1899, št. 28, nepaginirano.
- Churbaierische Intelligenzblätter* 1. *Zweytes Register*, Jänner 1781, nepaginirano.
- »Die Naturfreunde«, *Gebirgsfreund*, oktober 1895, št. 10, str. 118.
- Dr. v. Enderes, »Die Pflege der Stubenvogel«, *Tierfreund*, Februar 1878, št. 2, str. 11–14.
- Dr. v. Enderes, »Die Pflege der Stubenvogel«, *Tierfreund*, März 1878, št. 3, str. 20–23.
- E. Schwab, »Klasische Philologie und Rechtsstudien«, *Österreichische Blätter für Literatur und Kunst*, 10. 3. 1846, št. 30, str. 233–36.
- Ein Pensionist und Tierfreund, »Für den Tierschutz in Marburg«, *Marburger Zeitung*, 30. 8. 1902, št. 104, str. 4.
- Fran Saleški Finžgar, »Divji lovec«, *Dom in svet*, 1902, št. 5, str. 274–482.
- Geras, »Der Sperling und die Thierschützer«, *Der Bote aus dem Waldviertel*, 15. Mai 1896, št. 442, nepaginirano.
- Intelligenzblatt von Salzburg Bote*, 12. 2. 1803, str. 107–108.
- Ivan Tušek, »O čarovnih zeliščih«, *Slovenski glasnik* 1. 2. 1863, št. 2, str. 51–55, *Slovenski glasnik* 1. 3. 1863, št. 3, str. 78–84, *Slovenski glasnik* 1. 4. 1863, št. 4, str. 117–125, *Slovenski glasnik* 1. 6. 1863, št. 6, str. 170–171.
- J. Hašnik, »Divji lov«, *Novice*, 15. 11. 1848, št. 46, nepaginirano.
- J. R. »Weltgeschichtliches über die Alpen«, *Naturfreund*, 15. 1. 1901, št. 1, naslovna stran.
- J. T. Löschke, »Der brave Fiaker«, *Tierfreund*, 15. 12. 1854, št. 12, str. 95.
- Jan. Sajovec !Sajovic, »Divji lov«, *Dom in svet*, 1897, št. 20, str. 640.
- J-i, »Chemnitz«, *Pester Lloyd* 17. 6. 1855, št. 140, nepaginirano.
- Josip Abram, »Opis Trente«, *Planinski Vestnik*, 1907, letnik 13, št. 9, str. 135.
- K. Chodunsky, A. Švigelj, »Turistika in zdravje«, *Planinski vestnik*, 1908, št. 3, str. 36–44.
- K. J. »Von Skilaufen«, *Naturfreund*, 15. 1. 1901, št. 1, str. 3–4.
- K., »Das Geburtshaus Albert Knapps, Neckarhalde 12 in Tübingen«, *Tübinger Blätter*, 1908/1909, št. 11, str. 45–46.

- Karl Giannoni, »Das österreichische Denkmalschutzgesetz«, *Wiener Zeitung*, 30. 3. 1911, št. 73, str. 10.
- L Wölfling, »Nekaj o turistik«, *Planinski vestnik*, 25. 10. 1895, št. 10, str. 150–151.
- M. G. Saphier, »Wiener Album einer Wander Heuschrecke«, *Der Humorist*, 2. 10. 1847, št. 236, str. 1–2.
- M. N., »Shkodljiva nehvalešnost zhbele moriti«, *Novice*, 16. 8. 1843, št. 7, str. 25.
- Malavashizh, »Ozhe nash sa odvernenje martranja shival«, *Novice*, 16. 8. 1843, št. 7, str. 25.
- Menschenfreund, »Woher rührt die Thierquälerei?« *Österreichisches Bürgerblatt für Verstand, Herz und gute Laune*, 11. 3. 1847, št. 40, str. 158–59.
- Novice*, 20. 5. 1846, št. 20, str. 80.
- Novice*, 29. 1. 1845, št. 5, str. 17–18.
- Oglas, *Marburger Zeitung*, 4. 3. 1943, št. 63, str. 8.
- Oglas, *Novice*, 8. 4. 1846, št. 14, str. 56.
- P. T., *Pettauer Anzeiger*, 9. 10. 1910, št. 41, str. 2.
- Planinski vestnik*, 2022, št. 2, str. 52–53.
- Podgoriški, »Zlatoperi ptič, konj zlatogrivec in volk«, *Slovenski glasnik*, 1. 2. 1863, št. 2, str. 44–50.
- R. v. Strele, »Enzian«, *Die Presse*, 1. 10. 1885, št. 270, str. 1–2.
- R. Z., »Haustiere. Der Goldfisch«, *Blatt der Hausfrau*, 13. letnik, št. 17, str. 409.
- Rudolf Andrejka, »Najlepši del Ljubljane stoji na samih gosposkih vrtovih: Ljubljanski zasebni vrtovi v preteklosti«, *Slovenec*, 29. 6. 1943, št. 145, str. 2.
- Rudolf Andrejka, »Zasebni vrtovi – priča ljubljanske imenitnosti«, *Slovenec*, 2. 7. 1943, št. 147, str. 2.
- S. »Marburg«, *Naturfreund*, 1910, str. 176.
- S. »Naturschutz«, *Münchner neueste Nachrichten*, 4. 6. 1909, št. 257, str. 2.
- Sofia Glasl, »Vor 250 Jahren hat ein Untier in Südfrankreich angeblich einhundert Menschen getötet. War der vermeintliche Riesenwolf ein Löwe?« *Süddeutsche Zeitung*, 27. 4. 2018.
- Srečko Brodar (Felicijan), »Divji lovec«, *Ljubljanski zvon*, 1913, št. 2, str. 80–90.
- Wiener Zeitung*, 23. 10. 1846, št. 293, str. 2350.
- »200 goldinarjev so miši zgrizle«, *Novice*, 19. 10. 1900, št. 42, str. 411.

Spletni viri

- Alpenverein Deutschland*, <https://bibliothek.alpenverein.de/>
- Alpenverein Österreich*, <https://www.alpenverein.at/>
- Alpine club*, <http://www.alpine-club.org.uk/>
- Austrian literature online*, literature.at/
- Deutsche Biographie*, <https://www.deutsche-biographie.de/>
- Deutsches Historisches Museum, Berlin*, <https://www.dhm.de/>
- Deutsches Zeitungsportal*, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/>
- Digitalna knjižnica Slovenije*, <https://www.dlib.si/>
- Encyclopædia Britannica*, <https://www.britannica.com/>
- Geschichtewiki*, <https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/>

Historisches Lexikon Bayerns, <https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/>
Historisches Lexikon der Schweiz, <https://hls-dhs-dss.ch/>
Internet archiv, <https://web.archive.org/web/>
Internet Movie Database <https://www.imdb.com/>
Jewish Encyclopedia, <https://jewishencyclopedia.com/>
Komisija za varstvo gorske narave, <https://kvgn.pzs.si/>
Leopold Hapischhaus, <https://leopold-happisch-haus.naturfreunde.at/>
Naturfreunde Deutschland, <https://www.naturfreunde.de/>
Naturfreunde Oesterreich, <https://www.naturfreunde.at/>
Obrazi slovenskih pokrajin, <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/>
Österreichische Nationalbibliothek, <https://anno.onb.ac.at/>
Österreichisches Staatsarchiv, <http://www.oesta.gv.at/>
Planinska zveza Slovenije, <https://pzs.si/>
Rote Mark, <https://rotemark.at/>
Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals, <https://www.rspca.org.uk/>
Slovenska biografija, <http://www.slovenska-biografija/>
The European Museums Network, zbirka razglednic <https://museums.eu/>
Virtualna arhivska čitalnica, <https://vac.sjas.gov.si/>
Wien Geschichte Wiki, <https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/>

PRILOGE

*Priloga 1: Člani vodstvenega odbora mariborske podružnice društva Naturfreunde*⁴⁹³

Leto 1906⁴⁹⁴

Seja: 15. 11. 1905

Predsednik: Rudolf Bichl

Namestnik: Wilh. Močnik

Blagajnika: Josef Strutz, Josef Posne

Zapisnikarja: Konstantin Milkovic, Franz Brosche

Skrbnik: Josef Walis

Revizorja: Josef Kloun, Joh. Krainer

Leto 1907⁴⁹⁵

Seja: 3. 12. 1906

Predsednik: Rudolf Bichl

Namestnik: Joh. Lorbek

Zapisnikarja: Franz Brosche, Heinrich Pacher

⁴⁹³ Imena članov vodstvenega odbora mariborske podružnice društva Naturfreunde so povzeta po časopisu *Der Naturfreund*. Imena so prepisana v oblikah, ki so bila objavljena v časopisu. Za leto 1913 ni natančnih podatkov. Ponekod ob imenih članov niso bile navedene njihove funkcije. Do leta 1912 so v sklicih navedene številke in strani, po tem letu na spletnih straneh Österreichische Nationalbibliothek ni bilo vedno mogoče določiti številke časopisa, zato so navedeni letniki.

⁴⁹⁴ »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1905, št. 12, str. 173.

⁴⁹⁵ »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1906, št. 1, str. 19.

Blagajnika: Josef Strutz, Wilh. Močnik
Skrbnik: Franz Logar
Revizorja: Franz Križan, Johann Krainer

Leto 1908⁴⁹⁶

Seja: 20. 1. 1908
Predsednik: Rudolf Bichl
Namestnik: Joh. Lorbek
Zapisnikarja: Franz Brosche, Heinrich Pacher
Blagajnika: Josef Strutz, Wilh. Močnik
Skrbnik: Franz Logar
Revizorja: Franz Križan, Johann Krainer

Leto 1909⁴⁹⁷

Seja: 21. 1. 1909
Predsednik: Karl Stržina
Namestnik: Leopold Eder
Zapisnikar: Wilhelm Gerluschnig
Namestnik zapisnikarja: Th. Gottlieb
Blagajnika: Chrsitian Bratschitsch
Namestnik blagajnika: D. Kramberger
Skrbnik: F. Logar
Namestnik skrbnika: Wilhelm Gerluschnik
Revizorja: Wilh. Močnik, Franz Križan

Leto 1910⁴⁹⁸

Seja: 27. 1. 1910
Predsednik: Karl Stržina
Namestnik: L. Matschek
Zapisnikarja: Wilhelm Gerluschnig, F. Jurovič
Blagajnika: Chrsitian Bratschitsch (Bračič), F. Logar
Skrbnik: F. Krainz, F. Vollmeier
Revizorja: Wilh. Močnik, Franz Križan
Vodniški oddelek: Brosche, Gabriel, Gerluschnigg, Matschek, Vollmeier

Leto 1911⁴⁹⁹

Seja: 26. 1. 1911
Predsednik: Karl Stržina
Namestnik: L. Matschek
Zapisnikarja: Wilhelm Gerluschnig, Jurovič

496 »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1908, št. 10, str. 235.

497 »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1909, št. 3, str. 64.

498 »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1910, št. 2, str. 51.

499 »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1911, št. 3, str. 81.

Blagajnika: Christian Bratschitsch (Bračič), F. Logar
 Namestnik blagajnika: D. Kramberger
 Skrbnika: Strutz, Matzer, Ingolitsch

Leto 1912⁵⁰⁰

Seja: 10. 10. 1911
 Predsednik: Karl Stržina
 Namestnik: L. Matschek
 Zapisnikarja: Wilhelm Gerluschnig, Jurovič
 Blagajnika: Christian Bratschitsch (Bračič), F. Logar
 Namestnik blagajnika: D. Kramberger
 Skrbniki: Strutz, Matzer, Ingolitsch

Leto 1913⁵⁰¹

Seja: 30. 1. 1913
 Po večini isti člani

Leto 1914⁵⁰²

Seja: 29. 1. 1914
 Predsednik: Johann Vollmeier
 Namestnik: Bruno Rotter
 Zapisnikarja: Wilhelm Gerluschnig, Franz Sperlich
 Blagajnika: Franz Brosche, Franz Logar
 Skrbnika: Jakob Gabriel, Simon Weber, Franz Meier
 Revizorja: Georg Stržina, Ludwig Matschek
 Knjižničar: Narath

Leto 1915⁵⁰³

Seja: 25. 2. 1915
 Predsednik: Johann Vollmeier
 Namestnik: Ludwig Matschek, Franz Krischan
 Zapisnikarja: Wilhelm Gertuschnig, Maria Vollmaier
 Blagajnika: Adolf Topf, August Kraker
 Skrbnik: Schalmann, Simon Weber, Gabriel
 Revizorja: Berschina senior, Tometz
 Knjižničar: Narath

500 »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1912, let. 16, str. 326.

501 »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1913, let. 17, str. 60.

502 »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1914, let. 18, str. 61.

503 »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1915, št. 5/6, str. 78.

Leto 1916⁵⁰⁴

Seja: 27. 1. 1916

Predsednik: Hans Suppanz

Namestnik: Ludwig Matschek, Franz Krischan

Zapisnikarja: Ludwig Sperlich, Robert Akermann

Blagajnika: Adolf Topf, Franz Bratschitsch

Revizorja: Georg Stržina, Johann Hoynik

Člana: Rudolf Bratschitsch, Jakob Gabriel

Leto 1917⁵⁰⁵

Seja: 3. 3. 1917

Predsednik: Franz Maier

Namestnik: Adolf Sperlich

Člani: Matschek, Bratschitsch, Machalik, Hoynik, Bergaus, Dobay

Leto 1918⁵⁰⁶

Seja: 23. 2. 1918

Predsednik: Franz Maier

Namestnik: Ludwig Matschek

Zapisnikarja: Johann Hoynik, Johann Machalik

Blagajnika: Adolf Sperlich

Revizorja: Franz Bergaus, Hermann Dobaj

Skrbnik: Anton Schapetz

Člana: Franz Krischan, Josef Hörmann

Leto 1919⁵⁰⁷

Seja: 9. 2. 1919

Predsednik: Franz Maier, Franz Bračič

Namestnik: Ludwig Matschek

Zapisnikarja: Wilhelm Gerluschnig, August Wernig

Blagajnika: Adolf Sperlich, Franz Bratschitsch

Revizorja: Franz Bergaus, Hermann Dobaj

Skrbnika: Anton Schapetz, Anton Groß

Člana: Johann Sternbauer, Anton Braunig, Johan Narath

Knjižničar: Frl. Stropnik

504 »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1916, št. 2, str. 46.

505 »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1917, let. 21, str. 45.

506 »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1918, št. 3/4, str. 47.

507 »Marburg«, *Der Naturfreund*, 1919, št. 5/6, str. 77.

Priloga 2: Člani vodstvenega odbora jeseniške podružnice društva Naturfreunde

Leto 1909⁵⁰⁸

Seja: 9. 5. 1909⁵⁰⁹

Predsednik: Hans Kadlcik

Namestnik: Kasper Alex

Blagajnika: Hans Perowitz, Johann Buschl

Zapisnikarja: Josef Stark, Rudolf Daniel

Člani: Johann Arch, A. Hardwiger, Josip Büther, Simon Ogris, Andreas Pastirk, Theodor Weinberger

Leto 1912⁵¹⁰

Seja: 10. 3. 1912⁵¹¹

Predsednik: Simon Ogris

Namestnik: Viktor Winkelhofer

Blagajnika: Alois Hartwieger, Franz Ramsner

Zapisnikarja: Anton Poremski, Martin Hutter

Revizor: Josef Pacak, Andreas Pastirk

Člani: Franz Werhovšek, Franz Kilzeres, Josef Perko, Andreas Herman

Leto 1913⁵¹²

Seja: 20. 4. 1913⁵¹³

Predsednik: Simon Ogris

Namestnik: Franz Werhouschek

Blagajnika: Franz Ramsner, Alois Hadwiger

Zapisnikar: Josef Taupe

Revizor: Johann Galobitsch

Skrbnik: Josef Perko

Člani: Silvester Bergmann, Josef Ramusch

Leto 1914⁵¹⁴

Seja: 15. 2. 1914⁵¹⁵

Predsednik: Simon Ogris

508 »Aßling«, *Naturfreund*, 1909, št. 6, str. 138.

509 »Aßling«, *Naturfreund*, 1909, št. 6, str. 138.

510 »Aßling«, *Naturfreund*, 1912, let. 16, str. 109.

511 »Jesenice«, *Zara*, 14. 3. 1912, št. 233, nepaginirano.

512 »Aßling«, *Naturfreund*, 1913, let. 17, str. 172.

513 »Aßling«, *Naturfreund*, 1913, let. 17, str. 172.

514 »Aßling«, *Naturfreund*, 1914, let. 18, str. 141.

515 »Aßling«, *Naturfreund*, 1914, let. 18, str. 141.

Namestnik: Silvester Bergmann

Blagajnika: Franz Ramsner, Johann Moretti

Zapisnikarja: Heinrich Klein, Stephan Weiß

Revizor: Franz Woschnitz

Člana: Johann Andrejtschitsch, Jakob Pristof

IMENSKO KAZALO

A

Abram, Josip 65
 Abse, Joan 18
 Adler, Viktor 110
 Ajlec, Kornelija 76
 Akermann, Robert 172
 Alex, Kasper 173
 Anderle, J. 123
 Andrejka, Rudolf 24–25
 Andrejschitsch, Johann 174
 Anhalt, Utz 62
 Anzelc, Anton 65
 Arch, Johann 173
 Arko, Boštjan 21

B

Baillet-Latour, Henri de 58
 Ball, John 15
 Bautz, Friedrich Wilhelm 35
 Bavcon, Jože 24
 Belar, Albin, 85, 90–93, 105, 140, 144
 Bergaus, Franz 172
 Bergmann, Silvester 173–174
 Berschina 171

Bichl, Rudolf 113, 121–122, 134,
 169–170
 Bidovec Sinkovič, Maria 13
 Bismarck, Otto von 110
 Blaznik, Jožef 41–42
 Bleiweis, Janez 9, 37
 Bois de Chesne, Albert 82
 Bončina, Andrej 23
 Bourret, Jean-Claude 61
 Bračič, Franz 122, 172
 Brandstätter, Johann 64
 Bratschitsch (Bračič), Christian 123,
 170–171
 Bratschitsch, Rudolf 172
 Braunig, Anton 172
 Braunthal, Julius 110
 Brodar, Srečko 65
 Brosche, Franz 123, 169–171
 Broucek, Peter 58
 Brus, Robert 14
 Bufon, Zmagoslav 14–15
 Buschl, Johann 173
 Büther, Josip 173

C

Cankar, Ivan 130
 Castelli, Vinzenz Ignaz Franz 41
 Chodunsky, K. 110
 Cizelj Zajc, Ivanka 87
 Collingwood, Wiliam Gershome 17
 Conwentz, Hugo von 88, 93
 Correvon, Henry 96
 Cvirn, Janez 84, 120

Č

Čuk, Alenka 78

D

D'Avigdor, Elim Henry 109
 Daniel, Rudolf 173
 Dann, Christian Adam 33–35
 Deschmann (Dežman), Karel 84
 Dienst, Karl 35
 Dobaj (Dobay), Hermann 172

E

Eder, Leopold 170
 Edler von Kleinmayr, Ignaz Alois 56
 Elias, Norbert 6
 Elsinger, Matthäus 41
 Emmer, Johannes 17, 90
 Enderes 53
 Erhatic Širnik, Romana 5, 23, 43–44, 46, 54–55, 58
 Erjavec, Emil 6
 Erjavec, Fran 39–40
 Erskine, Thomas 33

F

Falkenhayn, Julius von 58
 Falter, Reinhard 18–19, 75–77
 Finžgar, Fran Saleški 65
 Fischer, Helmut 19, 87

Friedrich August II. 14
 Friš, Darko 119
 Fuster (Fister), Anton 33, 35, 38–39, 41, 44

G

Gabriel, Jakob 170–172
 Gajšek, Domen 14
 Galobitsch, Johann 173
 Gariboldi, Anton 45
 Gerluschnig, Wilhelm 123, 170–171
 Gersdorf, Ernest Gotthelf 38
 Giannoni, Karl 102
 Gidl, Anneliese 15–17, 21
 Glasl, Sofia 62
 Golec, Boris 13
 Gottlieb, Th. 123, 170
 Grafenauer, Ivan 25
 Granda, Stane 36, 44
 Gregorčič, Simon 39
 Groß, Anton 172
 Grove, George 19
 Gspan, Alfonz 25
 Gugitz, Gustav 41
 Günther, Walentin 64
 Guttenberg, Adolfa von 89–90, 95

H

Habič, Peter 13
 Hacquet, Balthasar 82, 91
 Hadwiger, Alois 173
 Haller, Albrecht Viktor 15
 Happisch, Leopold 112, 133
 Hartwieger (Hardwiger), Alois 130, 173
 Hašnik, J. 65
 Hatz, Philipp 123
 Herman, Andreas 173
 Hevers, Jürgen 55

Hladnik, Franc de Paula 85
 Höfer, Andreas 58
 Horvatek, Albert 124
 Hoynik, Johann 172
 Hrovat, Florentin 46
 Hufnagl, Leopold 22–23
 Hutter, Martin 129, 173

I

Ingolitsch 171

J

Jäger, Gustav 85
 Jaksetič, Dragica 6
 Janežič, Anton 39–40
 Janša Zorn, Olga 84
 Jarck, Horst-Rüdiger 55
 Jenuš, Gregor 119–120
 Jogan, Jernej 45
 Jung, Martin H. 35
 Jurovič, F. 170–171

K

Kadlcik, Hans 128, 173
 Kaligarič, Mitja 6
 Kilzeres, Franz 173
 Klein, Heinrich 174
 Klinar, Miha 128
 Kloun; Josef 169
 Kluetting, Dans Edeltraut 20
 Kmecl, Primož 6
 Knapp, Albert 35
 Knaut, Andreas 20
 Kocbek, Fran 79
 Koch, Robert 110
 Krainer, Hans (Johann) 122,
 169–170
 Krainz, F. 170
 Kraker, Augus 171

Kramberger, D. 170–171
 Kreutzer, Anton 112
 Kreuzer, Franz 110
 Križan (Krischan), Franz 170–171
 Krüger, Arnd 58
 Kugy, Julius 18, 65, 81–83
 Kupper, Patrick 19

L

Lagoja, Aleš 129
 Lazarević, Žarko 119
 Leskovec, Antoša 119
 Lintzmeyer, Klaus 73, 77–78
 Logar, Franz 170–171
 Lorbek, Hans (Johannes) 122,
 169–170
 Löschke, Johann Traugott 53
 Lovšin, Evgen 21, 65
 Ludvik I. Bavarski 35

M

Machalik, Johann 172
 Maier, Franz 122, 172
 Malavašič, Fran 29–30
 Marinelli König, Gertrud 38
 Marmont, Auguste de 85
 Marti, Hanspeter 15
 Matschek, Ludwig 170–172
 Matzer 171
 Mayer, Ernest 94
 Mayer, Karl 23
 Meier, Franz 172
 Melik, Anton 24
 Metrc, Janez 128
 Metternich, Klemens von 35
 Mihelič, Darja 21,
 Mihelič, Jože 92
 Mihelič, Stane 31
 Mikša, Peter 5, 19, 76

Milkovic, Konstantin 169
 Mlinar, Ciril 5
 Mlinar, Janez 15
 Močnik, Wilhelm 122–123, 169–170
 Mohorič, Ivan 127
 Moretti, Jože 113, 129, 131–132
 Mugerli, Marko 127
 Murko, Vladimir 22

N

Narath, Johan 171–172
 Nehring, Carl Wilhelm Alfred 55
 Nikolajev, Vekoslav 60

O

Obrul, Robert 120
 Ogris, Simon 128–129, 173
 Ojstriš, Franz 122
 Oset, Željko 119
 Otto, Carl 79

P

Paar, Eduard 58
 Pacak, Josef 173
 Pacher, Heinrich 169–170
 Pančur, Andrej 127
 Panjek, Aleksander 22
 Partlič, Matjaž 124
 Pastirk, Andreas 173
 Pavlin (Paulin), Alfonz 24, 91–94, 141, 140
 Pavlin, Fran 131
 Perko, Josef 173
 Perovšek, Jurij 125
 Perowitz, Hans 173
 Petelin, David 24
 Peterlin Neumaier, Tanja 29, 37
 Peternel, Marija Mojca 5–7, 17, 50, 90, 120, 124

Petkovšek, Viktor 15, 86
 Pfeiffer, Rolf 58
 Piguet, Martine 96
 Pils, Manfred 111–112, 114–116
 Pintar, Ivan 85
 Piskernik, Angela 86, 92–93
 Podgoršek, Nataša 120
 Pokorny, Alojzij 104
 Pollak, Walter 111
 Poremski, Anton 129, 173
 Posne, Josef 122
 Praprotnik, Nada 5, 14, 24, 82, 91–93
 Prauß, Angelika 35
 Pristof, Jakob 174

R

Rahten, Andrej 125
 Ramsner, Franz 173–174
 Ramusch, Josef 173
 Rappe-Weber, Susanne 74
 Rasran, Leonid 6–7
 Ravnjak, Blanka 24
 Reis, Jakob 17
 Remec, Meta 22
 Rendla, Marta 44
 Renner, Karl 112, 115
 Ressel, Jožef 22
 Ribarič, Mateja 24–25
 Robič, Simon 85–86
 Rohrauer, Alois 111–112, 117
 Rohrauer, Josef 111
 Rossegger (Rosegger) Kettenfeier, Peter 123
 Rosten, Carolyn M. 60
 Rotter, Bruno 171
 Rovšek, Davorin 93
 Rozman, Franc 9, 119–121, 123–124
 Rudorff, Ernst 19–20
 Ruskin, John 17–18

S

Saint-Quentin, Bigot de 58
 Saphir, Moritz Gottlieb 49
 Sautter, Guido 89, 96
 Schalmann 171
 Schapetz, Anton 172
 Schär Pfister, Suzanne 15
 Scheel, Günter 55
 Scheidegger, Tobias 75
 Scheuchzer, Johann Jakob 15
 Scheurer, Alexandre 62–63
 Schlenker, Wolfram 35
 Schmid, Christoph von 46
 Schmiderer, Johann 119–120
 Schmiedel, Georg 111
 Schmolz, Carl 18–19, 75–77, 80
 Schnepf, Alois 115
 Schödler, Friedrich Karl Ludwig
 103–104
 Schöpl-Sonnwalden, Anton 91–93
 Schott, Franz 64
 Schouschek, Augustin 52
 Schwab, Edward F. 38
 Schwerdfeger, Josef 41
 Scopoli, Giovanni Antonio 14–15,
 21, 31, 91
 Selišnik, Irena 9
 Shaw, R. Trevor 13, 78
 Sitter, Ignaz 122
 Skoberne, Peter 7, 79, 88, 92–93
 Slana Berberih, Aleksandra 119
 Slomšek, Anton Martin 25, 45–46
 Smith, Jay M. 62
 Smole, Majda 21
 Soukup, Rudolf Werner 15
 Sperlich, Adolf 172
 Sperlich, Franz 171
 Sperlich, Ludwig 172

Spielmann, Marion Harry 18
 Spitta, Philipp 19
 Stadler, Karl R. 111
 Stanič, Valentin 36–37, 44, 69, 139,
 144
 Sternbauer, Johann 172
 Stojan, Mihael 41–43
 Strele, R. von 78
 Stropnik, Fr. 172
 Strschina (Stršina), Karl 122
 Strutz, Josef 123, 169–171
 Stržina, Georg 171–172
 Stržina, Karl 170–171
 Suppanz, Hans 172

Š

Šašel Kos, Marjeta 13
 Šumrada, Tanja 6
 Švigelj, A. 110

T

Taupe, Josef 173
 Teichler, Hans Joachim 58
 Thomas, Keith 20, 67
 Tiefenhalter, Helmut 15
 Tome, Davorin 13
 Tometz 171
 Tominšek, Fran 94
 Tommasini, Muzio de 82
 Tomšič, Ivan 54
 Topf, Adolf 123, 171–172
 Tuma, Henrik 130
 Tušek, Ivan 103–104

U

Uekötter, Frank 29, 73, 117
 Umek, Ema 23, 46, 64
 Unfried, Berthold 111

V

Valenčič, Vlado 21–22
 Valvasor, Janez Vajkard 13
 Verginella, Marta 9
 Vesel - Koseski, Janez 18
 Vidrih, Renato 92
 Vollmaier, Maria 171
 Vollmeier, F. 170
 Vollmeier, Johann 122, 171
 Voss, Wilhelm 45, 82, 84, 140, 144
 Vošnjak, Josip 19
 Vrezec, Al 13
 Vrišer, Igor 119
 Vuk Hriberšek, Nina 87

W

Walis, Josef 169
 Weber, Simon 172
 Weinberger, Theodor 173
 Weiss, Peter 94
 Weiß, Stephan 174
 Welwitsch (Velbič), Friedrich 86
 Werhovšek (Werhouschek), Franz
 173
 Wick, Uwe 58
 Wöbse, Anna-Katharina 5, 19
 Woschnitz, Franz 174
 Wraber, Tone 14, 84

Z

Zalaznik Miladinović, Mira 13
 Zois, Karl 14, 24–25, 140, 144
 Zois, Žiga 14, 25
 Zorn, Matija 5, 19
 Zupanič Slavec, Zvonka 109–110
 Zwitter, Fran 19
 Zwitter, Žiga 6–7, 24

Ž

Žigon, Tanja 62
 Žontar, Majda 128